

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Historický ústav

**Mlékárenský průmysl v Hlinsku
v kontextu podnikání NESTLÉ
v Československu v první polovině
20. století**

Disertační práce

Autor: Mgr. František Krejčí

Studijní program: P7105 – Historické vědy

Studijní obor: 7105V021 – Historie

Forma studia: prezenční

Vedoucí práce: prof. PhDr. Dana Musilová, CSc.

Hradec Králové, 2023

Zadání disertační práce

Autor:	Mgr. František Krejčí
Studium:	F16DP0003
Studijní program:	P7105 Historické vědy
Studijní obor:	Historie
Název disertační práce:	Mlékárenský průmysl v Hlinsku v kontextu podnikání NESTLÉ v Československu v první polovině 20. století
Název disertační práce AJ:	The dairy industry in Hlinsko in the context of NESTLÉ's business in Czechoslovakia in the first half of the 20th century

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Disertační práce si klade za cíl na základě dostupných archivních fondů a odborné literatury zrekonstruovat okolnosti, které daly podnět k tomu, že se tehdejší vedení mezinárodního švýcarského potravinářského koncernu NESTLÉ rozhodlo v letech 1935-1936 založit přímé obchodní a výrobní zastoupení na území Československa. Výrobní zastoupení této firmy bylo nejprve v Moravském Krumlově, o čemž jsou v odborné literatuře, vztahující se k hospodářským dějinám ČSR, pouze kusé zmínky. Z tohoto důvodu chce autor podrobit komplexní analýze vhodné archivní fondy v komparaci s příslušnou literaturou a pokusit se tak podkrýt možné příčiny intervence švýcarského kapitálu této firmy na československý obchodní trh. Z hlediska československých hospodářských dějin není právě problematika působnosti tohoto, z mezinárodního hlediska v současnosti největšího potravinářského koncernu, konkrétně jeho mléčné divize, doposud adekvátně zpracována, což platí také o mlékárně v Hlinsku v Čechách, kam byla výroba mléčných výrobků firmy NESTLÉ přesunuta po zabrání československého pohraničí na podzim 1938. V souvislosti s tematickým vymezením disertační práce je autorova snaha o výzkum, který se vztahuje k najetí možných příčin vzniku mlékárenských továren pod správou potravinářského koncernu NESTLÉ na území tehdejšího Československa. Součástí práce je také správní rekonstrukce a začlenění hlinecké mlékárny, jejíž spuštění výroby se datuje k roku 1943, do kontextu politických a hospodářských dějin a podchycení jejího významu v rámci československého mlékárenského průmyslu. Význam hlinecké mlékárny a výrobního závodu tkvěl především v tom, že převzal po moravskokrumlovské mlékárně výrobní program na výrobu sušeného a kondenzovaného mléka, ale také dětské výživy a byl tímto na svou dobu ojedinelý.

S ohledem na časové vymezení práce je kladen důraz na sledování hospodářského vývoje především hlineckého výrobního závodu do roku 1948, kdy byl tento průmyslový komplex znárodněn a následně přešel pod správu Průmysl mléčné výživy n. p.

1) Archivní prameny (výběr): SOkA Chrudim, f. Archiv města Hlinsko (1443-1945); SOkA Znojmo, f. Archiv města Moravský Krumlov (1367-1945), f. Okresní úřad v Moravském Krumlově (1858-1945); SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936-1948)

2) Literatura (výběr): BRONCOVÁ, Dagmar (ed.), Historie mlékárenství v Čechách a na Moravě, Praha 1998. BRŮCKOVÁ, Marie-FIŠER, Zdeněk, Moravský Krumlov ve svých osudech, Brno 2009. ČIŽMÁŘ, Zeno, TATRA. Příběh hlinecké mlékárny, Hlinsko v Čechách 2009. FEITL, Josef-KRÁMSKÝ, Stanislav, Kniha o čokoládě, Praha 2008. FROLÍK, Jan a kol., Historie a současnost podnikání na Chrudimsku, Žehušice 2004. GERŠLOVÁ, Jana, Podnikatelské osobnosti 19. a první poloviny 20. století v Evropě, Karviná 1994. HARRISSON, Pierre, Das Imperium Nestlé. Praktiken eines Nahrungsmittelkonzerns am Beispiel Südamerika, Zürich 1986. HEER, Jean, Nestlé: hundertfünfundzwanzig Jahre von 1866 bis 1991, Vevey 1991. HEER, Jean, Nestlé: Weltgeschehen 1866-1966: ein Jahrhundert Nestlé, Lausanne 1966. KŘIVANOVÁ, Magda a kol., Hlinsko-srdce Českomoravské vrchoviny, Hlinsko 2009. LIKLER, Ladislav a kol., Historie mlékárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. díl., Praha 2001. PFIFFNER, Albert, Henri Nestlé (1814-1890): Vom Frankfurter Apothekergehilfen zum Schweizer Pionierunternehmer, Zürich 1993. PRŮCHA, Václav a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 1. díl. Období 1918-1945, Brno 2004. PRŮCHA, Václav a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl. Období 1945-1992, Brno 2009.

Zadávací pracoviště:

Historický ústav,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce:

prof. PhDr. Dana Musilová, CSc.

Datum zadání závěrečné práce:

27. 11. 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou disertační práci s názvem *Mlékárenský průmysl v Hlinsku v kontextu podnikání NESTLÉ v Československu v první polovině 20. století* vypracoval samostatně pod vedením své školitelky a za využití uvedených pramenů a literatury.

V Hradci Králové 27. 3. 2023

.....

Podpis autora práce

Poděkování

Na tomto místě bych velice rád vyjádřil díky svojí školitelce prof. PhDr. Daně Musilové, CSc. za trpělivost, metodické rady a ochotu při vedení předkládané disertační práce. Poděkování bych rád adresoval také svojí rodině za podporu, která mě provázela a dodávala pozitivní energii do zvládnání studijních, ale také badatelských výzev.

Anotace závěrečné práce a klíčová slova

KREJČÍ, František, *Mlékárenský průmysl v Hlinsku v kontextu podnikání NESTLÉ v Československu v první polovině 20. století*, Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2023, 205 s. Disertační práce.

Disertační práce je zaměřena na studium aktivit firmy NESTLÉ, jejíž působení lze časově situovat do rozmezí let 1890–1950. Důraz je kladen na její obchodní, zakladatelské (továrny v Moravském Krumlově a v Hlinsku v Čechách) a výrobní (sypké mléčné směsi pro výživu kojenců, výroba kondenzovaného mléka) aktivity v prostoru nynější České republiky. Činnost potravinářského koncernu NESTLÉ je zařazena do kontextu vývoje průmyslového zpracování mléka v českých zemích a v Československu od jeho počátků v 70. letech 19. století do roku 1950. Do výkladu jsou zahrnuta rovněž další témata související s mlékárenským průmyslem a podnikáním NESTLÉ, například role odborného školství, českých a německých mlékárenských organizací a jejich vliv na chod a samosprávu družstev, nebo význam mlékárenských družstev a soukromých mlékáren v pokrytí dodávek mléka do spotřebních center. Disertační práce primárně sleduje na základě studia dobových pramenů a odborné literatury vlastní podnikatelskou činnost firmy NESTLÉ, která je dobře rekonstruovatelná právě na příkladu výrobního závodu v Hlinsku v Čechách.

Klíčová slova: Henri Nestlé, mléko, náhradní dětská výživa, kondenzované mléko, mlékárenský průmysl, družstvo, sběrna mléka, trhové svazy, Hlinsko v Čechách, Moravský Krumlov, Průmysl mléčné výživy n. p.

Annotation and Keywords

KREJČÍ, František, *The dairy industry in Hlinsko in the context of NESTLÉ's business in Czechoslovakia in the first half of the 20th century*, Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2023, 205 p. Dissertation Thesis.

The dissertation thesis is focused on the study of the activities of the NESTLÉ company, whose activities can be dated to the period 1890–1950. Emphasis is placed on its commercial, founding (factories in Moravský Krumlov and Hlinsko v Čechách) and production (bulk milk mixtures for infant nutrition, production of condensed milk) activities in the territory of the current Czech Republic. The activity of the NESTLÉ food concern is placed in the context of the development of industrial milk processing in the Czech lands and Czechoslovakia from its beginnings in the 1870s to 1950. Other topics related to the dairy industry and NESTLÉ's business are also included in the interpretation, for example the role of vocational education, Czech and German dairy organizations and their influence on the operation and self-governance of cooperatives, or the importance of dairy cooperatives and private dairies in covering the supply of milk to consumption centers. Based on the study of contemporary sources and professional literature, the dissertation primarily follows the business activity of the NESTLÉ company, which can be easily reconstructed using the example of the production plant in Hlinsko v Čechách.

Keywords: Henri Nestlé, milk, substitute baby food, condensed milk, dairy industry, cooperative, milk collection center, market associations, Hlinsko v Čechách, Moravský Krumlov, Průmysl mléčné výživy n. p.

Obsah

Úvod	1
Vymezení tématu disertační práce	1
Stav výzkumu.....	3
Cíle disertační práce.....	9
Metodologie	11
Analýza archivních pramenů	24
Koncepce a struktura disertační práce	26
1. kapitola	29
Počátky a rozvoj mlékárenství v českých zemích a Československu v letech 1870–1945	29
1.1. Podmínky pro zrod průmyslového zpracování mléka.....	29
1.2. Počátky průmyslového zpracování mléka a vznik družstevních mlékáren v Čechách a na Moravě.....	31
1.3. Rozvoj družstevních mlékáren na Moravě.....	34
1.4. Vybrané nedružstevní závody na zpracování mléka.....	38
1.5. Pokusy o výrobu náhradní dětské výživy	40
1.6. Mlékárenské organizace a jejich vliv na mlékárenský průmysl	42
1.7. Mlékárenské organizace na Moravě	43
1.8. Mlékárenské organizace v Čechách.....	44
1.9. Mlékárenské školství a osobnosti oboru	46
1.10. Odborné školství.....	47
1.11. Odborná vysokoškolská a výzkumná pracoviště.....	54
1.12. Doprava a uchovávání mléka – srovnání ČSR a USA	57
1.13. Spor o pasteraci konzumního mléka a mléčných výrobků.....	62
1.14. Situace v mlékárenském průmyslu po odstoupení pohraničních oblastí Třetí říši 67	
1.15. Řízené hospodářství mlékárenského průmyslu podle vzoru organizování ve Třetí říši.....	72
1.16. Organizování mlékárenského průmyslu ve Třetí říši	73
1.17. Role Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce v oblasti mlékárenského průmyslu	75
1.18. Povinné zásobování obyvatelstva mléčnými výrobky	81
2. kapitola	86

Vznik společnosti NESTLÉ v roce 1866 a její ekonomický vývoj v kontextu světového trhu do konce 30. let 20. století	86
2.1. Nestlého příchod do Vevey a vynález „dětské moučky“	86
2.2. Vznik obchodní značky Farine Lactée Henri Nestlé	88
2.3. Fúze NESTLÉ s Anglo-Swiss Condensed Milk Co.....	92
2.4. NESTLÉ and Anglo-Swiss v době první světové války	93
2.5. Poválečná konsolidace a transformace v globální firmu	94
2.6. Postavení a konkurenceschopnost NESTLÉ v USA.....	100
3. kapitola	102
Založení obchodního zastoupení NESTLÉ a prvního výrobního závodu v Moravském Krumlově	102
3.1. Švýcarské mlékárenství před druhou světovou válkou a jeho obchodní vztah k Československu.....	102
3.2. Vznik obchodního zastoupení NESTLÉ v Československu	104
3.3. Založení Akciové společnosti NESTLÉ pro výrobu a prodej potravin	105
3.4. Založení prvního závodu na zpracování mléka NESTLÉ a. s. v Moravském Krumlově	108
3.5. Realizace stavby prvního závodu.....	109
3.6. Zahájení výroby v Moravském Krumlově.....	111
4. kapitola	116
Výstavba druhého závodu na zpracování mléka v Hlinsku v Čechách v letech 1938–1943	116
4.1. Okolnosti založení druhého závodu na zpracování mléka NESTLÉ a. s. v Hlinsku v Čechách	116
4.2. Počátky mlékárenského průmyslu v Hlinsku v Čechách	118
4.3. Přípravy před zahájením stavby druhého závodu	120
4.4. Realizace stavby druhého závodu	121
4.5. Zajišťování dodávek mléka.....	126
4.6. Zřizování sběrných míst pro potřebu hlineckého závodu	126
4.7. Doprava mléka do hlineckého závodu	134
4.8. Zahájení výroby	137
5. kapitola	143
Začlenění hlineckého závodu do Průmyslu mléčné výživy n. p.....	143
5.1. Situace v československém mlékárenství po roce 1945	143

5.2. Vývoj Akciové společnosti NESTLÉ pro výrobu a prodej potravin po roce 1945 a situace v hlineckém závodu	148
5.3. Začlenění hlineckého závodu do Průmyslu mléčné výživy n. p. v roce 1948 157	
Závěr	165
Prameny a literatura	174
Seznam použitých zkratk	183
Seznam obrázků v textu	185
Seznam tabulek v textu	187
Obrazová příloha – výrobky fy. NESTLÉ na bázi sušeného mléka	188
Dokumenty z mlékárenství a z historie fy. NESTLÉ	193

Úvod

Vymezení tématu disertační práce

Disertační práce je zaměřena na působení firmy NESTLÉ, která patří v současnosti k největším a nejúspěšnějším potravinářským společnostem nejen v oblasti průmyslové produkce trvanlivých instantních výrobků, ale také v oblasti výroby a prodeje čokoládového zboží nebo minerálních vod. Vzhledem ke geografickému a časovému vymezení bude práce sledovat vývoj této společnosti na území Československa v první polovině 20. století. Prvotně zamýšlený koncept se soustředil na rekonstrukci vývoje společnosti a jejího závodu na zpracování mléka v Hlinsku v Čechách v letech 1939–1945. S ohledem na uskutečněný pramenný výzkum se ovšem ukázalo, že původní téma práce bylo jak po stránce věcné, tak chronologické vytyčeno příliš úzce. Analýzou příslušných archivních fondů, odborné literatury a na základě informací z oficiálních webových stránek NESTLÉ ČR bylo zjištěno, že podnikatelské aktivity firmy NESTLÉ spadaly na území dnešní České republiky již před rokem 1918, o čemž svědčí založení nejdříve samostatného obchodního zastoupení společnosti v Praze, a následně vybudování prvního výrobního závodu a sušárny mléka.¹ Ten se nacházel v Moravském Krumlově a jeho součástí byla vůbec první průmyslová sušárna mléka na území Československa, kterou financoval švýcarský investor. Obchodní a výrobní aktivity této společnosti lze tedy na vylíčení její historie v prostoru současné České republiky demonstrovat na příkladu její mléčné divize, a to jak v oblasti východních Čech, tak i jižní Moravy. Toto zjištění, společně s rozborem dalších doplňkových archivních pramenů a odborné literatury, poskytlo podnět rekonstruovat podnikání této společnosti v širším chronologickém, ale také geografickém kontextu.

---

¹ Z terminologického hlediska lze jako mlékárenský závod označit mlékárnu, která zpracovává kravské mléko na další mléčné výrobky. Ve statistikách před rokem 1940 se mlékárenské závody dělily zpravidla na: konzumní mlékárny, másárny, sýrárny, tvarůžkárny a brynzárny. Od roku 1940 se začalo vyrábět egalizované konzumní mléko, čímž vznikaly v jednotlivých provozech přebytky tuků, které se následně zpracovávaly na máslo. Tento způsob úpravy mléka částečně pozměnil zažitý způsob diferenciací mlékárenských závodů, díky čemuž se některé konzumní mlékárny a másárny vnímaly jako jeden závod. Po druhé světové válce bylo kritérium pro dělení mlékárenských závodů zjednodušeno a obvykle se lze setkat s těmito typy závodů: mlékárny konzumní a výrobní; sušárny a kondenzovny mléka. Ladislav LIKLER a kol., *Historie mlékárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. díl*, Praha 2001, s. 18.

Vzhledem ke skutečnosti, že společnost NESTLÉ začalo již po první světové válce rozvíjet ve větší míře své výrobní a podnikatelské aktivity rovněž na severoamerickém kontinentu, lze konstatovat, že tato firma představovala první skutečně globální podnik s desítkami pobočných výrobních závodů a prodejních zastoupení po celém světě. Rozšiřování sféry jejího vlivu předcházela vhodně zvolená reklamní kampaň, která zasáhla rovněž české země, a to ještě v období existence Rakouska-Uherska. Počátky kampaně spadaly do 90. let 19. století, kdy se na naše území začaly distribuovat první mléčné instantní výrobky této značky. Vznik prvního obchodního zastoupení je ovšem spojen až s rokem 1918, na což v druhé polovině 30. let navázala idea o vybudování nejprve *Akciové společnosti NESTLÉ, pro výrobu a prodej potravin* a následně samostatných výrobních závodů na zpracování mléka v Moravském Krumlově (1936) a v Hlinsku v Čechách (1939) s působností pro československý a posléze protektorátní trh.

Podstatným motivem pro sepsání práce byl fakt, že problematika fungování akciové společnosti NESTLÉ za švýcarského vedení nebyla doposud adekvátně a komplexně zpracována. Rekonstrukce zakladatelských, ale také obchodních aktivit a následná výrobní činnost potravinářské společnosti NESTLÉ představuje na pozadí vývoje mlékárenského průmyslu na území Československa v letech 1918–1950 ústřední téma předkládané disertační práce. Vzhledem k vytyčenému tématu a geografickému vymezení je nutné v rámci rekonstrukce výrobních aktivit této firmy zohlednit pramenný výzkum, který vybočuje z hranic hlineckého regionu, kde sice přímo u města Hlinsko v Čechách vznikl dosud fungující a modernější závod na zpracování mléka, ale zároveň se také zaměřuje na vznik prvního výrobního závodu na zpracování mléka v Moravském Krumlově. Činnost tohoto výrobního závodu bude vylíčena i s událostmi, které předcházely založení stálého obchodního zastoupení firmy v Praze, a časově koresponduje s lety 1935–1938.

Podstatnější část práce se bude ovšem věnovat dějinám firmy NESTLÉ v době Protektorátu Čechy a Morava s přesahem do druhé poloviny 40. let 20. století. Toto časové ohraničení je cíleně stanoveno, jelikož souvisí s dalšími zakladatelskými aktivitami firmy, pro kterou byl tehdejší československý obchodní trh strategickým polem působnosti.

Vytyčené časové období bylo zvoleno z důvodu, že konvenuje s dobou, kdy měli určující podíl na vedení akciové společnosti i samotných výrobních závodů

švýcarští zástupci firmy, což v omezené míře platilo rovněž po druhé světové válce, a to až do roku 1950.

Až do příchodu akciové společnosti NESTLÉ na československý trh se domácí výrobní postupy zpracování mléka orientovaly zejména na výrobu kondenzovaných produktů určených pro maloobchod. Význam této firmy v mlékárenském průmyslu 30. let 20. století spočíval nejen v technologickém přínosu pro průmyslové zpracování mléka, ale také v tom, že obohatila trh s mléčnými výrobky o nové, zvláště trvanlivé a instantní produkty. V literatuře není ani tato stránka působnosti koncernu NESTLÉ doposud systematicky zpracována, a proto si zaslouží pozornost.

Stav výzkumu

Literatura publikovaná do konce druhé světové války věnuje, až na výjimky, mlékárenskému průmyslu pozornost především po stránce chovatelsko-technologické, méně už dějinám tohoto oboru. Z tohoto důvodu lze níže uvedené tituly zahrnout převážně do kategorie odborné literatury, která se tematicky váže k problematice uchování a zpracování mléka na jednotlivé mléčné produkty, ať už na tovární, nebo domácí úrovni. V této souvislosti je potřeba zmínit propagátorku odborné úpravy mléka a venkovskou kočující učitelku v oboru mlékárenství Bertu Pichovou-Polákovou, která je autorkou ucelené příručky právě pro potřeby drobných zemědělců.² Z období oživení mlékárenské výroby, ochromené první světovou válkou, pochází literatura, která se snažila postihnout tehdejší stav mlékárenské výroby v jednotlivých částech republiky, ale také statisticky podchytit různé aspekty zpracování mléka, což se týkalo například i otázky jeho účelné dopravy. Předmět zájmu tehdy představovala také mlékárenská družstva nebo vývoj zvelebovacích akcí v jednotlivých částech Československa. Do tohoto okruhu odborné literatury lze proto zařadit i publikaci Jaroslava Dvořáka, která představuje cenný vklad do dějin mlékárenského oboru, jelikož se jako jedna z prvních snažila o jistou formu retrospektivního pohledu, a to i se zaměřením na počátky mlékárenského odborného školství.³ Na publikaci Jaroslava Dvořáka navázal v roce 1929 Otakar Laxa, který ve svém spise rozebral mimo jiné úpravu mléka pro děti a jeho zpracování do sypkého skupenství.⁴ Tyto publikace dovoluují utvořit si představu o

---

² Berta PICOVÁ-POLÁKOVÁ, *Příruční kniha mlékařská*, Praha 1891.

³ Jaroslav DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice československé*, Praha 1923.

⁴ Otakar LAXA, *Mlékařství v Republice československé*, Praha 1929.

způsobu zpracovávání hlavní vstupní suroviny – mléka jak v podmínkách malovýroby, tak v případě používaných technologií při výrobě průmyslové.

Teprve v roce 1936 vyšla obsáhlá monografie Václava Vilikovského, který ve svých *Dějínách zemědělského průmyslu v Československu*, věnoval tomuto v zásadě opomíjenému odvětví potravinářského průmyslu celkově 77 stran. V samostatné kapitole se mu názorně podařilo spojit historický vývoj jak oboru samotného, tak i rozbor jednotlivých mlékárenských výrobků, technologii získávání mléka a tehdejší právní nařízení o výrobě mléka a výrobků z mléka.⁵ Od konce 30. a na počátku 40. let 20. století se do popředí dostávaly spisy, které byly určeny jako nápomocná literatura pro chovatele dojníc k uskutečňování řízeného hospodářství v Protektorátu Čechy a Morava. Tento typ literatury reprezentuje například spis Františka Svobody, který poukazyval na nutnost správného krmení dojníc v letním a zimním období pro dosažení těch nejlepších výsledků v produkci mléka.⁶ Od konce druhé světové války až do roku 1989 se ve vydávaných odborných publikacích obnovil původní trend v nahlížení na mlékárenský průmysl, a to nejen po stránce vzdělávací⁷ (seznamuje s dějinami tohoto oboru po stránce praktického zpracovávání mléka, ať už z pohledu mlékárenství, máslařství, nebo sýrařství), ale především po stránce využití mléka jako průmyslové suroviny.⁸

K tématu mlékárenství lze z domácí provenience uvést po roce 1989 dvě nejucelenější publikace od Dagmar Broncové a Ladislava Liklera. Kniha Dagmar Broncové postihuje vývoj techniky zpracování mléka od raného středověku, uvádí zásadní okamžiky z dějin odborného vzdělávání mlékařů a představuje historii vybraných mlékárenských závodů do roku 1945. Na její práci, která je současně prvním dílem dějin mlékárenství v českých zemích, navazuje publikace od Ladislava Liklera. V úvodních kapitolách rozebírá vývoj československého mlékárenství na principu popisu organizování tohoto průmyslového odvětví po druhé světové válce. Vyjma zeměpisného rozdělení regionů Čech, Moravy a Slezska na menší zeměpisné oblasti, do nichž autor zařadil příběhy jednotlivých mlékárenských podniků, obsahuje také

---

⁵ Václav VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu od nejstarších dob až do vypuknutí světové krise hospodářské*, Praha 1936.

⁶ František SVOBODA, *Jak zlevnit a zvýšit mléčnou výrobu?*, Praha 1939. Z dalších dobových prací z oblasti mlékárenství, které byly určeny spíše pro širší veřejnost a měly edukativní charakter, lze zmínit: Josef PROKŠ, *Mlékařství: výroba, úprava a zpracování mléka*, Praha 1942 a Jaroslav MAŠEK, *Mlékařství*, Praha 1947.

⁷ František NOVÁK, *Mlékařství pro vyšší rolnické školy a pro rolnickou praxi*, Praha 1947.

⁸ Jaromír BALCAR a kol., *Výroba sušených a zahuštěných mléčných výrobků*, Praha 1978.

knihy statistické údaje o výrobě mléčných výrobků, kapitolu o exportu a importu mléčných výrobků a plynule tím dotváří obraz československého mlékárenského školství a výzkumnictví do 90. let 20. století. V knize Ladislava Liklera se navíc nachází velmi stručná zmínka o historii závodu na zpracování mléka v Hlinsku v Čechách, přičemž je popsána historie tohoto závodu dávána spíše do kontextu s Průmyslem mléčné výživy n. p. (zkráceně PMV), pod jehož správu po roce 1948 připadl.⁹ Naproti tomu Dagmar Broncová ve své publikaci vůbec nezmiňuje ani existenci továrny NESTLÉ v Moravském Krumlově, ani v Hlinsku v Čechách.¹⁰

K historii samotného závodu na zpracování mléka NESTLÉ v Hlinsku v Čechách vznikla v roce 2009 z iniciativy vedení samotného podniku reklamní publikace od Zeno Čižmáře, který vytvořil stručnou přehledovou knížku, mapující činnost závodu v letech 1939–2009. Autor se věnuje převážně „životu továrny“ pod správou Průmyslu mléčné výživy n. p., což dává prostor k rozšíření výzkumu jejího vývoje v letech 1939–1950. Kromě Čižmářovy publikace je existence „hlinecké NESTLÉ“ velmi okrajově zmíněna v knize někdejší hlinecké starostky Magdy Křivanové, která nahlíží na vývoj Hlinska v Čechách nejen po stránce hospodářské, ale také kulturní a správní (existence hlineckého závodu je dávána do kontextu s dalšími průmyslovými odvětvími, která se ve městě rozvíjela).¹¹ V podstatě do jednoho odstavce jsou shrnuty základní milníky z historie hlinecké mlékárny, a sice jde o: návštěvu švýcarských zástupců firmy ve městě, uvedení závodu na zpracování mléka do provozu, poválečné začlenění do Průmyslu mléčné výživy n. p., a následné vytvoření soukromé společnosti Mlékárna Hlinsko v roce 1993. Stejně kusá poznámka je k historii hlinecké mlékárny věnována také v knize Jana Frolíka, který ovšem ještě úžeji shrnuje nejpodstatnější momenty z historie hlineckého závodu firmy NESTLÉ od jeho založení po poválečné znárodnění.¹²

Výše uvedené tituly jsou pro autora opěrným bodem převážně pro rekonstruování mlékárenství jako svébytného oboru potravinářského průmyslu v letech 1870–1950, ale zároveň podávají i zpětnou vazbu ohledně povědomí existence hlineckého mlékárenského závodu v citované literatuře.

---

⁹ Ladislav LIKLER a kol., *Historie mlékárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. díl*, Praha 2001.

¹⁰ Dagmar BRONCOVÁ (ed.), *Historie mlékárenství v Čechách a na Moravě*, Praha 1998.

¹¹ Magda KŘIVANOVÁ a kol., *Hlinsko-srdce Českomoravské vrchoviny*, Hlinsko v Čechách 2009, s. 81–82.

¹² Jan FROLÍK a kol., *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*, Žehušice 2004, s. 71.

Vzhledem k dotvoření celistvé představy o aktivitách firmy NESTLÉ na mezinárodní úrovni, a to jak v době po založení vlastního obchodního a výrobního zastoupení v Československu, tak před ním, je práce doplněna také informacemi z odborné cizojazyčné literatury, a řadí se tak k hlavním literárním zdrojům, o které se autor opíral hlavně v souvislosti s rekonstrukcí podnikatelské činnosti Henriho Nestlé a následně stejnojmenně se rozvíjející firmy na mezinárodní úrovni.

Období let 1939–1945 však představuje pro firmu úsek dějin, o němž se na stranách jak českých, tak cizojazyčných odborných monografií jednoduše nepíše. NESTLÉ, podobně jako řada jiných významných evropských firem činných v době druhé světové války, se „mlčením“ snaží odpoutat pozornost od skutečnosti, že dodávala své výroby oběma válčícím stranám – spojencům instantní kávu *Nescafé* a konzervy kondenzovaného mléka německým ozbrojeným silám. Stojí za tím nejen morální důvody a skutečnost, že firma tehdy měla (a dodnes má) své sídlo v neutrálním Švýcarsku, ale také potencionální riziko, že se na ni budou obracet s žádostí o odškodnění bývalí zaměstnanci továren v Německem okupovaných zemích. Toto omezení je patrné i v jinak věcné práci Jeana Heera, autora nejobsáhlejší monografie o historii firmy NESTLÉ od roku 1866. Tato obsáhlá monografie líčí osudy někdejší malé firmy lékárníka Henriho Nestlé od jejího založení v roce 1866 na pozadí světových historických událostí až do druhé poloviny 60. let 20. století. Pro potřeby disertační práce jsou kriticky analyzovány a do textu zahrnuty tyto pasáže: vznik firmy v roce 1866, fúze s konkurenčním podnikem Anglo-Swiss Condensed Milk Co. na počátku 20. století, expanze na severoamerický trh na konci první světové války a překonání celosvětové hospodářské krize.¹³ Vznik této publikace byl financován přímo NESTLÉ, a proto není činnosti firmy v období druhé světové války věnována přílišná pozornost. Další Heerova monografie vyšla roku 1991 v rozšířené reedici a popisuje vývoj koncernu od 60. let 20. století do roku 1991.¹⁴ O podnikatelských aktivitách firmy v Jižní Americe pojednává naopak kniha Pierra Harrissona, která uvádí důvody, proč se jihoamerický trh stal lákavým pro možné obchodní a zakladatelské intervence zahraničních firem, NESTLÉ nevyjímaje.¹⁵ Za zmínku stojí jistě také publikace od Alberta Pfiffnera, který vytvořil biografii Henriho Nestlé, v níž zachytil jak jeho

---

¹³ Jean HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966: ein Jahrhundert Nestlé*, Lausanne 1966.

¹⁴ Jean HEER, *Nestlé: hundertfünfundsanzig Jahre von 1866 bis 1991*, Vevey 1991.

¹⁵ Pierre HARRISSON, *Das Imperium Nestlé. Praktiken eines Nahrungsmittelkonzerns am Beispiel Südamerika*, Zürich 1986.

podnikatelské začátky, vynález náhradní dětské (kojenecké) výživy, tak prodej firmy a vytvoření obchodní značky Farine Lactée Henri Nestlé.¹⁶

NESTLÉ ovšem nebylo jedinou firmou, která využívala během druhé světové války svého postavení na globálním trhu v navazování obchodních aktivit jak s nacistickým Německem, tak s aliančními silami (např. s USA). Zejména na území dnešního Německa sídlí firmy, jimž se během druhé světové války podařilo celkem pružně reagovat na válečný stav a přizpůsobit své výrobní aktivity tak, aby mohly prosperovat i ve válečných podmínkách. Jako příklad této „tiché spolupráce“ po vypuknutí druhé světové války lze uvést dnes celosvětově známou firmu Hugo BOSS, která v současné době patří k největším oděvním společnostem na světě. Nejdříve se tato firma orientovala na šití oděvů pro zaměstnance německé pošty a policie, což se změnilo, když získal zakladatel firmy Hugo Boss výnosnou zakázku pro zhotovení uniform pro Hitlerjugend a příslušníky SS.¹⁷

Německá automobilka Volkswagen vyráběla na popud říšského kancléře Adolfa Hitlera a podle koncepce automobilového konstruktéra Ferdinanda Porsche tzv. „lidové auto“ (dnes lze tento model označit jako první generaci modelu VW Beetle). Cena tohoto auta neměla přesáhnout 1000 říšských marek, což byla ovšem cena, za níž by se výroba stala ztrátovou. V důsledku začínající války se výrobní program firmy přizpůbil novým poměrům a tato původně rodinná auta se začala vyrábět pro potřeby armády. Firma dále produkovala také tanky, obojživelná auta nebo rakety.¹⁸

---

¹⁶ Albert PFIFFNER, *Henri Nestlé (1814–1890): Vom Frankfurter Apothekerhilfen zum Schweizer Pionierunternehmer*, Zürich 1993. Z dalších zahraničních literárních zdrojů je postavě Henriho Nestlé věnována pozornost především na stránkách německy psaných publikací. Srov. Franz KOTTEREDER – Martin BAUER, *Das Who is Who der internationalen Großkonzerne. Die 100 größten Unternehmen der Welt*, München 2000, s. 340–348; Ingo ROSE, *50 Klassiker Unternehmen: Von den Fuggern bis McDonald's*, Hildesheim 2005, s. 120; Georg SCHWEDT, *Vom Tante-Emma-Laden zum Supermarkt: eine Kulturgeschichte des Einkaufens*, Weinheim 2006, s. 155–156. Postava Henriho Nestlé není až na výjimky předmětem výzkumu českých historiků a badatelů. Krátká kapitola o Nestlého podnikatelských aktivitách se nachází v publikaci od Jany Geršlové. Jana GERŠLOVÁ, *Podnikatelské osobnosti 19. a první poloviny 20. století v Evropě*, Karviná 1994, s. 92–94. Srov. Jana GERŠLOVÁ, *Co se skrývá za značkou. Historická encyklopedie podnikatelů*, Průhonice 2012, s. 214–219. Samostatný kapitola, věnující se životnímu osudu Henriho Nestlé a jeho firmy, je obsažena taktéž v publikaci Ivana Brože. Ivan BROŽ, *Dali své jméno značce aneb S kůží na trh*, Brno 2008, s. 159–162.

¹⁷ *Pět prestižních firem dneška, které spolupracovaly s nacisty. Používáte jejich výrobky?*, dostupné online (<https://zoommagazin.iprima.cz/o-prima-zoom/pet-prestiznich-firem-dneska-kttere-spolupracovaly-s-nacisty-pouzivate-jejich-vyrobyky>), [citováno k 22. 4. 2020].

¹⁸ *Které světově proslulé firmy dneška kolaborovaly s nacisty?*, dostupné online (<https://epochalnisvet.cz/kttere-svetove-proslule-firmy-dneska-kolaborovaly-s-nacisty/>), [citováno k 22. 4. 2020]. Automobilovému průmyslu v době Třetí říše, včetně postavení nynějšího koncernu VW, jsou věnovány kapitoly ve sborníku příspěvků ze sympózia „Unternehmer und Unternehmen im Nationalsozialismus“, které pořádala Společnost pro Hospodářské dějiny (Gesellschaft für Unternehmensgeschichte) v květnu 1997. Srov. Lothar GAL–Manfred POHL, *Unternehmen im Nationalsozialismus. Schriftenreihe zur Zeitschrift für Unternehmensgeschichte*, München 1998. Také

Patrně nejkontroverznější pověst má dnes poměrně známá farmaceutická firma BAYER, která se stala nástupcem někdejší chemické konglomerátní společnosti I. G. Farbenindustrie AG. Tato konglomerátní společnost se podílela na sponzorování experimentů na věznicích v koncentračních táborech, které organizoval nechvalně známý lékař SS Josef Mengele. V této společnosti byl vyvinut i plyn Cyklon B, který se používal od září 1941 k usmrcování lidí v koncentračním táboře Osvětim.¹⁹ Paradoxní je fakt, že právě v této společnosti byl také vynalezen jeden z nejužívanějších léků současnosti – aspirin.²⁰

Kromě průmyslových firem, které neměly svoje hlavní sídlo v Německu, ale spolupracovaly s Třetí říší, lze zmínit společnost Coca-Cola. Ta podobně jako NESTLÉ zásobovala svými limonádami nejen spojenecké jednotky, ale také německý trh. Poté, co byl od roku 1940 uvalen zákaz na dovoz kolového sirupu, z něhož se kolová limonáda vyráběla, rozhodl se zástupce firmy Coca-Cola v Německu Max Keith vyřešit tuto situaci vytvořením zcela nového nápoje, původně na bázi syrovátky a zbytků z vylisovaných jablek. Od roku 1941 se tento nápoj úspěšně prodával pod obchodním označením Fanta.²¹

Henry Ford, ikona amerického automobilového průmyslu, se netajila svým kladným postojem k antisemitismu a zároveň také sympatiemi k Hitlerovi. Jeho automobilový koncern dodával německé armádě nákladní automobily a civilistům Ford model T.²²

---

strojírenská a automobilová společnost MAN, která v současné době patří do koncernu VW, představovala během Třetí říše významného výrobce pro německý zbrojní průmysl. Kromě dieselových motorů pro ponorky a bitevní lodě, vyráběla také nákladní automobily a tanky pro wehrmacht. Více se historii této společnosti a jejím výrobním aktivitám v průběhu druhé světové války věnuje publikace od Svena Feyera. Srov. Sven FEYER, *Die MAN im Dritten Reich: Ein Maschinenbauunternehmen zwischen Weltwirtschaftskrise und Währungsreform*, Baden-Baden 2008.

¹⁹ *Které světově proslulé firmy dneška kolaborovaly s nacisty?*, dostupné online (<https://epochalnisvet.cz/ktere-svetove-proslule-firmy-dneska-kolaborovaly-s-nacisty/>), [citováno k 22. 4. 2020].

²⁰ *Pět prestižních firem dneška, které spolupracovaly s nacisty. Používáte jejich výrobky?*, dostupné online (https://zoommagazin.iprima.cz/o-prima-zoom/pet-prestiznich-firem-dneska-ktere-spolupracovaly-s-nacisty-pouzivate-jejich-vyrobky) [citováno k 22. 4. 2020]. Ekonomické a ideologické provázanosti této farmaceutické konglomerátní společnosti s politikou Třetí říše a jejímu podílu na holocaustu se blíže věnuje publikace od Diarmuida Jeffreysa. Srov. Diarmuid JEFFREYS, *Hell's Cartel: IG Farben and the Making of Hitler's War Machine*, London 2009.

²¹ *Které světově proslulé firmy dneška kolaborovaly s nacisty?*, dostupné online (<https://epochalnisvet.cz/ktere-svetove-proslule-firmy-dneska-kolaborovaly-s-nacisty/>), [citováno k 22. 4. 2020].

²² Blíže o obchodní spolupráci USA a nacistického Německa v letech 1933–1941 nejen na úrovni dodávek dopravních prostředků pojednává 6. kapitola knihy Mezinárodní hospodářské vztahy zemí střední Evropy v první polovině 20. století od Petra Chalupického. Petr CHALUPECKÝ a kol., *Mezinárodní hospodářské vztahy zemí střední Evropy v první polovině 20. století*, Praha 2015.

Proněmecké a antisemitské postoje zastávala také významná francouzská návrhářka Coco Chanel. Pod krycím označením F-7124 byla vedena jako konfident německé kontrarozvědky (Abwehr).²³ V současné době dál slouží její jméno známé obchodní značce módy, parfémů a kosmetiky.

Výčet firem, které nějakým způsobem participovaly na německé válečné ekonomice v letech 1933–1945, by mohl být podstatně delší. Úkolem práce není ovšem zevrubně mapovat kontroverzní aktivity těchto firem během válečných let. Na příkladu představení několika spolupracujících firem lze naopak ilustrovat, že rozvíjení obchodních aktivit švýcarské potravinářské společnosti NESTLÉ pro obě válčící strany nelze v kontextu doby vnímat jako ojedinělý způsob udržení si pevné pozice na trhu. Sporné válečné historii nejen NESTLÉ, ale i dalších firem je na stránkách firemních monografií, pokud existují, věnována malá, nebo zcela zákonitě žádná pozornost, zvláště pokud tyto firmy jejich vydání sponzorují.

Cíle disertační práce

Předkládaná práce má kromě již zmíněného hlavního cíle několik dílčích cílů. Prvním z nich je stručně shrnout historii mlékárenského odvětví na příkladech významných podniků, ale taktéž představit mlékárenství jako svébytný obor v širším kontextu, do něhož patřilo rovněž odborné školství, ať už na sekundárním, nebo terciárním stupni, zakládání mlékárenských organizací a významné osobnosti oboru. Důležitou roli pro rozmach oboru měla také uvedená mlékárenská družstva, která výrazně konkurovala soukromým mlékárnám. Přiblížení těchto reálií je nezbytné pro vytvoření představy o prostředí, do něhož vstoupila nadnárodní potravinářská firma NESTLÉ poté, co se její vedení rozhodlo expandovat do střední Evropy.

Druhý cíl se zaměřuje na objasnění významu vynálezu zakladatele značky Henriho Nestlé, Nestlého dětské moučky, která se posléze stala nejpopulárnějším produktem z celého výrobního sortimentu firmy. Důležitost její výroby v prostředí tuzemských výrobních závodů na území někdejší První republiky a Protektorátu Čechy a Morava je srovnávána se snahami již zavedených „konkurenčních“ továren, pro které

---

²³ *Které světově proslulé firmy dneška kolaborovaly s nacisty?*, dostupné online (<https://epochalnisvet.cz/ktere-svetove-proslule-firmy-dneska-kolaborovaly-s-nacisty/>), [citováno k 22. 4. 2020]. Blíže se kontroverznímu životu této francouzské módní ikony v letech 1941–1954 věnuje kniha Hala Vaughana. Srov. Hal VAUGHAN, *Tajná válka Coco Chanel – Skandální odhalení temné části života slavné návrhářky*, Praha 2017.

výroba náhradní dětské stravy představovala ve výrobním programu druhořadou záležitost.

Třetím cílem je objasnění obchodní strategie firmy NESTLÉ na území Československa. Práce zkoumá možné důvody vedoucí československé zastoupení firmy k vybudování pobočných výrobních závodů. Odkrývá souvislosti volby místa pro vybudování prvního výrobního závodu v Moravském Krumlově (1936) a začleňuje jej do kontextu československého mlékárenského průmyslu.

Čtvrtý cíl směřuje k objasnění možných důvodů, které vedly švýcarské vedení firmy k vybudování dalšího, náhradního, pobočného závodu nedaleko města Hlinsko v Čechách na Českomoravské vrchovině (1943), tentokrát již ovšem na území faktické součásti Třetí říše.

Pátým cílem je nastínit vývoj a výrobní program hlineckého závodu po skončení druhé světové války v souvislosti s uvalením národní správy, a později s jeho začleněním do nově vzniklého Průmyslu mléčné výživy n. p. V této souvislosti si všímá zejména specifických důvodů neobvyklého postupu při procesu znárodňování majetku firmy NESTLÉ v Československu.

Firma, jejíž počátky spadají již do roku 1866, se celosvětově proslavila produkcí náhražky mateřského mléka, kterou vynalezl původem německý lékárník Henri Nestlé.²⁴ Kromě trvanlivých a rozpustných směsí na mléčném základu, zahájila firma na počátku 20. století obchod s čokoládovým zbožím a ve druhé polovině 40. let došlo k obohacení produktového portfolia o instantní kávový nápoj *Nescafé*, což lze vnímat jako pokus definitivně ovládnout trh s instantními produkty po druhé světové válce a stát se tak světovou „jedničkou“ v celosvětovém potravinářském obchodu s práškovými potravinami. V Československu podporovala společnost NESTLÉ své výrobní aktivity pouze v oblasti produkce výrobků z čerstvého mléka, zatímco například čokoládové výrobky, které patřily již tehdy do jejího produktového portfolia, dovážela ze svých zahraničních továren.²⁵

---

²⁴ Zevrubně se počátkům nynějšího potravinářského giganta věnuje publikace Jeana Heera. Srov. Jean HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966: ein Jahrhundert Nestlé*, Lausanne 1966.

²⁵ *Historie a vynálezy: 1939–1947: Přichází bouře. NESTLÉ CZ*, dostupné online (<https://www.nestle.cz/cs/o-nestle/nestle-sa/historie-a-vynalezy#tab-historie>), [citováno k 10. 1. 2020].

Metodologie

Podnikatelé byli ve vztahu k hospodářskému vývoji shledáváni nejen ze strany historiků, ale často také sociologů a národohospodářů jako klíčoví činitelé hospodářského vývoje. Proto se již na přelomu 19. a 20. století objevil v rámci hospodářských dějin obor dějiny podniků a podnikání, který svým časovým zařazením spadá do industriální doby, a to zásadně díky svým metodám mikroanalýzy, kterými doplňují a korigují celkový pohled na ekonomickou (a také sociální) sféru vývoje moderní společnosti.²⁶ V českém prostředí se ovšem studiu podniků věnovala pouze omezená pozornost, a to v souvislosti s jejich politickým vývojem. Kladení důrazu na poznání vlastní hospodářské minulosti se přesto jeví jako poměrně aktuální téma, a to i s přihlédnutím k hledání samotných kořenů jednotlivých podniků nebo firem. Vždyť právě na příkladu vybraných podniků, vzniklých v prostoru českých zemí, lze doložit dlouhou cestu fungování tržních vztahů, nejprve v období rakousko-uherské monarchie a později za éry samostatného československého státu. Nadějně započatý cyklický hospodářský vývoj, pojatý na principu tržního hospodářství z meziválečného prvorepublikového období, byl ovšem přerušen druhou světovou válkou, která nastolila systém válečného řízeného hospodářství. V osvobozeném Československu byl po roce 1945 (1948) vystřídán modelem centralizované a direktivní ekonomiky, přežívajícím až do sametové revoluce v roce 1989.²⁷

Výzkum dějin podniků má v české, potažmo československé, hospodářské historiografii poměrně dlouhou tradici, která sahá až do 30. let 20. století, kdy vznikl *Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce v Praze* (1931). Ačkoliv v případech vědeckého dějepisectví podniků a firem nedošlo až do počátku druhé světové války k výraznějšímu a erudovanějšímu rozvoji (jubilejní spisy různých podniků zůstaly na propagačně-popularizační úrovni), vznikla přece jen první významná česká práce s tematikou dějin podnikání od Jindřicha Šebánka *Textilní podniky moravských Kouniců*, která byla vydána jako mimořádný otisk v Časopisu Matice moravské.²⁸ Po roce 1945 byl ve zkoumání dějin podniků a firem přijat jako vzor proud sovětské historiografie, označovaný jako „istoria fabrik a zavodov“. Zájem o studium továren se v Sovětském svazu objevil již na přelomu 20. a 30. let a byl zdůvodňován především

---

²⁶ Milan MYŠKA, *Problémy a metody hospodářských dějin: Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava 2010, s. 227.

²⁷ Jana GERŠLOVÁ – Milan SEKANINA, *Lexikon našich hospodářských dějin*, Praha 2003, s. 7, 227.

²⁸ Jindřich ŠEBÁNEK, *Textilní podniky moravských Kouniců*, in: Časopis matice moravské, 55–56, Brno 1932.

ideologicky: dělníci si díky poznávání historie svých závodů měli vytvořit socialistický vztah k práci a k mateřskému závodu.

V intencích sovětského pojetí začal v polovině 50. let 20. století se svými žáky pracovat na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy prof. Oldřich Říha. Organizačně práci na dějinách závodů zajišťoval Historický ústav ČSAV, Ústav dějin KSČ a Revoluční odborové hnutí, jejichž činnost byla v roce 1960 podpořena vznikem celostátní Komise pro dějiny závodů. V roce 1961 pak byly publikované Metodické zásady jako soubor zásad pro práci na dějinách závodů. Na stránkách tehdejšího periodika Příspěvky k dějinám KSČ se vedla diskuse o promýšlení konceptu dějin závodů s ohledem na výraznou roli jejich tvůrců. V zásadě se co do obsahu zdůrazňovala dvě témata: dějiny dělnického hnutí a podchycení ekonomického rozvoje závodů v historické perspektivě. Při výzkumu se proto stěžejním badatelským pramenem stala statistika, doplněná o záznamy o stávkovém hnutí.²⁹ Výzkum dějin závodů tedy nejprve probíhal bez předchozí návaznosti na metodické zkušenosti Business history, popřípadě Firmengeschichte a obsahově byl zúžen na dějiny dělnického osazenstva, jeho sociální postavení, sociální zápasy, politickou aktivitu. Zcela v duchu tehdejší doby byla akcentována funkce komunistické strany při organizování třídních bojů na půdě závodů. Opomíjeny byly například problémy podnikání, osobnosti podnikatelů, problematika technického vývoje.³⁰

Jako příklad uplatňování výše zmíněných metodických zásad lze uvést Lehárovu monografii o Baťově koncernu³¹ z přelomu 50. a 60. let 20. století, která se zakládala na interpretaci firemních fondů statistické a účetní povahy, doplněné o hlášení úřadů státní správy, komunistického tisku a prohlášení někdejšího zlínského vedení Baťova koncernu. Záměr takto vybraných výpovědí měl, nehledě na prokazatelně zaváděné inovace v továrním provozu, vhodné pro rozvoj firmy a inovované sociální programy, poukazovat na bezkonkurenční postavení firmy a vykořisťování zaměstnaných dělníků.³²

---

²⁹ Martin MAREK, *Středoevropské aktivity Baťova koncernu za druhé světové války*, Brno 2017, s. 30.

³⁰ V době, kdy byla česká historiografie pod vlivem historicko-materialistické ideologie, se označení „podnikatel“ skloňovalo spíše v pejorativním významu a bylo dáváno na roveň vykořisťovatele dělnické třídy. Milan MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska II*, Ostrava 2008, s. 7.

³¹ Bohumil LEHÁR, *Dějiny Baťova koncernu (1894–1945)*, Praha 1960.

³² Zájem historiků o Baťův koncern byl v intencích marxistické historiografie směřován také na výklad názoru obou Baťů (Jana Antonína a Tomáše) k dělnickému hnutí nebo komunistické straně, který zcela zákonitě vyzníval v jejich negativní postoj k nastolenému sovětskému zřízení. Srov. Václav KRÁL, *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945, Sv. II.*, Praha 1958.

V tomto období přesto vznikly i některé práce, které se alespoň přibližovaly pracím západoevropské a americké historiografie poloviny 20. století, například Iva Kruliše o Kladenských železárnách, Milana Myšky o Vítkovicích nebo Josefa Petráně o ČKD. V polovině 60. let se ovšem v Komisi pro dějiny závodů začaly množit názory ohledně nápravy jednostranných metodických (a metodologických) východisek na základě zkušeností americké Business history a německých Firmengeschichte. Přičinil se o to zejména Kabinet pro dějiny závodů při tehdejší Katedře historie Pedagogické fakulty v Ostravě, který organizoval semináře s předními reprezentanty Business History (Herman Freudenberger) a Firmengeschichte (Wilhelm Treue). Tento pozitivně započatý vývoj byl ovšem přerušen vpádem vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968.³³ I přes nastupující normalizaci po okupaci v roce 1968 došlo od 70. let do roku 1989 k rozvoji mimoakademických hospodářsko-historických výzkumů, jelikož řadě vědeckých pracovníků nebylo po srpnu 1968 umožněno dále působit na univerzitních a akademických pracovištích. Do popředí se z tohoto důvodu dostala síť institucí stojících mimo akademické struktury, které využívaly erudice propuštěných akademiků. Mezi tyto tři významné instituce patřily v oblasti textilního průmyslu Výzkumný ústav bavlnářský a hedvábnický v Ústí nad Orlicí (Jaroslav Šůla), Dokumentační středisko pro dějiny lnářského průmyslu v Trutnově při národním podniku Texlen (Vladimír Wolf) nebo Pracovní výbor pro dějiny hutnictví železa při Technicko-ekonomickém ústavu hutnictví v Praze-Hodkovičkách (Jaroslav Jičínský). Spolupráce s akademiky byla umožňována na základě dohod o provedení práce, a to i s vidinou možnosti publikování výsledků práce formou sborníků, byť ne pod pravými jmény autorů. Typickým příkladem byly hornické a hutnické semináře v Národním technickém muzeu v Praze a z nich vycházející tematické sborníky.³⁴

Právě až po roce 1989 se staly dějiny podniků, podnikatelů (podnikatelských elit, tzn. významných vlastníků, event. podílníků známých a důležitých rodinných firem, akciových společností a družstev)³⁵ a podnikání předmětem soustavného studia

---

³³ M. MYŠKA, *Problémy a metody...*, s. 233–235.

³⁴ *Tamtéž...*, s. 32–33.

³⁵ Z retrospektivního pohledu se netradičním způsobem bádání o české průmyslové buržoazii (1860–1873) zabývala na počátku 60. let Pavla Horská-Vrbová, která vnímala vznik této sociální vrstvy jako mimo jiné výsledek aktivizace hospodářských spolků, potažmo krajských sekcí Vlastenecké hospodářské společnosti v Čechách. Tyto organizace se angažovaly při oživení českého hospodářského života průmyslovými výstavami, a také zakládáním prvních českých akciových společností v potravinářství. Na základě provedených sondáží konstatovala, že se český potravinářský průmysl soustřeďoval v oblastech, kde byla zvýšená průměrná spotřeba obyvatelstva. Společně s dnes již méně známým sociologem Janem Mertlem (1904–1978) se shodovala, že pro vznik české průmyslové buržoazie bylo klíčové zřízení akciových společností v potravinářském průmyslu během 60. let 19.

v návaznosti na obnovu tržního hospodářství.³⁶ K průkopnickým dílům, ke kterým se v 90. letech řadily publikace Milana Myšky (*Rytíři průmyslové revoluce a Rozbřesk podnikatelů*)³⁷, Jany Geršlové (*Podnikatelské osobnosti 19. a první poloviny 20. století v Evropě*) a Jaroslava Pátka společně s Eduardem Kubů (*Mýtus a realita hospodářské vyspělosti meziválečného Československa*)³⁸, se na počátku nového tisíciletí objevila kolektivní práce, mapující slovníkovou formou podnikatele z historických zemí Koruny české do roku 1945 – *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska (2003)*³⁹, na ní o pět let později navázal druhý díl – *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska II.*⁴⁰

K dějinám podnikatelstva náleží také významná práce Petra Popelky (2011) rozebírající základní sociální struktury podnikatelstva nejen v českých zemích, ale také v prostoru Rakouského císařství od zrodu průmyslové revoluce po vykuknutí první

---

století. V Mertlově pojetí bylo vhodné studovat českou průmyslovou buržoazii historicko-srovnávací metodou, aby byly zachyceny její specifické rysy. Význam přikládala Horská-Vrbová také nově se formujícím samostatným skupinám kapitalistických továrníků, hlásícím se k české národnosti. Jiří ŠTAIF (ed.), *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*, Praha 2007, s. 11–13. Srov. Pavla HORSKÁ-VRBOVÁ, *K otázce vzniku české průmyslové buržoazie*, *Československý časopis historický*, 10, Praha 1962.

³⁶ Drahomír JANČÍK – Barbora ŠTOLLEOVÁ (eds.), *Pivo, zbraně i tvarůžky: Podnikatelé meziválečného Československa ve víru konjunktur a krizí*, Praha 2014, s. 8.

³⁷ V knize Rytíři průmyslové revoluce je možné na příkladu rodiny Grohmannů, podnikajících v nitkařství ve Vrnbu pod Pradědem, vysledovat stopy raně průmyslového podnikání, ale také poznat činnost této rodiny ve veřejném a společenském životě. Milan Myška, *Rytíři průmyslové revoluce*, Šenov u Ostravy 1997.

³⁸ V rámci této publikace se Jaroslav Pátek pokusil o vytvoření komplexnější typologie podnikatelů a manažerů v českých zemích. Vyšel přitom z přesvědčení, že se tato vrstva společnosti začala v meziválečném Československu více prosazovat díky nastupující koncentraci, racionalizaci a zvědečnění kapitalistického podnikání, jeho řízení nevyjímaje. Kladně hodnotí zejména podnikatelské osobnosti, kterým se podařilo rozvíjet svůj obor na takovou úroveň, že se dostali ve srovnání podnikatelských aktivit na mezinárodní formát. Lze tedy hovořit o základních třech typech podnikatelů – Franz Hummelberger, který za využití výrobní specializace a technického zdokonalování pozvedl Poldi Kladno na světovou úroveň; Karlu Loevensteinovi se povedlo s přispěním domácího a zahraničního kapitálu, reorganizací a fúzí vytvořit s Schneider-Creusot z pohledu mezinárodní konkurence schopný strojírenský koncern – Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni; Tomáš Baťa představuje podle Jaroslava Pátka třetí typ úspěšného podnikatele, který svůj podnikatelský talent spojil se zvýšenou racionalizací výroby, doplněnou o vývoz svého konceptu zakacionalizovaného a sociálně vyrovnaného rodinného podniku na zahraniční trhy. Eduard KUBŮ – Jaroslav PÁTEK, *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti meziválečného Československa*, Praha 2000, s. 261–280.

³⁹ Milan, MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska*, Ostrava 2003. Milan Myška využívá poměrně metodologicky zajímavou komparativní typologii podnikatelstva v návaznosti na charakter příslušného národního hospodářství a národních kultur. J. ŠTAIF, *Moderní podnikatelské elity...*, s. 14.

⁴⁰ Před sestavením uvedeného slovníku bylo z metodologického hlediska důležité, jakým způsobem přistoupit k základnímu pojmu *podnikatel*. Na ustálené podobě významu tohoto pojmu se doposud neshodla ani národohospodářská, ani hospodářsko-historická literatura, a proto se autoři uchýlili k převzetí funkcionální definice podnikatele podle pokusu Josefa Aloise Schumpetera a Fritze Redlicha (ovšem pro historika v upraveném pojetí podle německého historika hospodářských a sociálních dějin Hartmuta Kaelbleho). Podnikatelé jsou tedy představeni jako „jednotlivci nebo skupiny osob, kteří jsou nositeli strategických rozhodnutí uvnitř hospodářského odvětví a disponují produkčními faktory jako jejich vlastníci nebo pověření disponenti“. M. MYŠKA, *Historická encyklopedie II,...*, s. 9.

světové války. V publikaci shrnuje výsledky svého dosavadního výzkumu s ohledem na původ průmyslového podnikatelstva v zmíněných regionech, například regionální původ, generační otázku a mezigenerační mobility, školní vzdělání a odbornou způsobilost.⁴¹ Petr Popelka předkládá možnosti výzkumu socioprofesionální skupiny podnikatelstva, které lze uplatnit při rekonstrukci vzniku a vývoje této skupiny. Buď lze výzkum této skupiny realizovat na příkladu individuálních osudů jednotlivých podnikatelů a jejich firem pomocí kolektivních biografii podnikatelů, nebo na obecné úrovni v souvislosti s výzkumem hlavních otázek historického vývoje. Vzhledem k tomu, že každý uvedený přístup má svoje typické znaky a možná úskalí je nanejvýš vhodné tyto metodické přístupy kombinovat a porovnávat jejich výstupy.⁴² Za podrobnější rozbor jistě stojí druhá zmíněná metoda z uvedeného výčtu.

Metoda kolektivní biografie je vhodná, i díky své dlouholeté tradici v zahraničí, pro zjištění přesnějších a obecně platných poznávacích znaků rozmanitých sociálních skupin obyvatel.⁴³ Tato skutečnost proto také definuje oblast specifické pramenné základny, kterou lze rozdělit na tři typy tištěných pramenů. První okruh pramenů představují materiály obsahově vztažené k jednotlivým podnikům, nejběžněji tzv. jubilejní spisy, které se nutně potýkají s kolísavou úrovní výpovědní hodnoty, což je dáno jejich primárním účelem a okolnostmi, za kterých vznikly (oslava výročí vzniku, a pozitivní prezentace podniku/firmy navenek). Druhý okruh pramenů tvoří různé tištěné materiály, které cílí přímo na jednotlivé osobnosti podnikatelů (biografie, nekrology, genealogické studie atd.; pod souhrnným názvem jako tzv. *einzelbiographische Quellen*). Úskalí při práci s těmito prameny představuje poměrně značná náročnost při jejich zpracování. Třetí, a v podstatě nejrozšířenější okruh pramenů pro uspořádání kolektivních biografii vybraných podnikatelů, představují dobová hesla ve všeobecných, nebo specializovaných encyklopediích a biografických slovnících.⁴⁴ Jako výzkumná metoda vychází z metod tzv. statistické indukce, díky nimž lze určit vlastnosti celku základního souboru podle pozorování jeho částí. Metody

---

⁴¹ Petr, POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva: Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011, s. 28–72.

⁴² *Tamtéž...*, s. 10. Srov. Youssef CASSIS, *Business elites and business history*, Newsletter European Business History Association, 16, Milan 2003, s. 36.

⁴³ Rozboru metody kolektivní biografie a jejímu využití při zkoumání sociální skupiny podnikatelstva se věnuje Milan Myška v 9. kapitole: Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu své publikace *Problémy a metody hospodářských dějin: Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*. M. MYŠKA, *Problémy a metody...*, s. 208–216. Metoda kolektivní biografie, aplikovaná na moderní podnikatelstvo, měla být podle Milana Myšky rozpracována na základě reprezentativní části populace, která splňuje definici podnikatel. J. ŠTAIF, *Moderní podnikatelské elity...*, s. 15.

⁴⁴ P. POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva...*, s. 12.

statistické indukce jsou navíc opřeny o výsledky teorie pravděpodobnosti a mohou výrazně omezit pravděpodobnost nesprávného úsudku.⁴⁵ Metoda statistické indukce zároveň operuje s přesným vymezením základního souboru, ze kterého je následně vyextrahován reprezentativní výběr.

Další typicky hojně využívanou metodou při výzkumu podnikatelstva je metoda sondáže, která lze uplatnit za předpokladu, že je obtížné přesně určit početnost základního souboru. Tato metoda, aplikovaná častokrát ve většině podnikatelských kolektivních biografií, spočívá na výběru vyhovující a odůvodněné sondy, vymezené časově, prostorově a věcně. Zásadní otázka pro využití této metody představuje definování kvantifikovatelných (měřitelných) znaků, podle kterých lze zařadit konkrétní osoba do zkoumané socioprofesionální skupiny.⁴⁶ Jako přínosnou metodu, doplňující analýzy, které se zakládají na kolektivních biografiích, lze uvést mikroanalytickou sondu. Mikroanalytická sonda náležitě zvolené podnikatelské jednotky staví svoji podstatu na pečlivém studiu archivních materiálů různého původu a charakteru.⁴⁷

Podstatná část prací, která zprostředkovává osudy významných podnikatelských rodin na území českých zemí, se orientuje především na počátek moderního podnikání a vznik podnikatelstva v českých zemích na začátku kapitalistického období. Za mnohé z nich je vhodné uvést monografii Aleše Zářického *Rothschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*, která seznamuje čtenáře s dějinami podnikání před vypuknutím první světové války v tzv. Rakouském Slezsku. Autor se při třídění průmyslových podniků přidržel klasifikace rakouského historika Franze Mathise, který z řady jasně definovaných rozlišovacích znaků velkopodniků sekundárního sektoru (objem a hodnota výroby, uspořádání vedení, výše kapitálu společnosti) vybral jako klíčové měřítko počet zaměstnanců; v průběhu sledovaného období musel mít zkoumaný podnik minimálně tisíc zaměstnaných osob.⁴⁸ Aleš Zářický se nechal Mathisem

---

⁴⁵ Josef TVRDÍK, *Základy pravděpodobnosti a statistiky*, Ostrava 2010, s. 89–93.

⁴⁶ P. POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva...*, s. 13.

⁴⁷ Využití metody mikroanalytické sondy konvenuje s vytvářením tzv. případových studií (německy: *Fallstudie*, anglicky: *Case Study*), které předkládají čtenáři konkrétní historické problémy srozumitelnou formou, ovšem s jistou absencí zevšeobecnění. Srov. Urs GERMANN – Marietta MEIER, *Fallgeschichten*, Traverso. Zeitschrift für Geschichte – Revue d'Histoire, 13, Zürich 2006, s. 19–23.

⁴⁸ Srov. Franz MATHIS, *Big Business in Österreich I. – Österreichische Großunternehmen in Kurzdarstellungen*, München 1987. V případě sekundárního sektoru se historik Mathis věnuje sledování například těchto průmyslových oborů: hornictví, hutnictví, sklářský, chemický, strojírenský, výroba dopravních prostředků. Franz MATHIS, *Big Business in Österreich II. – Wachstum und*

inspirovat i v koncipování svojí publikace o rakouskoslezských podnikatelích ve vytčeném regionu, na které je nahlíženo z mikroekonomických hledisek s cílem vytvořit stratifikaci průmyslových závodů podle kolektivu zaměstnanců jednotlivých podniků⁴⁹

Meziválečná éra a období existence Československého státu, tedy léta 1918–1938 zůstávají ve zkoumání dějin podniků spíše v pozadí, což je navíc podtrženo faktem, že výzkum podnikatelstva první poloviny 20. století je stále ve svých počátcích. Jistou výjimkou je kolektivní monografie Drahomíra Jančíka a Barbory Štolleové představující na vzorku 19 prvorepublikových podnikatelů jejich životní příběhy, podnikatelské strategie, nebo podnikatelskou etiku (např. Laurin & Klement, Friedrich Leopold Popper, Emanuel Maceška a další). Na vybraný vzorek podnikatelů je nahlíženo z mikroekonomického pohledu, aby byla zachována jejich individualita a jedinečnost.⁵⁰

Z novějších prací o prvorepublikových podnikatelích nelze opomenout značný zájem o osobnost „obuvnického krále“ Tomáše Bati. Z porevolučních děl o fenoménu

---

Eigentumsstruktur der österreichischen Großunternehmen im 19. und 20. Jahrhundert, München 1989, s. 15–23.

⁴⁹ Jednotlivé podniky byly rozděleny podle svého průmyslového zaměření do tří oblastí: do první skupiny jsou zahrnuty společnosti činné v báňském a hutním průmyslu, druhou tvoří závody na výrobu textilu a oděvních doplňků a ve třetí skupině se nacházejí firmy z ostatních průmyslových odvětví. Aleš ZÁŘICKÝ, *Rothschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*, Ostrava 2005, s. 18–19.

⁵⁰ Drahomír JANČÍK – Barbora ŠTOLLEOVÁ (eds.), *Pivo, zbraně i tvarůžky: Podnikatelé meziválečného Československa ve víru konjunktur a krizí*, Praha 2014. V jistém smyslu se otázce prvorepublikového podnikatelstva věnoval také historik Zdeněk Kárník, a sice v prvním dílu své rozsáhlé trilogie o dějinách první Československé republiky (1918–1938). Podnikatelstvo vnímá v kontextu tehdejších společenských elit jako důležitou složku společnosti. Ve společenských elitách totiž spatřuje nositele specifické společenské role v průběhu tzv. hospodářské revoluce, která měla za cíl vytvořit z Československa ekonomicky nezávislý a moderní stát, schopný řešit sociální otázky a silně podpořený elitami hospodářskými. Nezpochybnitelnou úlohu při vytváření československého národního hospodářství spatřuje Zdeněk Kárník v podnikatelských elitách z okruhu Živnostenské banky v čele s Jaroslavem Preissem. Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918–1938) I.: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2000, s. 194–196. Podle Drahomíra Jančíka vstupovaly do vztahu s hospodářskými elitami zejména elity politické, což lze demonstrovat na výši společenského uznání, které tyto elity ve společnosti požívaly. Toto vzájemné působení je možné doložit na třech úrovních – na úrovni prezidenta (buď osobním stykem, nebo při zprostředkování jeho kanceláře, potažmo skupiny Hradu; na úrovni zákonodárných zastupitelských sborů a na úrovni vládní). Pro neformální spojení osob z hospodářských a politických kruhů, scházejících se od roku 1935, se vžilo označení „hospodářská Maffie“. Tuto skupinu hospodářských a politických elit představovaly ve 30. letech nejen prominenti z československé žurnalistické obce (např. Jiří Hejda a Antonín Houdek z *Českého slova*, šéfredaktor *Obzoru národohospodářského* Vladimír Klimecký, nebo vydavatel *Hospodářské politiky* Maxmilián Bittermann), ale také zástupci československého zemědělství (vrchní ředitel Kooperativy Ladislav Feierabend, nebo starosta Ústřední jednoty hospodářských družstev Ferdinand Klindera) a průmyslu (generální ředitel Ústředního svazu československých průmyslníků Vojtěch Mixa, nebo generální ředitel Báňské a hutní společnosti Otakar Kruliš-Randa). Drahomír JANČÍK, *Hospodářské elity a politická moc v meziválečném Československu*, in: *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*, ed. J. Štaif, Praha 2007, s. 70–71.

Baťa stojí tedy za zmínku poměrně nová (2017) publikace Martina Marka, který na jejích stránkách prezentuje nejen baťovské podnikatelské aktivity na území střední, středovýchodní a jihovýchodní Evropy v průběhu druhé světové války, ale také poodkrývá podnikatelské strategie, začlenění Baťova koncernu do válečné ekonomiky a rozebírá důsledky válečného podnikání na struktury koncernu. Z metodologického hlediska se autor soustředil na interpretaci sociálně-ekonomických procesů, zahrnujících význam celého koncernu, tedy i jeho pobočných závodů v zahraničí. Její nezpochybnitelnou devízou je právě ono překonání hranic dosavadního bádání, které bylo v minulosti úzce spjato s Baťovským Zlínem.⁵¹

Z jiné perspektivy nahlíží na podnikatelskou činnost Tomáše Bati historikové Ondřej Ševeček a Martin Jemelka. První zmiňovaný je autorem knihy *Zrození Baťovy průmyslové metropole: Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938* (2009), v níž se snaží za pomoci detailních analýz vylíčit vývoj města Zlína v časovém horizontu od počátku industrializace na rozhraní 19. a 20. století do konce první Československé republiky.⁵² Ve spolupráci s Martinem Jemelkou byla o sedm let později vydána rozsáhlá monografie, jejímž hlavním cílem bylo přiblížit význam „vzorných průmyslových komunit baťovských závodů“ – tzv. továrních měst nejen na území tehdejšího Československa, ale i v devíti evropských zemích, kde tento globální podnik provozoval 16 tzv. továrních měst (v knize jsou sledovány pouze lokality, které byly účelově a systematicky plánovány a přinejmenším po jistou dobu organizovány podle koncernového modelu továrního města). K pochopení projektu zakládání továrních měst Baťova koncernu je nutné si uvědomit, že šlo ve své podstatě o pokus, který byl ovšem korigován jak daným stavebně-urbanistickým řešením, tak očekávaným ekonomickým a sociálním rozvojem konkrétní lokality v návaznosti na rozvoj konkrétního závodu. Autoři se proto přiklání k jisté typologii měst, která ve svém pojetí zahrnovala charakteristické znaky továrních měst pod zn. BAŤA se svojí jedinečností, kterými se baťovská sídla vymykala v komparaci s urbánními programy jiných firem.⁵³ V rámci tohoto experimentu budování továrních měst je ovšem možné odvodit mnohé modernizační procesy první poloviny 20. století, jejich dopad na

---

⁵¹ M. MAREK, *Středoevropské aktivity...*, s. 444.

⁵² Tematicky se publikace ubírá více směry, když při mapování hospodářského vývoje města přihlíží k jeho sociálním, technologickým a demografickým souvislostem, stejně tak se věnuje především materiálním a sociálním proměnám městského prostoru. Ondřej ŠEVEČEK, *Zrození Baťovy průmyslové metropole: Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*, České Budějovice 2009.

⁵³ Martin JEMELKA – Ondřej ŠEVEČEK, *Tovární města Baťova koncernu: Evropská kapitola globální expanze*, Praha 2016, s. 40.

městský prostor a společnost (oblast bydlení, životního stylu, konzumu, zavádění nových technologií, nebo způsob komunikace).⁵⁴ Ve věci hledání vhodného přístupu ke zpracování problematiky baťovských měst se autoři uchýlili k využití tří oblastí zkoumání, které se postupně vykrystalizovaly v posledních desetiletích ve světové historiografii. Tyto výzkumy se týkaly nejen továrních měst (company towns⁵⁵), ale také fordismu a nadnárodních korporací (multinational corporations). Právě v rámci ústředního tématu knihy – baťovských továrních měst – překročili autoři k dané problematice z pozice hospodářských a sociálních dějin se snahou o propojení urbánních dějin s dějinami podnikání (v ekonomických, prostorových a sociálních souvislostech).⁵⁶

Ve středu odborného zájmu Martina Jemelky lze nalézt i publikace k dělnické problematice (např. ve vztahu k náboženskému životu), která, byť ne vždy zcela explicitně vyjádřena, má vztah k již citovanému baťovskému Zlínu. Z nejnovějších publikačních počínů je tedy možné uvést kolektivní monografii Martina Jemelky a Jakuba Štofánika o religiozitě v dělnických koloniích v časovém horizontu let 1918–1938 v českých zemích (2020). Jejím ústředním námětem nejsou dějiny náboženských idejí, ale koncentruje se především na dosud zcela neobvyklé téma v české hospodářské a sociální historiografii, a to na dějiny náboženské a sociální praxe mezi vrstvami dělnické třídy. Tato monografie představuje fakticky první českou odbornou knihu, která se cíleně věnuje náboženskému životu průmyslového dělnictva (rovněž také náboženským institucím v prostředí průmyslových měst a sociální otázce). V zásadě léta trvající nezájem o dějiny dělnictva není ovšem v podmínkách českého dějepisectví ničím neobvyklým, jelikož i v zásadních monografiích západních historiografiích je v rámci sociálních dějin ponechána otázka religiozity dělnických tříd stranou.⁵⁷ Dělnická třída a její vztah k náboženství je v knize autorů Jemelky a Štofánika vnímána

---

⁵⁴ Tovární města byla zakládána od počátku 30. let podle vzoru tehdejšího koncernového ústředí firmy Baťa ve Zlíně. I přesto že byl tento typ rozšířen i mimo Evropu, není zakládání továrních měst v mimoevropských regionech věnována v uvedené monografii pozornost. M. JEMELKA – O. ŠEVEČEK, *Tovární města...*, s. 11–16.

⁵⁵ Původ termínu „tovární města“ spadá údajně až do 19. století, kdy sloužil k pojmenování hornických a hutnických osad v oblastech Appalachia a Monongahela Valley. Z původně hanlivého označení pro zmíněné osady, kde mimo jiné panovaly špatné životní podmínky, došlo postupně k významové změně – jako company towns se začala označovat sídla závislá na společnostech, které podnikaly v jiném průmyslovém oboru, např. textilní mlýny (anglicky: mill towns) John GARNER, *The Company Town: Architecture and Society in the Early Industrial Age*, Oxford 1992, s. 3–14.

⁵⁶ M. JEMELKA – O. ŠEVEČEK, *Tovární města...*, s. 52.

⁵⁷ Ze západoevropské historiografie lze jako stěžejní příklady uvést tyto autory: Eric HOBSBAWN, *Workers. Worlds of Labour. Further Studies in the History of Labour*, New York 1984. Jürgen KOCKA, *Europäische Arbeiterbewegung im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1983.

jako periferní skupina na úrovni recipienta v prostředí průmyslových center – českých měst Kladna a Zlína, německého města Jablonce nad Nisou a národnostně a etnicky smíšené Velké Ostravy.⁵⁸ Z tohoto důvodu je pojetí náboženství ve vztahu k dělnické třídě oproštěno od pragocentrického pojetí, což vysvětluje, proč nelze uvedený výzkum realizovat na příkladu církevních dějin, které jsou často psány z pozice elit, potažmo mocenských a kulturních center.⁵⁹

Inspiračním zdrojem se pro duo autorů stala práce manželů – sociálních historiků Janne a Rolanda Günterových, kteří od raných 70. let až do poloviny 90. let publikovali (buď společně, nebo každý zvlášť) studie a monografie o nejstarší dělnické kolonii v Porúří, někdejší hutnické kolonii Eisenheim na předměstí Oberhausenu.⁶⁰ Manželé Günterovy se ve výzkumech soustředili na kombinaci více výzkumných přístupů: dějiny architektury, studium sociálního bydlení, využití sociologie, nebo oral history. Zájem o každodennost a jazyk dělníků vedl k následnému studiu náboženství a jeho role v životě průmyslového dělnictva a k dotvoření nových a zásadních podnětů ke studiu zbožnosti dělnictva v průmyslových městech.⁶¹

Odhlédneme-li nyní od konceptuálního a metodologického vývoje dějin podniků vybraných autorů na nynějším českém území po roce 1989, bylo by vhodné nastínit částečně i nastalý trend v hospodářských a sociálních dějinách.⁶² Vítané spojení

---

⁵⁸ Ostravsko jako jeden z nejvýznamnějších průmyslových regionů je v knize zastoupen naprosto zákonitě, a to s ohledem na jeho silnou pozici v oblasti hospodářských dějin, sociálních dějin (např. dělnických kolonií) a historické demografie. Martin JEMELKA – Jakub ŠTOFANÍK, *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů: Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938)*, Praha 2020, s. 32.

⁵⁹ Značný prostor je v knize věnován i dělnickým ženám a jejich úloze v náboženském životě dělnictva. Výzkum v oblasti religiozity byl vztažen i na konkrétní specifika jako např. proměny náboženského života ve spojitosti s různými věkovými skupinami a generacemi. *Tamtéž...*, s. 25, 36.

⁶⁰ Srov. Janne GÜNTER, *Leben in Eisenheim. Arbeit, Kommunikation und Sozialisation in einer Arbeitersiedlung*, Weinheim–Basel 1980.

⁶¹ Martin JEMELKA, *Obyvatelstvo ostravských dělnických kolonií (1850–1952)*, Disertační práce, Ostrava 2006, s. 14–16. Sami autoři také uvedli, že pro jejich výzkum zbožnosti průmyslového/továrního dělnictva jsou důležité kontextualizace náboženského vývoje českých zemí v delších časových horizontech, perspektiva sociálních revolučních změn a analýza antiklerikálních kampaní a hnutí. M. JEMELKA – J. ŠTOFANÍK, *Víra a nevíra...*, s. 31. Srov. Jirí HANUŠ – Stanislav BALÍK – Lukáš FASORA – Marek VLHA, *Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*, Praha 2015.

⁶² Jako první a základní přehledovou publikaci, která se svým zaměřením věnuje hospodářským a sociálním dějinám, lze po roce 1989 označit *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin* od Zdeňka Jindry a Františka Svátka. Tento první svazek, na který nebylo doposud navázáno zamýšlenými dalšími díly, se zabýval kromě objasnění místa hospodářských a sociálních dějin ve vědeckém poznání, také jejich vznikem a formováním, jejich obecnou koncepcí nebo předmětem studia. *Úvod* poskytl také výběr prací hospodářských a sociálních dějin v Evropě a v USA, společně se stručným nástinem historiografie hospodářských a sociálních dějin v českých zemích. Zdeněk JINDRA – František SVÁTEK, *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin, Svazek 1. O předmětu bádání, genezi a historiografii oboru*, Praha 1997. Od přelomu 18. a 19. století je v souvislosti s hospodářskými dějinami důležité rozlišovat rozdíl mezi ekonomikou a ekonomikou. Ekonomie představuje konkrétní svěbytnou vědní disciplínu, oproti

politických a hospodářských dějin představuje přijatelný předpoklad pro výzkum hospodářských krizí, které jsou často srovnávány s velkou hospodářskou krizí na přelomu 20. a 30. let 20. století.⁶³ V této souvislosti se oživil zájem o teoretický výklad fenoménu krize, přičemž se hospodářské krize začaly chápat jako klíčové zlomy moderní a postmoderní společnosti, jejichž dopad se netýká pouze hospodářské oblasti, ale nutně zasahuje také do politicko-sociálního kontextu.⁶⁴

Ve svém výzkumu se věnuje velké hospodářské krizi Jakub Rákosník. Na hospodářskou krizi nahlíží nikoliv po stránce ekonomické příčinnosti, ale dává přednost strukturálním proměnám (integrace státní moci), nebo proměnám konceptuálním (názory na fungování trhu, prosazování sociálních práv), které nastaly v průběhu 30. let v důsledku této krize.⁶⁵ K dalšímu odbornému zaměření Jakuba Rákosníka se řadí problematika moderních sociálních dějin a dějin sociálního státu, k čemuž se tematicky vztahuje autorova publikace (k tisku upravená disertační práce) *Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. V monografii Jakuba Rákosníka lze jako klíčové téma označit pojetí nezaměstnanosti v době první Československé republiky, což časově koresponduje s autorovou tezí o zkonstruování tohoto pojmu v době meziválečného Československa. Podchycení vývoje nezaměstnanosti za krátkou éru svobodného československého státu v letech 1918–1938 ovšem stojí mimo autorův zájem, a spíše se snaží zaměřit na reakce, které meziválečná nezaměstnanost způsobovala (vyslovuje tvrzení, že „nezaměstnanost“ v dnešní představě si společnost vytvořila v procesu svého vývoje).⁶⁶ Autor se nesnaží o vyličení dějin hospodářských cyklů, na rozdíl od záměru

---

tomu ekonomika v sobě zahrnuje konkrétní hospodářské systémy, soustavy a principy, popřípadě zákony, kterými se tato soustava řídí. Hlavní poslání klasické politické ekonomie, jejíž vznik spadá do téže doby, je založeno na rozboru zákonů, které usměrňují produkci výrobku a zároveň řídí jeho rozdělování mezi jednotlivé společenské třídy. Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny: Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 155.

⁶³ Také společnost NESTLÉ musela partikulárně a operativně reagovat na nastalou hospodářskou krizi 30. let 20. století, která měla nejen sociální důsledky, ale podepsala se také na nové protikrizové strategii společnosti, včetně změny jejích vlastnických struktur. Blíže se konkrétním opatřením věnuje podkapitola: Poválečná konsolidace a transformace v globální firmu.

⁶⁴ Kooperace mezi hospodářskými a politickými dějiny se ukazuje jako plodná už z toho důvodu, že nabízí ojedinělé perspektivy, které mohou pomoci k zodpovězení velmi aktuálních otázek např. soudobých sociálních věd, ale i veřejných politických debat. Irena KOZMANOVÁ a kol., *Nové přístupy k metodologii hospodářských a politických dějin*, Praha 2013, s. 41–44.

⁶⁵ Jakub RÁKOSNÍK, *Dlouhá 30. léta (1929–1945): konceptuální přístupy k transformaci modernity*, Dějiny – teorie – kritika, 2, Praha 2010, s. 222–238.

⁶⁶ O výzkumu samotného stavu nezaměstnanosti v první Československé republice byla v případě krizí zasažených lidí uskutečněna řada dobových kvalifikovaných výzkumů. Sociologické šetření, publikované v roce 1935 Bruno Zwickerem, prokázalo, že nezaměstnaní v Československu nebyli postiženi hladem, stejně tak jako antropometrická měření na dětech vylučovala zhoršení zdravotního stavu u této skupiny obyvatelstva. Při porovnání údajů z roku 1895 a z poloviny 30. let 20. století

podchytit způsob nahlížení na lidi, které se v současné době označují jako nezaměstnaní optikou majoritní společnosti.⁶⁷

Neobvyklým způsobem je téma krize v kontextu moderních národních dějin s ohledem na jejich klíčové okamžiky v průběhu 20. století (vyjma roku 1848; 1918, 1930, 1945/1948, 1968 a 1989) zpracováno autorským kolektivem historiků ve složení Jakub Rákosník, Matěj Spurný a Jiří Štaif. Autoři poukazují na skutečnost, že vybrané klíčové události vedly k upevňování, nebo naopak k destabilizaci stávajícího společenského uspořádání. Moderní krize je proto v autorském pojetí chápána spíše více jako vyhlídka na společenskou změnu, která staví před člověka otázku, v jaké společnosti by chtěl v budoucnu vlastně žít.⁶⁸ Z hlediska typologizace krizí se autoři přidržují tři základních příkladů, kterými jsou: krize strukturální (v tomto případě dochází k celkové nefunkčnosti zásadních složek společnosti, které jsou odpovědné za chod společnosti, následkem čehož přestávají fungovat hospodářské vazby, znesnadňuje se vymáhání práva, nebo vzrůstají finanční náklady základních životních potřeb); krize legitimacy moci (zakládá se na teorii zpochybnění požadavku „vládnoucí“ vrstvy na její výsadní postavení při řízení jedinců ostatní majoritní společnosti – ti nejdříve začnou odmítat úlohu vládnoucí vrstvy ve své mysli a následně ji přestanou uznávat ve svých přesvědčeních a skutecích); krize existenční (její podstata tkví v neschopnosti jedince opatřit si základní potřeby, které jsou vnímány jako standard v jeho kulturním okruhu, díky čemuž označí za tento neutěšený stav odpovědnou buď zvolenou, nebo dosazenou vládnoucí vrstvou).⁶⁹ Rozvržení jednotlivých kapitol publikace se odvíjí v zásadě od očekávaného antropologického předpokladu, který staví příslušníky moderní společnosti do pozice „hledáčů osobního štěstí“, které si sami

---

vyplývalo, že nehledě na krizové období byly později narozené děti v porovnání s dětmi ve srovnatelně věkové kategorii nejen vyšší (o cca 5–6 cm), ale také těžší (o 2–3 kg). Jakub DRÁBIK – Jakub RÁKOSNÍK, *Od bouře k bouři: Československo, Evropa a svět mezi dvěma světovými válkami (1918–1939)*, Praha 2022, s. 75–76.

⁶⁷ Ve smyslu zpracování tématu nezaměstnanosti v meziválečném Československu využil Jakub Rákosník mezioborový přístup, který je založen na kombinaci interpretace materiálů různé obsahové povahy – kromě archivních a dobových tištěných pramenů zužitkoval v publikaci informace získané z ostatních vědních oborů (ekonomie, sociologie, práva atd.) Jakub RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*, Praha 2008. Docent Rákosník poukazuje také na nové interpretační směry v sociální historiografii, zvláště gender historie, studium governmentality a diskursivní analýzy, které upozorňují na nedostatky těchto tradičních přístupů v oblasti bádání sociálního státu. Srov. Jakub RÁKOSNÍK, *Teorie sociálního státu v soudobé historiografii*, Dějiny – teorie – kritika, 1, Praha 2009, s. 36–55.

⁶⁸ Společenská krize oproti krizi moderní představuje koncept, který v různém rozsahu historickou skutečnost odráží, stejně jako ji konstruuje. Jakub RÁKOSNÍK – Matěj SPURNÝ – Jiří ŠTAIF, *Milníky moderních českých dějin: Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*, Praha 2018, s. 12.

⁶⁹ *Tamtéž...*, 18.

definují a jsou svolní za jeho udržení hájit dosavadní společenské pořádky, nebo se pokusit o jejich změnu.⁷⁰

Hodnotit úroveň jednotlivých historiografických prací z oblasti hospodářských dějin, a tedy i z dějin podniků, v letech 1948–1989 (1990) je značně problematické, jelikož právě v uvedeném období se na některých dílech velmi citlivě projevovaly ideologické tlaky, cenzura a autocenzura. Až po pádu komunistického režimu v roce 1989 vznikla v roce 1990 Společnost pro hospodářské dějiny, a v témže roce vzniklo také první popřevratové pedagogické a vědecké pracoviště – Katedra hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (v roce 1993 povýšena na ústav). Předmět zájmu hospodářských a sociálních historiků proto doznal zákonitě jistých změn, když se v porevoluční době o svoje místo začala hlásit buď po čtyřicet let trvající éře socialismu opomíjená témata (např. pojetí kapitalismu v návaznosti na tržní hospodářství, a to nejen jako určitý hospodářský systém, ale také jako integrální součást určité kulturní identity), nebo nová, zčásti již zmíněná témata – výzkum hospodářských krizí, ve kterém převládá snaha o teoretický výklad fenoménu (hospodářská) krize, přičemž lze tyto krize interpretovat jako klíčové zlomy moderní a postmoderní společnosti, jejichž důsledky se nevztahují pouze na hospodářskou oblast, ale zasahují také přirozeně do politicko-sociálního kontextu. Nehledě na to, že hospodářské krize dokážou ovlivnit chování politicko-ekonomických elit a fungování politicko-ekonomického cyklu. Jako třetí okruh zájmu převážně sociálních historiků lze uvést i problematiku konzumní společnosti, která byla dříve výsadním tématem sociálních dějin, i když se jí dostává v současné době prostor také v ekonomických studiích (mikroekonomii). Nahlížet konzumní společnost jako výraz kolektivní identity moderní společnosti je dnes již v zásadě překonáno a razí se proto přístup, který se snaží postihnout svobodnou vůli jednotlivců v její každodenní podobě. Na bázi nových kulturních dějin byly v rámci konzumní společnosti otevřeny nové výzkumné oblasti, ke kterým patří zájem o mentalitu spotřebitelů, reklamu, popřípadě její ikonografický význam.⁷¹

---

⁷⁰ Zkoumání krizí moderní společnosti by se neobešlo bez náležitě zvolených metod, které korespondují s náklonností k tzv. aktéřské perspektivě. Pro autory bylo zásadní pomocí interpretativní analýzy, asynchronní komparace a případových studií zjistit, jak vybraní aktéři nazvou nastalou situaci, v níž se nacházejí a co z ní vyvodí za praktické důsledky. J. RÁKOSNÍK – M. SPURNÝ – J. ŠTAIF *Milníky...*, s. 11, 298–316.

⁷¹ I. KOZMANOVÁ a kol., *Nové přístupy...*, s. 10–44.

Analýza archivních pramenů

Obchodní a zakladatelská činnost společnosti NESTLÉ je nejlépe rekonstruovatelná na základě archivních pramenů, jejichž vznik spadá do druhé poloviny 30. let 20. století. Nezpracovaný archivní fond Krajský soud obchodní (1857–1949) ze Státního oblastního archivu v Praze obsahuje spis, který podává svědectví o hospodaření firmy, seznamuje s jejími stanovami, nebo představuje konkrétní osoby podílející se na jejím vedení (1934–1948). Oproti tomu zpracované archivní prameny ze Státního okresního archivu ve Znojmě, konkrétně fondy Archiv města Moravský Krumlov (1367–1945) a Okresní úřad v Moravském Krumlově (1858–1945) zachycují především realizaci stavby závodu na zpracování mléka v Moravském Krumlově v roce 1936, ale zároveň se dotýkají i výrobních a provozně-personálních záležitostí. Seznamují také se specializovaným strojním vybavením, využívaným pro průmyslové zpracování mléka. S ohledem na obsahovou hodnotu těchto archivních pramenů a absenci pramenů z válečné doby je však výzkum moravskokrumlovského závodu ohraničen rokem 1938, kdy byla tato továrna následkem podepsání Mnichovské dohody začleněna do Třetí říše.

Důležitým archivním pramenem k obnovenému výrobnímu zastoupení NESTLÉ a následnému vybudování nového závodu na zpracování mléka jsou dokumenty uložené ve Státním okresním archivu v Chrudimi, konkrétně fondy: Archiv města Hlinsko (1443–1945), Berní správa Chrudim (1851–1949), Okresní úřad Chrudim I (1850–1945) a Archiv obce Vítanov (1873–1945). Informace z těchto fondů umožňují vytvořit ucelený obraz o podnikatelských počátcích firmy NESTLÉ na Hlinecku, a to z hlediska výběru vhodných pozemků ke stavbě závodu, jeho stavební realizaci a spuštění samotné výroby.

Nejobsáhlejší fond NESTLÉ, a.s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948) se nachází ve Státním okresním archivu v Hradci Králové. Z tohoto fondu byly využity zejména archiválie dokumentující systém přepravy a sběru mléka pro hlinecký výrobní závod. Bez účelně zajištěné logistiky by totiž nebylo možné tento závod uvést do provozu (1940–1948).

Badatel naráží při výzkumu aktivit firmy NESTLÉ na území Československa, zejména v období po roce 1939, na řadu úskalí, která souvisí s výpovědní hodnotou či dokonce absencí některých archivních pramenů. Otázkou samozřejmě je, proč se tyto dokumenty nedochovaly, když jsou k nalezení pro období před rokem 1939. Nabízí se dvojí vysvětlení: buď vůbec nevznikly, což je nepravděpodobné, nebo se firma snažila

bezprostředně po druhé světové válce prostřednictvím svého ředitele zahladit veškeré stopy, směřující k usvědčení ze spolupráce s Německem na území protektorátu. Na to ostatně měla, s přihlédnutím k jeho funkčnímu období do roku 1950, poměrně dost času. Ačkoliv archivní materiály zčásti chybí, lze na základě jiných, zejména tištěných pramenů prokázat, že švýcarská strana musela nutně s protektorátní správou spolupracovat, pokud si chtěla uchovat výsadní postavení na trhu v produkci trvanlivých výrobků z mléka. Na základě uskutečněného pramenného výzkumu lze vyvodit závěr, že možné kompromitující materiály byly buď skartovány přímo v Hlinsku, nebo po druhé světové válce odvezeny z Československa. V podnikovém archivním fondu k závodu v Hlinsku v Čechách (1936–1948) se ze stejných důvodů nenacházejí písemné materiály, které by jakýmkoliv způsobem dokládaly náznak spolupráce na dodávkách pro německou armádu. V této souvislosti byl proveden dodatečný výzkum ve Státním oblastním archivu v Zámrsku, kde je uložen fond Úřad práce Pardubice (1939–1945). Tento úřad rozhodoval také o rozdělování pracovních sil pro město Hlinsko v Čechách. Výzkum však nuceně nasazování pracovních sil do závodu neprokázal. Firma přitom nemohla v systému válečného řízeného hospodářství získat pracovní síly jinak než právě prostřednictvím místně příslušného úřadu práce.

S ohledem na stav pramenné základny bude poválečný vývoj hlineckého závodu na zpracování mléka popsán v kontextu znárodnění a jeho začlenění do Průmyslu mléčné výživy n. p., a to do roku 1950, kdy na základě vzájemné úmluvy probíhala výroba mléčných výrobků pod švýcarským vedením a v licenci.

Důležitý pramen k poznání vývoje mlékárenství v Československu představuje dobové periodikum *Mlékařské listy*⁷², který vycházelo v letech 1919–1950, a představoval jedinou odbornou platformu pro prezentaci zpráv a informací, souvisejících s mlékárenským průmyslem. Publikované příspěvky lze shrnout do zhruba pěti tematických okruhů. První okruh tvoří příspěvky k vývoji mlékárenství. Jedná se převážně o zprávy týkající se vývoje mlékárenského odvětví doma i v zahraničí. Sledují mlékárenské odvětví po stránce mléčné produkce, obchodu s mlékem, a zákonů regulujících úpravu mléka a mléčných výrobků. Pro potřeby práce byly využity příspěvky ke sporu o pasteraci mlékárenských výrobků a také zprávy o organizaci mlékárenského průmyslu v rámci Třetí říše a Protektorátu Čechy a Morava. Druhý okruh obsahuje příspěvky k technologii výroby, které čtenáře

---

⁷² Časopis vycházel v uvedených letech s různými podtituly, a proto je zmíněn pouze jeho hlavní název. V disertační práci jsou citovány odborné články z čísel časopisu vycházející v letech 1935–1945.

seznamují se způsoby úpravy mléka a jeho zpracováním na máslo a sýry. Dále informují o nových trendech ve zpracování mléka s ohledem na strojní vybavení továren, nebo přináší informace z laboratorního testování mléka a mléčných výrobků. Třetí okruh je zaměřený na příspěvky na téma obchodu s mléčnými výrobky. Podávají nejen statistické informace ohledně dovozu a vývozu mlékárenských výrobků do Československa, ale sledují také vývoj obchodní bilance jednotlivých mlékárenských komodit v zahraničí. Čtvrtý okruh příspěvku se týká mlékárenských družstev. Informují o nových mlékárenských provozech založených na družstevním principu a zároveň podávají zprávy o výsledcích jednání svazů a jednot činných na území Československa. Do pátého okruhu lze zařadit příspěvky informativního charakteru, jež upozorňují na konání různých přehlídek, výstav, kongresů a připomínají životní jubilea významných osobností mlékárenského průmyslu.

Při rozboru výrobního portfolia firmy byly v práci využity kromě písemných pramenů rovněž hmotné prameny. K nim patří mimo jiné plechovky (mléčné konzervy) sušeného mléka zn. NESTLÉ, které byly k dostání na československém trhu a z jejichž etiket lze získat informace o složení, dávkování a využití nejen jako náhradní výživy u malých dětí, ale také u vybraných skupin dospělých se specifickými zdravotními obtížemi. Tyto dobové artefakty jsou uloženy v Muzeu v Luži a v depozitáři Městského muzea a galerie v Hlinsku v Čechách.

Koncepce a struktura disertační práce

Výkladový rámec práce je založený na chronologickém principu a vývoj mlékárenství sleduje ve dvou rovinách. První rovinou je rozvoj mlékárenství jako významného odvětví potravinářského průmyslu v prostoru českých zemí a Československa od 70. let 19. století do druhé poloviny 40. let 20. století.

Druhá rovina sleduje zakladatelské, obchodní a výrobní aktivity NESTLÉ v českých zemích a zejména v Československu v kontextu jejího celosvětového působení. Snaží se objasnit důvody, proč si tato firma vybrala právě Československo jako vhodný prostor pro zbudování nejprve obchodního a posléze výrobního zastoupení. Vzhledem k působení obchodního zastoupení a výrobních závodů na zpracování mléka (v Moravském Krumlově a v Hlinsku v Čechách) jsou při rekonstrukci aktivit firmy vzaty v úvahu také poznatky o vnitřním statutu československé pobočky, odbytu, nebo pracovním postavení personálu. Výklad zahrnuje vylíčení ekonomicko-správní situace v případě zakládání nejen obchodně-

administrativního zastoupení, ale také analýzu výrobního portfolia včetně technického vybavení a technologie výroby obou závodů (Moravský Krumlov, Hlinsko v Čechách).

Disertační práce je rozdělena do pěti kapitol: První kapitola pojednává o genezi a vývoji mlékárenství v českých zemích a Československu v letech 1870–1950, druhá se věnuje vzniku společnosti NESTLÉ a jejímu ekonomickému vývoji do konce 30. let 20. století v kontextu světového trhu, třetí se zaměřuje na založení obchodního zastoupení NESTLÉ a jeho prvního výrobního závodu v Moravském Krumlově, čtvrtá na výstavbu druhého závodu na zpracování mléka v Hlinsku v Čechách v letech 1938–1943 a pátá začlenění hlineckého závodu do Průmyslu mléčné výživy n. p.

První kapitola rekonstruuje počátky mlékárenského oboru v českých zemích. I když je zdejší tradice zpracování mléka poměrně dlouhá, hlavní pozornost je věnována zpracování mléka na tovární úrovni, což je spjato se zakládáním prvních mlékárenských družstev v 70. letech 19. století a později i továren na zpracování mléka. Činnost družstev i mlékáren přispěla ke vzniku a rozvoji trhu s kvalitními a zdravotně nezávadnými mlékárenskými výrobky, plynulému zásobování zejména velkých měst a v neposlední řadě podpořila rozvoj odborného školství a výzkumu. Tato kapitola je výkladovým rámcem pro vstup firmy NESTLÉ nejdříve na český a poté i na československý trh.

Druhá kapitola je založena zejména na studiu cizojazyčné odborné literatury a zabývá se historií firmy od jejích počátků v 60. letech 19. století a okolnostmi, které vedly ke vzniku patrně nejúspěšnějšího, ikonického produktu z továrny Henriho Nestlé, a to tzv. Nestlého dětské moučky pro výživu kojenců a malých dětí, které nemohly být z různých důvodů krmeny mateřským mlékem. Výklad historie firmy zahrne rovněž důvody a výsledky rozmachu firmy na přelomu 19. a 20. století, což je patrné jak v rozšíření palety výrobků pod zn. NESTLÉ, tak ve slučování s konkurenčními podniky a zakládání nových výrobních závodů a obchodních zastoupení, k nimž přibylo v polovině 30. let 20. století rovněž Československo.

Třetí kapitola sleduje na základě pramenného výzkumu obchodní a výrobní aktivity firmy NESTLÉ od jejích počátků v 90. letech 19. století až konce 30. let 20. století. Rekonstruuje vznik obchodně-administrativního zastoupení u obou postupně vybudovaných výrobních závodů v Moravském Krumlově a v Hlinsku v Čechách. Kapitola se primárně zaměřuje na okolnosti, které vedly k vybudování prvního výrobního zastoupení firmy v Moravském Krumlově (1936) a sleduje jeho význam na československém trhu s mléčnými výrobky.

Čtvrtá kapitola objasňuje okolnosti, které přiměly švýcarské vedení firmy k vybudování nového a modernějšího závodu na zpracování mléka poblíž města Hlinsko v Čechách, tentokrát již na území Protektorátu Čechy a Morava. Hlavní důraz je kladen na zakladatelskou a výrobní činnost závodu do roku 1943, kdy byla oficiálně spuštěna výroba instantních mléčných produktů.

Pátá kapitola zahrnuje výklad působení firmy v Československu v letech 1945–1950, kdy se musela vypořádat nejen s důsledky znárodnění (1948), s poklesem počtu kvalifikovaných zaměstnanců, ale také s omezenými dodávkami mléka od prvovýrobců z důvodu nedostatku dopravních prostředků. Tato kapitola sleduje proces začlenění firmy NESTLÉ do nově zřízeného národního podniku Průmysl mléčné výživy a její působení v Hlinsku do roku 1950, kdy se mléčné produkty definitivně přestaly vyrábět pod švýcarským dohledem. Výrobní licence však Československu zůstala zachována.

Předkládaný text shrnuje historický vývoj nynějšího potravinářského koncernu NESTLÉ od příchodu zakladatele značky Henriho Nestlé do Vevey (1843) do vybudování druhého výrobního závodu na zpracování mléka poblíž města Hlinsko v Čechách na území Protektorátu Čechy a Morava (1943). Rokem 1943 bylo totiž ve městě zahájeno průmyslové zpracovávání mléka, jehož tradice trvá dodnes. Na vývoj této firmy je nahlíženo nejen jako na globální potravinářskou firmu světového významu, ale jsou zároveň podrobněji sledovány i její zakladatelské, výrobní, ale také obchodní aktivity s ohledem na působení v prostoru převážně první Československé republiky, Protektorátu Čechy a Morava a třetí Československé republiky.⁷³

Ve vybraných kapitolách disertační práce, tedy na místech, kde se ukazovalo být funkční doplnit text, je text disertace doprovázen tabulkami (statistické údaje ohledně dopravy, prodeje mléka a mléčných výrobků, jejich složení, nebo stavu mlékárenských podniků atd.) a dobovými fotografiemi ze života hospodářského školství v Hlinsku v Čechách, stavby hlinecké mlékárny a jejího provozního personálu.

Do samostatné obrazové přílohy na konci disertační práce jsou zahrnuty jednak fotografie typických mléčných výrobků (mléčné konzervy) ze sušeného mléka, produkované prostřednictvím výrobních závodů firmy NESTLÉ od podzimu 1936 a jednak dobové dokumenty, vztahující se k zásobovatelům mléka pro hlinecký závod.

---

⁷³ Osudy společnosti NESTLÉ v období Druhé Československé republiky nejsou v pramenech, až na výjimky, zmíněny, a proto je kladen větší důraz rekonstrukci firemních aktivit v ostatních uvedených obdobích dějin Československa.

1. kapitola

Počátky a rozvoj mlékárenství v českých zemích a Československu v letech 1870–1945

V hierarchii průmyslových odvětví zaujímal a stále zcela zákonitě zaujímá klíčové postavení potravinářský průmysl. Zpracovává primárně rostlinné a živočišné suroviny s cílem přeměnit je na potraviny za účelem pokrytí potřeb obyvatelstva. Toto průmyslové odvětví je úzce provázáno se zemědělstvím, které mu nejen poskytuje svou produkci, ale má také vliv na lokaci jednotlivých potravinářských odvětví. Nedílnou součástí potravinářského průmyslu tvoří jeho mlékárenská sekce zaměřující se na zpracování jedné z nejdůležitějších živočišných surovin – mléka.

1.1. Podmínky pro zrod průmyslového zpracování mléka

Průmyslové zpracování mléka má v českých zemích poměrně dlouhou tradici, jejíž kořeny spadají do počátku 70. let 19. století. Podnětem k zavedení průmyslového zpracování byla jeho zvýšená produkce, která převyšovala soukromou spotřebu u tzv. mlékařicích zemědělců, a proto se přebytky této živočišné suroviny začaly průmyslově zpracovávat na mléčné výrobky. Podstatnou roli při zpracování mléka sehrálo v 70. až 80. letech 19. století zavádění odstředivek do výroby, které byly nejdříve do českých zemí dováženy z Dánska a Švédska. Tento stroj byl vynalezen v roce 1877 a uměl za využití odstředivé síly oddělit mléko od smetany za nesrovnatelně kratší dobu, než tomu bylo při přirozeném „vyvstávání“.⁷⁴ Výhoda strojního odstředování mléka spočívala také v odstranění znečišťujících příměsí mléka, které zůstávaly na stěnách odstředivky, ale také se použitím odstředivky docílilo vyššího zužitkování mléka, jelikož bylo možné získat více smetany. Máslo z odstředěné smetany vykazovalo dokonce vyšší trvanlivost.

První odstředivky měly ruční pohon v případě domácího využití, případně parní v továrním provozu.⁷⁵ Výroba těchto aparatur v režii českých výrobců se datuje k roku 1911, kdy je začaly vyrábět firmy Černý v Praze-Košířích (odstředivka zn. Slavia) a později Koliš v Chlumci nad Cidlinou (odstředivka zn. Agrár). Značný posun v domácí produkci těchto strojů nastal od roku 1921, kdy Ing. Pantoflíček ze Škodových závodů

---

⁷⁴ Při tzv. vyvstávání mléka se smetana oddělovala od mléka přirozeným způsobem, kdy vlivem gravitace mléko postupně během 12–24 hodin klesalo na dno nádoby a na jejím horním okraji se začala objevovat smetana. B. PICHOVÁ-POLÁKOVÁ, *Příruční kniha...*, s. 74.

⁷⁵ Na výrobu „vyvstáváním“ bylo potřeba na 1 kg másla 33 kg mléka, zatímco při procesu odstředování stačilo k výrobě stejného množství másla 26–27 kg mléka. *Tamtéž...*, s. 75.

v Plzni zavedl do výroby ruční odstředivky značky Libella a Norma, které se co do výkonnosti vyrovnávaly zařízením ze zahraničí.⁷⁶

Ačkoliv lze odstředivku označit za první stroj, který se objevil na počátku průmyslového zpracování mléka, patřily do strojního vybavení mlékáren také pastéry.⁷⁷ Toto strojní zařízení se využívalo převážně v tzv. městských mlékárnách, kde se mléko za účelem zničení bakterií zahřívalo na 85 °C a následně se stáčelo buď do lahví, nebo konví. Při zahřátí na 80–85 °C se jednalo o tzv. krátkodobou pasteraci, nebo se mléko zahřívalo na 60–63 °C, což se označovalo za dlouhodobou pasteraci.⁷⁸ S rozvojem mlékárenských závodů vznikaly také specializované továrny, které vyráběly příslušenství pro toto odvětví potravinářského průmyslu, například konve, plechové nářadí, nádoby nebo chladiče.⁷⁹ Technický pokrok v druhé polovině 19. století napomohl nejen k zavádění strojů pro úpravu mléka do mlékáren, ale začaly se používat i různé aparatury k jeho analýze. Nejběžněji se mléko testovalo na přítomnost tuku (smetany) v něm obsaženém. Tento test se prováděl Chevalierovým kremometrem, který na základě procentuálního zastoupení smetany po 24hodinovém odstátí mléka prokázal, jak je mléko tučné. Při vykazování hodnot mezi 12–14 % bylo mléko označeno za bohaté na smetanu, u hodnot nižších (8–10 %) obsahovalo smetany málo. Tato jednoduchá aparatura nepatřila k nejpřesnějším a byla určena spíše pro zemědělce, kteří se snažili mléko zpeněžit sami. Zároveň pomocí ní určovali, které plemeno dojníc je z chovu nejkvalitnější, popřípadě na základě získaných výsledků upravovali krmení.

Testování sloužilo také k odhalení ředěného nebo falšovaného mléka. K tomuto účelu se používal laktodensimetr (hustoměr), kterým se dalo jednoduše prokázat, jestli mléko nebylo naředěno vodou. Znehodnocené mléko mohlo poškodit nejen pověst překupníka, který mléko distribuoval, ale v konečném důsledku i samotného konzumenta tím, že si koupil produkt se sníženou kvalitou.⁸⁰

---

⁷⁶ O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 19.

⁷⁷ D. BRONCOVÁ (ed.), *Historie mlékárenství...*, s. 13.

⁷⁸ Ke zdokonalení rozboru mléka přispěl na konci 19. století rozvoj chemie a bakteriologie a zavedení zmíněných pastérů, jejichž modernizace proběhla v roce 1882. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 821.

⁷⁹ Z těchto specializovaných továren na plechové nářadí pro mlékárenství lze uvést firmy Jílek (Praha-Libeň), nebo Pragoferra (Praha-Strašnice). O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 15.

⁸⁰ K testování poměru vody v mléku se využívaly například Quévvenův nebo Soxhletův laktodensimetr. Přímo v mlékárnách prováděla zkoušku na jakost mléka pomocí lakmusového papírku určená osoba. Pokud papírek se vzorkem mléka po chvíli zčervenal, bylo jasné, že mléko je nakyslé. B. PICHOVÁ-POLÁKOVÁ, *Příruční kniha...*, s. 54.

1.2. Počátky průmyslového zpracování mléka a vznik družstevních mlékáren v Čechách a na Moravě

Za počátek průmyslového zpracování mléka v českých zemích lze považovat rok 1870, kdy byla založena nejstarší průmyslová mlékárna – Parní mlékárna c. k. hospodářské správy v Hostivicích. Při zpracování mléka využívala první Lefeldtovy odstředivky.⁸¹ O osm let později (1878) inicioval průmyslník Vaněk vznik Brněnské spolkové mlékárny, která představovala první mlékárnu družstevního typu nejen v českých zemích, ale s největší pravděpodobností i v celém Rakousku-Uhersku.⁸² Výhodná poloha Brna vůči někdejšímu hlavnímu městu monarchie předznamenala rozvoj družstevního mlékárenství také na území Moravy, jelikož Vídeň byla významným odbytištěm jak mléka, tak mléčných výrobků.

Počínající rozvoj družstevního mlékárenství na Moravě přiměl Ministerstvo orby ve Vídni k ustavení funkce inspektora mlékárenství, čímž byly položeny základy k programově prováděné organizaci mlékárenství nejdříve v Rakousku-Uhersku a později v Československu.⁸³ Podnět ke zřízení mlékárenských družstev lze spatřovat v kontextu doby v neschopnosti jednotlivých mlékařicích zemědělců, kteří ještě na konci 19. století neuměli v dostatečné míře mléko účelně zpracovat. Často ho využívali kromě svojí spotřeby k vykrmování dobytka.

Zakládání družstev mělo své výhody hlavně v těchto ohledech:⁸⁴

---

⁸¹ Odstředivky zn. Lefeldt a Arnold byla první specializovaná zařízení pro mlékárenství, která se dovážela ze zahraničí. Významnou značkou odstředivek byl také švédský Separator de Laval. Tuzemským zájemcům je dodávala firma Hübner & Opitz v Pardubicích. O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 19.

⁸² V Brně dominovala na poli zpracování mléka od roku 1927 Rolnická ústřední mlékárna v Brně, která vznikla sloučením Centrální mlékárny v Brně, založené na bázi družstevního podniku a České ústřední mlékárny pro velké Brno. Příjem nově vzniklého sloučeného podniku činil v roce 1927 6, 5 mil. litrů mléka. *Tamtéž...*, s. 15. Mlékárenská družstva se v drtivém množství případů řadila k výrobním, nebo k tzv. družstvům skladištním a pro nákup surovin. Ještě před vznikem samostatné Československé republiky existoval zákon č. 70/1873 ř. z. o společenstvech výdělkových a hospodářských, který se významně zasloužil o rozšiřování a organizování družstevního hnutí, nejen v mlékárenském odvětví. Ve své podstatě se stal legislativní základnou pro různé typy družstev (např. spotřební, záložní a úvěrní, bytová družstva atd.). Na území českých zemí a v pozdějším Československu byl tento zákon v platnosti, doplňovaný průběžnými dodatky, až do roku 1954. Jakub RÁKOSNÍK, *Elity družstevnictví v meziválečném Československu – metodologické a teoretické otázky*, in: *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*, ed. J. Štaif, Praha 2007, s. 77–80.

⁸³ První ustanovený inspektor se jmenoval Čeněk Charousek. Po vyhlášení Československé republiky v roce 1918 bylo správu organizování mlékárenství pověřeno ministerstvo zemědělství, které toto průmyslové odvětví zařadilo do živočišné produkce. Státním mlékárenským referentem byl v roce 1918 jmenován Dr. Jaroslav Dvořák. O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 27–28.

⁸⁴ B. PICHOVÁ-POLÁKOVÁ, *Příruční kniha...*, s. 192–193.

1. Zlepšení kvality mléčných produktů díky použití strojů při výrobě. Specializované stroje pro úpravu mléka si jednotlivci nemohli zpravidla pořídit.
2. Vyšší jakost výrobků a lepší odbyt zaručovaly vyšší finanční výnos.
3. Produkty si prodávala mlékárenská družstva sama. Nemusela tedy hradit služby překupníků.

Na Moravě se začalo rozvíjet zpracování mléka na tovární a družstevní úrovni již v 70. letech 19. století, v Čechách až v dalším desetiletí (druhá polovina 80. let); konkrétně ve východních Čechách. Přispělo k tomu rovněž zavedení podpory dalšího vzdělávání učitelů hospodářských škol ze strany Zemědělské rady v Praze a v Brně.⁸⁵ První družstevní mlékárny na území Čech se nacházely v Moravanech, Dolní Rovni u Pardubic a v Pohoří u Opočna. Zahájení jejich činnosti se shodně datuje k roku 1885. Díky rozvoji družstevních mlékáren se východní Čechy začaly označovat jako „kolébka družstevního mlékárenství“. V moravanské družstevní mlékárně byla zásluhou kočujícího učitele A. Eckerta uvedena do provozu první parní odstředivka v Čechách.⁸⁶ Nedostatek zkušeností v oboru zpracování mléka se u menších provozoven stal příčinou ukončení jejich činnosti již před rokem 1900. Zakládání družstevních mlékáren neprobíhalo ovšem pouze v nížinných oblastech. Vznik mlékáren v podhorských a horských oblastech, a to hlavně na Orlickoústecku, byl opodstatněn tím, že mléko od zdejších dodavatelů muselo být rychle zpracováno kvůli absenci přímého odbytu. Členové družstva se většinou finančně složili na nákup odstředivky, po jejímž použití si odstředěné mléko a smetanu odnášeli domů, kde ji zprvopočátku stloukávali na máslo.⁸⁷ Později se výroba másla přesunula z domácího prostředí do družstevních máseláren.

Celkově bylo mezi lety 1885–1914 založeno 85 mlékárenských družstev, z čehož 27 fungovalo na Vysokomyštsku a Litomyšlsku.⁸⁸ Zpravidla se jednalo o menší družstva, která měla strojní zařízení na ruční pohon. Větší vznikala mimo východní

---

⁸⁵ Na území Prahy vznikaly mlékárny, založené na principu družstevního podniku, na počátku 20. století. Konkrétně v roce 1910 byla založena Družstevní mlékárna v Praze a v roce 1913 Rolnická družstevní mlékárna v Praze. O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 14.

⁸⁶ Odměřený postoj v zavádění nového strojního vybavení do družstevních mlékáren se objevoval zvláště u starších mlékařů, kteří považovali stroji vyrobené máslo a smetanu za umělé produkty. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 823.

⁸⁷ První významnější podhorské mlékárenské družstvo, založené v roce 1894, se nacházelo v obci Řepníky na Orlickoústecku. *Tamtéž...*, 828.

⁸⁸ K oblastem východních Čech, kde se dále bohatě rozvíjelo družstevní mlékárenství, patřilo také Žamberecko. Žamberecký okres byl pro svou hustou síť družstevních mlékáren nazýván jako „malé Dánsko“. D. BRONCOVÁ (ed.), *Historie mlékárenství...* s. 139.

Čechy (Kolín, Žirovnice, Jarošov, Příšovice) a vyjma podniků v Bohušovicích a Táboře se věnovala pouze výrobě másla. Centralizace drobných mlékárenských družstev v regionu východních Čech v roce 1911 umožnila lépe konkurovat dovozu dánského másla do Rakouska-Uherska. Plán na vytvoření větší družstevní mlékárny, složené z devíti místních družstev, s ústředím v Chotěšínách na Orlickoústecku narušil počátek první světové války v roce 1914. V témže roce byl vyřešen problém s prodejem másla vybraných východočeských mlékárenských družstev, kdy až zásah Zemědělské rady v Praze umožnil zprostředkovávat jeho distribuci do konzumních středisek.⁸⁹

Družstevní mlékárenství se rozvíjelo na sklonku 19. století také v severních a severovýchodních Čechách. Významnou roli při jeho konstituci sehrál Ing. Josef Wozak, který inicioval v roce 1897 vznik prvního mlékárenského družstva s německým jednacím jazykem v Dolní Branné v nynějším okrese Trutnov. Činnost Ing. Wozaka však spočívala rovněž v pořádání odborných přednášek. Záštitu nad vzděláváním německy mluvících zemědělců převzal Německý odbor Zemědělské rady v Praze, který ho roku 1897 jmenoval prozatímním kočujícím učitelem. Německý odbor se ovšem v následujících letech nesoustředil pouze na zakladatelské aktivity, ale snažil se do družstev zavádět novinky ze zahraničního mlékárenství. Dokladem toho byl vznik Spolku pro chlévní kontrolu ve Frýdlantu v roce 1903, nebo zřízení Spolku pro užitkovou kontrolu chlévní v obci Velký Grunov (Groß Grünau) na Českolipsku.⁹⁰ V roce 1907 převzal Ing. Wozak referát chovu skotu a na jeho místo mlékárenského referenta byl jmenován kočující učitel Hoffer. Díky jeho iniciativě bylo v roce 1911 v provozu 27 družstevních mlékáren.⁹¹

---

⁸⁹ J. DVORÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 14–16.

⁹⁰ Užitková chlévní kontrola byla oficiálně zavedena ještě před vznikem Československé republiky, a to v roce 1905, kdy se její provádění odehrávalo pod dozorem českého odboru Zemědělské rady v Praze. Provádění chlévních kontrol ve zbylých historických zemích českého království bylo zavedeno později: ve Slezsku v letech 1910–1912; na Moravě v roce 1913. Rozšíření chlévních kontrol vyvrcholilo v roce 1914, kdy došlo nejen k navýšení počtu kontrolních asistentů, ale také kontrolních obvodů. Slibně se rozvíjející kontrolní činnost byla však narušena první světovou válkou a mnoho kontrolorů bylo povoláno k vojenské službě, následkem čehož se kontrolní činnost ve stájích hovězího dobytka od roku 1915 neprováděla prakticky nikde. Chlévní kontrola byla obnovena až v roce 1923. Náplní práce tehdejších kontrolorů bylo monitorování dojivosti krav v časovém horizontu 24hodin v návaznosti na spotřebu krmné píce v daném čase. Výsledky sledování se následně zaznamenávaly do kontrolních zápisníků a knih, které později sloužily jako podklad k určení rentability u kontrolovaných dojníc a odvozování jejich dědičných schopností. J. MAŘÍK, *Význam užitkové kontroly chlévní pro výrobu mléčnou*, in: Československé mlékařství, jeho organizace a příští úkoly: Soubor referátů s debatou z odborné ankety Československé Akademie Zemědělské konané 15. května 1931 v Praze, ed. J. DVORÁK, Praha 1931, s. 58–59.

⁹¹ J. DVORÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 16–17.

1.3. Rozvoj družstevních mlékáren na Moravě

Počátky družstevního mlékárenství na Moravě spadají do 70. let 19. století, ovšem z hlediska jejich velikosti a prosperity se jednalo převážně o méně významné podniky. Zásadní zakladatelská etapa v budování moravských mlékárenských družstev se však datuje do 90. let 19. století a je pevně spojena s Janem Věnceslavem Pavelkou.⁹² Činnost tohoto „kočujícího hospodářského kazatele c. k. moravské společnosti pro zvelebení hospodářství, přírodoznalství a vlastivědu“ započala na přelomu let 1892/1893, když zjišťoval, která místa na Moravě by byla vhodná k vybudování družstevních podniků. Kromě vyhledání vhodného místa, vypracování stavebních plánů, zajištění mlékárenských strojů se J. V. Pavelka angažoval i ve vyškolování personálu mlékárny ve vedení účetnictví a obchodu. Své první zkušenosti s mlékárenským oborem totiž nasbíral již během působení v mlékárnách velkostatkářů a soukromých výrobců tvarůžků. Následujícího roku (1894) zahájil osvětovou činnost založenou na pořádání šestidenních mlékařských kurzů. Kurzy měly motivovat zemědělce ke spolupráci při zpracovávání mléka s cílem zajistit jim vyšší finanční výnosy.⁹³ Nepočítáme-li Brněnskou spolkovou mlékárnu (1878), což byla zároveň první družstevní mlékárna v českém království, pak první významná družstevní mlékárna na území Moravy, mimo Brno, vznikla až v roce 1893 na Paloníně, a kromě výroby másla se zaměřovala také na produkci sýrů. Další mlékárny vznikly v Záhlicích (1894), Senici nebo Třeštíně (1895).⁹⁴ V roce 1911 pracovalo na území Moravy 144 mlékáren, z nichž nejvýznamnější se nacházely kromě Brna v Kyselovicích, Čechovicích, Raclavicích a Trnávce. Před vypuknutím první světové války jejich počet poklesl a fungovalo zde přibližně 118 mlékáren s českým jednacím jazykem.⁹⁵

Historie prvních německých družstevních mlékáren na Moravě je ve srovnání s Čechami starší, jelikož první družstevní mlékárna s německým jednacím jazykem

---

⁹² Jan Věnceslav Pavelka (1856–1931) absolvoval studium na Vysoké škole zemědělské ve Vídni. Po skončení studia působil na velkostatku v Letovicích, posléze se stal samostatným správcem na statku ve Lčovicích v okrese Prachatice. Nejvýraznější stopu v oblasti rozvoje mlékárenství zanechala jeho zakladatelská a pedagogická činnost. Zasloužil se o založení 121 mlékárenských družstev, z nichž po roce 1918 prosperovalo pouze 31. Po vzniku Československé republiky vyvíjel, vyjma zakladatelské, také publikační činnost v mlékárenském oboru. Díky jeho zásluze vznikl v roce 1906 Zemský mlékařský spolek. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 866.

⁹³ V době zakladatelského rozmachu družstevních mlékáren na přelomu století bylo nutné obsadit místo stálého rádce a konzultanta pro družstevnické mlékárenství. Rozhodnutím vlády a Zemského moravského sněmu se jím stal J. V. Pavelka. J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 18–20.

⁹⁴ První družstevní mlékárna na území Slezska vznikla již v roce 1891 ve Lhotě u Starého Jičina. D. BRONCOVÁ (ed.), *Historie mlékárenství...*, s. 162.

⁹⁵ Další družstevní mlékárny na území Moravy vznikaly do roku 1914 také v Nedakonicích (1901), Hranicích na Moravě (1903) nebo v Želetavě (1907) *Tamtéž...*, s. 162–179.

vznikla již v roce 1887 v Boršově u Moravské Třebové. Stejně jako v Čechách podléhalo německé mlékárenské družstevnictví doзору, který vykonával Svaz německo-moravských mlékařských družstev, založený v roce 1900.⁹⁶ Německo-moravský svaz si kladl za úkol provádět účetní a technickou revizi mlékáren, organizoval nákup mlékárenských strojů a nářadí, nebo poskytoval odborné poradenství. Zároveň ovlivňoval stanovení cen za mléko na základě obsahu tuku, což se postupně uplatnilo ve všech mlékárnách pod jeho dozorem. Za účelem kontroly kvality másla byl v roce 1906 přizván ke spolupráci máslařský mistr, který měl dohlížet společně se zemědělským inspektorem na zlepšení kvality másla v družstevních mlékárnách. Kromě toho se měl spolupodílet na osvětě v oblasti zlepšení kvality krmení, ošetřování dojníc nebo ošetřování mléka po nadojení. Vedle Německo-moravského svazu působil na území Moravy Německý odbor Zemědělské rady v Brně, který měl značný podíl na zakládání družstevních mlékáren na Moravě, což je patrné ze statistických dat z roku 1907, kdy vzniklo 10 družstevních mlékáren s německým jednacím jazykem, z toho dvě družstva prodávala svoje výrobky přímo do Vídně. V letech 1911–1912 došlo na Moravě k největšímu rozmachu německého mlékárenského družstevnictví, jelikož v tomto období bylo v provozu 27 družstev a 35 sběren, které do vzniku republiky zásobovaly Vídeň mlékem. Po vytyčení nových hranic zásobovaly tyto sběrné oblasti severní Moravy, včetně Ostravy, ale také hlavní město Prahu.⁹⁷

Rozvoj družstevního mlékárenství narušila první světová válka. Hospodářská zvířata byla rekvírována pro potřeby armády a v důsledku onemocnění slintavkou a kulhankou klesaly stavy hovězího skotu.⁹⁸ Rolníci opouštěli mlékárenská družstva, podléhající státnímu doзору, a raději zpracovávali mléko doma. Na české a moravské družstevní mlékárenství dolehla krize, která měla příčinu nejen v nedostatku dojníc, ale také ve stanovení maximální ceny mléka, neodpovídající vůbec výrobním nákladům. V letech 1912–1914 se průměrná nákupní cena mléka pohybovala kolem 16–19 haléřů za litr, což nestačilo ani na pokrytí výrobních nákladů. Během války klesla cena za litr mléka o další dva haléře, zatímco náklady na krmiva, mzdy a režii naopak rostly.⁹⁹ Dvě třetiny mlékáren musely z důvodu nedostatku mléka přerušit, v horším případě ukončit

---

⁹⁶ Dále jen Německo-moravský svaz.

⁹⁷ J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 21–22.

⁹⁸ O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 9.

⁹⁹ V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 838.

svoji činnost, nebo se přeorientoval na náhradní výrobu, např. výrobu oplatek, sucharů nebo hořčice. Během válečných let 1914–1918 zastavilo provoz na 156 mlékárenských podniků, a to na dobu od šesti měsíců do šesti let.¹⁰⁰

Po vyhlášení Československé republiky vyvstala naléhavá potřeba zasadit se o obnovení prosperity mlékárenského odvětví, což souviselo s napravením neutěšeného stavu družstevních mlékáren. Nejkomplikovanější situace byla přímo v Čechách, kde bylo zásobování velkých měst v době války přenecháno velkostatkům a drobní nebo střední zemědělci si mléko nechávali pro svou vlastní spotřebu. Často se stávalo, že ho sami zpracovávali, případně prodávali obchodníkům s mlékem. Z důvodu zajištění přímého zásobování obyvatel měst mlékem se od roku 1919 k jeho distribuci, kromě přidělených sběren, využívaly i sběrné automobily. O rok později vzniklo více než 15 družstevních mlékáren přímo ve městech, podílejících se na bezprostředním zásobování konzumním mlékem. V jednotlivých „mléčných krajích“ se po roce 1918 prosazovaly různé inovace ve výrobě, které respektovaly výrobní specifika daného regionu, potažmo se snažily, aby obnovené mlékárenské provozovny odpovídaly poptávce trhu. Jako příklad lze uvést vybavení dříve ručních východočeských družstevních másáren novými stroji, které umožňovaly pasteraci smetany a tím i produkci trvanlivějšího a kvalitnějšího másla.

Postupná obnova mlékárenského průmyslu nastala ve skutečnosti až kolem roku 1920, kdy bylo zrušeno vázané hospodářství. V konečném důsledku ukončilo následkem války svoji činnost na Moravě až 64 mlékárenských podniků definitivně a 23 jich pozastavilo činnost na dva roky. V Čechách neobnovilo výrobu 39 závodů na zpracování mléka a 12 jich pozastavilo svoji činnost na tři roky.¹⁰¹ Při porovnání stavu mlékárenství v českých zemích před první světovou válkou a po ní je třeba vzít v úvahu, že nový československý stát zahrnoval rovněž převážně agrární oblasti Slovenska a Podkarpatské Rusi, což vzbuzovalo naději na posílení pozice mlékárenství v rámci potravinářského průmyslu. Tento předpoklad se však nenaplnil, což dokládá statistika dodávek mléka do mlékárenských podniků v letech 1914 a 1920. Dodávky poklesly o cca 151 000 000 kg, propadl činil 66 %.¹⁰² V jižních Čechách bylo po roce 1920 založeno několik mlékárenských podniků, které se orientovaly hlavně na výrobu měkkých sýrů. Pro pokrytí trhu s máslem a mlékem vznikaly na území jižní Moravy

---

¹⁰⁰ *Tamtéž...*, 838.

¹⁰¹ J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 97.

¹⁰² *Tamtéž...*, s. 94.

máslárny, na severovýchodě země konzumní mlékárny. Ve Slezsku se plánovala výstavba nových mlékárenských podniků, a navíc byl organizován sběr mléka pro Ostravu.¹⁰³

Podle propočtů prof. Brdlíka byla odhadnuta celková hodnota zemědělského průmyslu po vzniku republiky na 2 605 mld. Kč, přičemž 445 mil. Kč (17 %) z této částky připadalo na produkci mléka, másla a sýrů. Výroba másla byla ovšem i po vzniku Československé republiky prováděna převážně v podmínkách družstevních mlékáren, což znamenalo, že nově vzniklý stát byl v zásobování máslem společně s výrobou konzumního mléka soběstačný. Blíže tuto skutečnost dokreslují statistiky z roku 1920, kdy bylo na území Československa celkově evidováno 236 družstevních mlékáren. Do tohoto celkového počtu byla zahrnuta družstva, jejichž činnost se orientovala také na výrobu konzumního mléka (8) a sýrů (8). Celkově 178 se jich však zaměřovalo na výrobu másla, dalších 40 fungovalo jako sběrné nebo bryznárny (2).¹⁰⁴ Stroje ve výrobnách byly poháněny parními a elektrickými motory (60 %), nebo ručně (40 %).¹⁰⁵ Celkový počet členů mlékárenských družstev se v Československé republice ve 20. letech pohyboval kolem 31 800 osob, přičemž průměrný počet členů na jedno družstvo byl 135 družstevníků.¹⁰⁶ Nejběžnější podílová částka člena se pohybovala od 10 do 20 Kč.¹⁰⁷

Dotazníkové šetření provedené mezi lety 1921–1923 ukázalo, že na území Československé republiky bylo v provozu celkem 536 mlékárenských podniků. Do roku 1929 jejich počet vzrostl na 800, z toho 500 bylo v soukromých rukách, ostatní vlastnila družstva. Mlékárny zpracovávaly 50–60 % suroviny na konzumní mléko, zbývající část se využívala převážně k výrobě másla, smetany, sýrů a tvarohu, v menším množství k produkci jogurtů, kondenzovaného a sušeného mléka, kaseinu nebo mléčného cukru.¹⁰⁸

---

¹⁰³ V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 858–859.

¹⁰⁴ *Tamtéž...*, s. 857.

¹⁰⁵ Magdalena BERANOVÁ – Antonín KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010, s. 345.

¹⁰⁶ V roce 1921 obnovilo svoji činnost zhruba 70 závodů. J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 20.

¹⁰⁷ Jako nejmenší družstvo na území Československé republiky byla zjištěna německá družstevní sběrna v blíže neurčené obci na Moravě se 14 členy, zatímco největší družstevní mlékárna, měřeno počtem členů, se nacházela ve Verneřicích. Měla 832 členů. *Tamtéž...*, s. 104–109.

¹⁰⁸ O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 6–7.

Tabulka č. 1: Stav mlékárenských podniků v r. 1933¹⁰⁹

	Mlékárny:	<i>družstevní</i>	<i>soukromé</i>
Typ provozovny			
sběrný mléka		112	14
konzumní mlékárny		54	151
máslárny		269	106
sýrárny		1	52
tvarůžkárny		1	86
brynzárny		1	31
	<i>Celkem:</i>	438	440

Mlékárenský průmysl v Československu zažíval i v první polovině 30. let vzestupnou tendenci, což dokládá výše uvedená tabulka stavu mlékárenských podniků z roku 1933. Jak je patrné ze statistiky výrobního zaměření, udržely si ve výrobě másla neotřesitelnou pozici družstevní mlékárny, zatímco výrobu mléka pro konzum držely pevně v rukou mlékárny soukromé. Mlékárenské družstevní podniky z Čech a Moravy patřily k největším zpracovatelům mléka, a to v poměru 65 : 35 dodávaného nezpracovaného mléka oproti soukromým podnikům.¹¹⁰ Podle statistických dat z roku 1934 vykupovaly družstevní mlékárny od zemědělců litr mléka za 0,90–1,05 Kč, zatímco soukromé mlékárny proplácely stejný objem mléka za 0,80–0,95 Kč. Za litr mléka si nejméně účtovaly máslárny (0,65–0,75 Kč), ovšem vracely dodavatelům navíc odstředěné máslo a podmáslí.¹¹¹

1.4. Vybrané nedružstevní závody na zpracování mléka

Každý podnik, který disponoval několika odstředivkami pro úpravu mléka, bylo možné na přelomu 19. a 20. století označit za závod na zpracování mléka. K dalšímu typickému znaku takového mlékárenského podniku zpravidla patřilo další strojní mlékárenské vybavení, díky němuž mohl zpracovávat nadojené mléko na mléko konzumní a další mlékárenské výrobky. Při celostátním šetření ohledně stavu mlékárenského průmyslu z roku 1921 byl za mlékárenský podnik označen každý

¹⁰⁹ V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 863.

¹¹⁰ *Tamtéž...*, s. 862–863.

¹¹¹ *Tamtéž...*, s. 865.

závod, který zpracoval za rok nejméně 10 000 kg mléka.¹¹² Výběr níže uvedených podniků (později spadající pod hl. město Prahu) byl podmíněn jejich originální výrobní nabídkou, vymykající se stejně jako v případě pozdějších továren NESTLÉ standardu, produkovanému ostatními soukromými, nebo družstevními výrobny.

K nejvýznamnějším nedružstevním podnikům na zpracování mléka, a to jak z hlediska objemu produkce, tak nabídky produktů, patřila Parní mlékárna Karla Kirschnera v Radlicích, která zahájila svou činnost v roce 1882. Po čtyřech letech úspěšného podnikání se přestěhovala do nové větší budovy na Smíchov, který byl v této době, podobně jako Radlice, ještě samostatnou obcí za hranicemi tehdejší Prahy.¹¹³

Po začlenění Radlické mlékárny do akciové společnosti Anglo-Continental-Condensed Milk. Co. v roce 1906 a následujících čtyřech letech provozu byl závod opětovně přestěhován do nové modernější tovární budovy, kde se zpracovávalo 29–32 000 litrů mléka denně. Tato společnost vlastnila také sýrárnu v Merklíně a dařilo se jí vyvážet výrobky i do zahraničí, konkrétně do Jižní Afriky, Jižní a Severní Ameriky, Indie, Číny, Německa, Francie, Anglie, Dánska, Ruska nebo Japonska.¹¹⁴

Radlická mlékárna vynikala ve své době inovacemi výrobních postupů, díky nimž se na trh dostaly kvalitnější či zcela nové druhy produktů. Jednalo se například o dochucovadlo do polévek, omáček a zeleninových jídel *Ilsa*, které se vyrábělo ze zbytků, vznikajících při mléčné výrobě. Nejdříve se tento produkt prodával v tekuté formě a později také v kostkách. Firma tento produkt vyvážela rovněž do zahraničí. Od první poloviny 30. let dodávala na trh další inovovaný výrobek, a sice jogurt s ovocnou složkou, která přispívala k prodloužení trvanlivosti výsledného produktu a zamezovala výskytu plísní.¹¹⁵

V roce 1889 založil vlastník velkostatku ve Vysočanech u Prahy (od roku 1922 Praha-Vysočany) Bedřich rytíř Frey z Freyenfelsu parní mlékárnu vybavenou čtyřmi dánskými odstředivkami zn. Burmeister-Wain a také dvěma pastéry s chladiči

---

¹¹² J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 80.

¹¹³ Kvůli poklesu cen obilí a řepy byl strojný inženýr Karel Kirschner přinucen najít jiný způsob obživy, který by mu zajistil vyšší příjem na pronajatém schwarzenberském statku v Radlicích u Prahy. Rozhodl se proto pro mlékářskou výrobu. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 824.

¹¹⁴ *Tamtéž...*, s. 825.

¹¹⁵ První ovocný jogurt byl v Radlické mlékárně vyroben v roce 1933 a prodával se pod zn. JOVO. Tyto jogurty procházely před distribucí ke koncovému spotřebiteli procesem zrání ve skleněných lahvičkách, na nichž byla vyobrazena Halleyova kometa jako ochranná známka firmy. Jogurty se vyráběly ve dvou příchutích – jahoda a meruňka. *Ve znamení Halleyovy komety*, Hledání ztraceného času (pořad ČT), 2003, dostupné online (<https://www.ceskatelevize.cz/porady/873537-hledani-ztraceneho-casu/20352216335-ve-znameni-halleyovy-komety>), [citováno k 2. 3. 2020].

zn. Lawrence.¹¹⁶ Zavádění těchto strojů nejen do závodu ve Vysočanech, ale obecně do mlékárenské průmyslové výroby souviselo na sklonku 19. století se snahou snižovat riziko nákazy obyvatelstva škodlivými mikroorganismy přítomnými v mléčných výrobcích.¹¹⁷ Tato mlékárna se také pokoušela jako jedna z prvních vyrábět v továrních podmínkách náhradní dětskou výživu, která se prodávala pod obchodním označením *prof. Dr. Gärtnera dětské mléko*. Pro kojence mladší 14 dnů se doporučovalo toto sterilizované mléko rozředit odvarem z čaje, nebo ovsu.¹¹⁸

První česká akciová parní mlékárna v Nuslích (od roku 1922 Praha-Nusle) byla postavena v roce 1902 a od roku 1907 se zaměřovala také na výrobu sypkých mléčných směsí, výrobu mléka pro děti a polévkových výtažků.¹¹⁹ Sušením mléka se v omezené míře zabývaly rovněž Hellerova sušárna v Zálesanech u Kouřimi, Hamburgerova sušárna ve Fulneku na Moravě nebo Hospodářská mlékárna v Prostějově. Jejich provoz nebyl však po první světové válce obnoven.¹²⁰

1.5. Pokusy o výrobu náhradní dětské výživy

Počátky snah o výrobu dětského mléka spadají již na přelom 19. a 20. století, konkrétně do roku 1895, kdy vznikl Ústav pro mléko dětské a moučku MUDr. Merhauta v Hlubočepích u Prahy.¹²¹ Ačkoliv bylo mléko dodáváno do tohoto ústavu z vlastního kravína, byla činnost tohoto pracoviště ukončena poměrně brzy, a to v roce 1901.

Odborné poradenství pro matky a děti včetně školení o správné výživě mělo poměrně dlouhou tradici, a kromě toho bylo pevně spjato s východními Čechami.

---

¹¹⁶ *Parní mlékárna Bedřicha rytíře Freye z Freyenfelsu ve Vysočanech u Prahy*, Praha 1897, s. 6, dostupné online (<http://www.digitalniknihovna.cz/uzei/uuid/uuid:6d5cdfce-e3a9-11e6-8e5c-001999480be2>), [citováno k 2. 3. 2020].

¹¹⁷ Bedřich Frey ml. (1835–1901) byl synem Bedřicha Freye st., který proslul jako podnikatel v zemědělském průmyslu, konkrétně v oblasti pěstování a zpracování cukrové řepy. Bedřich Frey ml. pracoval s otcem v založeném cukrovaru jako odborník na cukrovarnické technologie a v roce 1899 přidružil k tomuto fungujícímu podniku také mlékárenský závod. V tomto závodu se kromě dětského mléka vyrábělo také máslo a sýry. Bedřich Frey ml. byl spoluautorem nové technologické metody tzv. *Frey-Jelínkovy saturace*, která se využívala při proplachování cukerného roztoku a výrazným způsobem zkvalitnila postup při výrobě cukru. Marie MAKARIUSOVÁ a kol., *Biografický slovník českých zemí Fo-Fr, 18. díl*, Praha 2015, s. 389.

¹¹⁸ *Parní mlékárna Bedřicha rytíře Freye z Freyenfelsu ve Vysočanech u Prahy*, Praha 1897, s. 14–15, dostupné online (<http://www.digitalniknihovna.cz/uzei/uuid/uuid:6d5cdfce-e3a9-11e6-8e5c-001999480be2>), [citováno k 2. 3. 2020].

¹¹⁹ Z dalších pražských mlékáren lze uvést podniky jako například: Parní mlékárna Walter a spol. se sídlem na Vinohradech. Ve stejné čtvrti byla činná také První vinohradská mlékárna Ed. Nováka. O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 14.

¹²⁰ V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 848.

¹²¹ O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 16.

V roce 1919 byla obnovena činnost kojenecké poradny a mlékárny v Hradci Králové, jejíž počátky sahaly až do roku 1910, čímž se tato poradna pro kojence do jednoho roku stáří stala nejstarší kojeneckou poradnou v Předlitavsku a pravděpodobně i nejstarší poradnou tohoto zaměření na celém území bývalé habsburské monarchie. U zrodu specializované poradny a mlékárny stál MUDr. Batěk. V této poradně probíhaly pravidelné prohlídky kojenců a prodej nezávadného dětského mléka.¹²²

Pokusy o vytvoření alternativní kojenecké výživy ve formě tzv. dětského mléka se prováděly také v zahraničí. Do pozice lídra se záhy propracovala švýcarská firma NESTLÉ, o níž bude pojednáno samostatně. Řada specializovaných mlékáren vznikla rovněž v Německu. Nesoustředily se pouze na produkci mléka pro malé děti, ale vyráběly také mléko pro lidi se zažívacími problémy. Fungovaly například v Norimberku, Lipsku, Drážďanech, Kielu nebo Berlíně, kde byl roku 1888 otevřen Mléčný léčebný ústav. Tento ústav provozoval svůj kravín, z něhož odebíral čerstvé kvalitní mléko, neboť měl bezprostřední možnost ovlivňovat úroveň hygieny v něm a také dohlížel na vykrmování dojníc.¹²³ Ústav zaručoval rovněž dovoz mléka k zákazníkům. Pokud však dodané mléko nebylo okamžitě spotřebováno, muselo být svařeno, aby se zamezilo možnému znehodnocení. Mléko pro kojence se doporučovalo podávat ohřáté na 37–38 °C, navíc zředěné rozemletým mléčným cukrem.

Naproti tomu v Hamburku se dětské mléko obohacovalo o destilovanou vodu a ovocný cukr vyrobený z třtinového cukru.¹²⁴ Existovali i dodavatelé mléka do zdravotnických zařízení, kteří byli smluvně zavázáni chovat vybraná plemena dojníc a dodávat mléko o deklarované čistotě. Mateřské mléko se totiž liší od mléka kravského menším množstvím proteinů: 2,5 % x 3,9 % a větším podílem cukru: 6 % x 4,5 %. Také se lépe rozpouští ve vodě, a proto se snadněji vstřebává a tráví. Aby se kravské mléko vyrovnalo mléku mateřskému, prosazovalo se udržování čistoty dojníc, kravínů, ale i dodržování pravidel čistoty při samotném procesu dojení. Proti vzniku kvasných

---

¹²² U některých citovaných článků z Mlékařských listů je v poznámce pod čarou uveden přímo název článku bez jména autora, a to z důvodu jeho neuvedení v periodiku, např. *Jubileum první kojenecké poradny*, Mlékařské listy, 36, 1944, s. 239.

¹²³ Z takto kontrolovaného chovu se odebíralo mléko té nejvyšší kvality a bylo označováno jako „mléko zdravotní“, nebo „jakostní“. Toto mléko se produkovalo i v Československé republice za předpokladu dodržování přísných podmínek. Vysoké nároky byly kladeny nejen na zdravotní stav dojníc (ustájení, krmení, dojení, následné chlazení mléka a jeho prodej), ale i personálu. Toto mléko mohlo být vyráběno až po vydání zvláštního povolení a po odsouhlasení úředního dohledu na provoz. Josef PROKŠ, *Mlékařství...*, s. 57.

¹²⁴ B. PICHOVÁ-POLÁKOVÁ, *Příruční kniha...*, s. 64.

zárodků bylo nutné udržovat suchou podestýlku a zároveň se nedoporučovalo krmit dojnice krmivou vyvolávajícími zácpy, tj. pokrutinami, výpalky či řízky cukrové řepy.¹²⁵

I přes zvýšené nároky na ustájení, dojení a krmení dojnic, mohlo čerstvě nadojené kravské mléko obsahovat mnoho bakterií, které jsou u dospělého člověka v žaludku obvykle zničeny kyselinou solnou (chlorovodíkovou, HCl). U malých dětí nebo kojenců ovšem není tato kyselina v žaludeční oblasti dostatečně vylučována, a proto je pro ně tepelně neupravené mléko nevhodné. Takové mléko se po požití mění v kyselinu mléčnou, následně se rozkládá a kvasí, což má za následek silné průjmy. Úsilí o odstranění mléčných bakterií bylo spatřováno ve sterilizaci kravského mléka, čímž by se upravené mléko stalo lépe stravitelným nápojem. Tento proces úpravy mléka se nazývá humanizace.¹²⁶ Velmi významnou roli pro úpravu kravského mléka, určeného pro děti, sehrál na konci 19. století Soxhletův přístroj.¹²⁷

Pokusy o vytvoření bezpečné dětské výživy prováděla řada firem – domácích i zahraničních. Žádná z nich ji však nedokázala vyvinout a vyrobit v takové kvalitě jako firma NESTLÉ. Už z tohoto důvodu pro žádnou domácí mlékárnu nepředstavovala výroba alternativní výživy pro kojence a malé děti produkt, na němž by (na rozdíl od NESTLÉ) stavěla svůj byznys, spíše se jím snažila obohatit nabídku svých již zavedených výrobků. Postavení NESTLÉ ve výrobě dětské výživy bylo neotřesitelné, jednak již od 60. let 19. století disponovala bezpečnou recepturou a jednak dokázala svou *Nestlé's Kindermehl* vyrábět v obrovských objemech a v setrvalé kvalitě.

1.6. Mlékárenské organizace a jejich vliv na mlékárenský průmysl

V letech 1903–1922 vzniklo několik sdružení, která pečovala o zvýšení odborné úrovně mlékárenství a současně poskytovala poradenství i praktickou pomoc družstvům. Hlavními iniciátory vzniku těchto organizací byli odborníci z oboru, kteří buď šířili osvětovou činnost přímo mezi mlékařícími zemědělci, nebo působili jako učitelé, ředitelé na odborných zemědělských školách, kde se vzdělávaly budoucí generace mlékařů. Ve vymezeném období vzniklo celkem sedm hlavních

---

¹²⁵ *Tamtéž...*, s. 63.

¹²⁶ Vzhledem k rozdílnému chemickému složení mateřského a kravského mléka (mateřské mléko má oproti kravskému méně kaseinu a popelovin, ale je naopak bohatší na cukr a albumin) bylo nutné kravské mléko nejen rozředit, ale přidat také smetanu a cukr, aby bylo pro děti lépe stravitelné a chutnější. F. NOVÁK, *Mlékařství pro vyšší rolnické školy...*, s. 87.

¹²⁷ B. PICOVÁ-POLÁKOVÁ, *Příruční kniha...*, s. 59–60.

mlékárenských organizací, přičemž ve dvou z nich se sdružovali zástupci německých mlékáren v Čechách a na Moravě.

1.7. Mlékárenské organizace na Moravě

Nejstarší mlékárenská organizace na Moravě, v níž se sdružovali čeští mlékařičí zemědělci, se ustavila v roce 1906 na valné hromadě v Olomouci za přítomnosti referenta českého odboru Zemědělské rady v Brně Jana Věnceslava Pavelky a ředitele Zemské mlékařské a sýrařské školy v Kroměříži Antonína Lísky.¹²⁸ Nově vzniklá Mlékařská jednota v Brně si vytkla za cíl pořádat a organizovat především přednášky a organizační schůze, které měly podpořit zakládání družstevních mlékáren na Moravě.¹²⁹ Zároveň poskytovala členům družstev bezplatné poradenství, shromažďovala statistická data o produkci mlékárenských výrobků nebo vydávala první odborný časopis o mlékárenském odvětví s názvem *Mlékařský letáček*.¹³⁰ Kromě účasti na máslařských a sýrařských výstavách dbala také na to, aby se mléko do družstevních mlékáren odebíralo a proplácelo podle jeho kvality. Proto byla založena kontrolní stanice při kroměřížské Zemské mlékařské a sýrařské škole, která prováděla zkoušky zaměřené na obsah tuku v mléce. Na podnět Mlékařské jednoty přicházeli do družstevních mlékáren výrobní mistři (máslařský a sýrařský), kteří měli dohlížet na kvalitu výrobků. Prvním předsedou jednoty se stal zemský poslanec Vilém Karger, post jednatele obsadil Antonín Líška a J. V. Pavelka vykonával funkci pokladníka.¹³¹

Obchodní činnost mlékárenských družstev na Moravě koordinoval Mlékárenský odbor Ústředního svazu hospodářských společenstev v Brně, který měl ve vztahu k družstvům také kontrolní funkci.¹³² Svou činnost započal již v roce 1902 společným prodejem výrobků a nákupem mlékárenského náčiní pro své členy. V roce 1914 v něm bylo sdruženo na 120 družstev. Výnos Odboru se dělil na třetiny. Jedna třetina plynula do speciálního rezervního fondu, který kryl případné ztráty Odboru,

---

¹²⁸ Tato jednota byla původně založena jako Zemský mlékařský spolek pro Markrabství moravské v Brně. Název byl změněn až v roce 1919 u příležitosti založení Svazu československých mlékařských jednot v Praze. J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 37.

¹²⁹ Jedná se o oficiální název organizace, a proto nebylo slovo „mlékařská“ opraveno na „mlékárenská“, tedy: Mlékařská jednota v Brně. Dále jen Mlékařská jednota.

¹³⁰ Celým názvem: Mlékařský letáček zemského mlékařského spolku pro Markrabství moravské v Brně. Od roku 1919 vycházel časopis pod názvem: Mlékařské listy. Mlékařský letáček stejně jako Mlékařské listy redigoval do roku 1926 J. V. Pavelka. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 866.

¹³¹ J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 35–36.

¹³² Dále jen Odbor.

další byla deponovaná na všeobecném provozním účtu Ústředního svazu a poslední připadla na účet mlékárenských družstev.¹³³

V Brně měl sídlo rovněž Deutsches milchwirtschaftliches Komitee (česky: Německý mlékařský komitét), který od roku 1920 hájil zájmy německých společností, zaměřujících se na mlékárenskou výrobu. Orientoval se na vytváření mlékárenských statistik, propagaci mlékárenství nebo podávání návrhů na zbudování mlékárenských organizací.¹³⁴

1.8. Mlékárenské organizace v Čechách

Z mlékárenských organizací s jednacím jazykem německým lze jako nejstarší zmínit Verband der deutschen Molkereien und Milchwirte in Böhmen (česky: Svaz německých mlékáren a mlékařů v Čechách), který vznikl roku 1903 za přispění kočujícího učitele Ing. Josefa Wozaka. Tento svaz se prezentoval jako zástupce německých mlékárenských družstev, mlékáren a obchodníků a s jeho přispěním docházelo v severních Čechách i k rozmachu mlékáren družstevního typu. Od roku 1910 začal svaz vydávat vlastní odborný časopis *Milchwirtschaftliche Mitteilungen*, jehož vydávání bylo následkem nízkého zájmu ze strany mlékárenské veřejnosti brzy ukončeno. Stejně jako u ostatních organizací bylo náplní činnosti svazu rozšiřovat odborné povědomí o mlékárenském oboru, a to na úrovni obchodní a poradní. Součástí aktivit svazu bylo také pořádání přehlídek výrobků z mléka.¹³⁵

Dva roky po založení Mlékařské jednoty v Brně (1906) vznikla podobná organizace i v Praze (1908). K jejímu ustavení přispěl notnou měrou Karel Chocenský, někdejší úředník Výzkumné stanice pro mlékařství a jeho produkty českého odboru Zemědělské rady v Praze, který na sklonku roku 1908 uspořádal zakládající poradní schůzky. Výsledkem těchto porad bylo vypracování stanov České mlékařské jednoty v Praze, jejíž ustavující valná hromada se konala 1. února 1909.¹³⁶ Valné hromadě předsedal Antonín Švehla a JUDr. Ervín Nádherný. Poslání Jednoty spočívalo nejen v propojení vědy a výzkumu v mlékárenském oboru, ale také ve vyřešení účelného

---

¹³³ Odbor stál v roce 1922 také u vzniku České ústřední mlékárny pro velké Brno. *Tamtéž...*, s. 41–43.

¹³⁴ Členy tohoto komitétu byli například Centrální mlékárna v Brně, Německá zemědělsko-lesnická společnost ve Slezsku, Svaz německých velkostatkářů nebo Organizace německých zemědělců na Moravě. *Tamtéž...*, s. 39.

¹³⁵ První přehlídka mlékárenských výrobků, pořádaná svazem, se konala v roce 1904. Přehlídka se až do vypuknutí první světové války konaly dvakrát ročně. *Tamtéž...*, s. 38.

¹³⁶ Dále jen Jednota.

zpeněžování mléka a mléčných výrobků nebo celní a tarifní otázky.¹³⁷ Do vypuknutí první světové války se Jednota potýkala především s hledáním způsobu lepšího zpeněžení mléka, což souviselo s budováním tzv. mléčných sběren.¹³⁸ Tento postup se nesetkal s větší podporou u producentů, a proto se rozhodla vybudovat roku 1913 Rolnickou družstevní mlékárnu v Troji (od roku 1922 Praha-Troja).¹³⁹ Vydáváním ochranných dekretů v době války se jí podařilo zamezit rekvizicím dojnic a současně pečovala o zajištění krmiva pro zemědělce.¹⁴⁰ Po první světové válce se zaměřila na centralizaci zemských mlékárenských organizací pod centrální ústředí z důvodu zajištění plné soběstačnosti Československé republiky v zásobování mléčnými výrobky. Vznikem Svazu československých mlékařských jednot v roce 1919 byly tyto centralizační snahy naplněny.¹⁴¹

Česká mlékařská jednota v Praze se významným způsobem zasloužila o vznik Svazu mlékařských družstev v Praze, který lze považovat za reakci na složitou situaci v mlékárenských družstvech po první světové válce. Soustředila se zejména na organizaci jejich obchodních aktivit na území Čech. Ustavující valné hromady se v prosinci 1919 v zasedací síni Zemědělské rady v Praze zúčastnilo celkem 27 zástupců těchto družstev. Předsedou Svazu mlékařských družstev byl zvolen Karel Chocenský, jehož ve vedení tohoto orgánu doplnili Ing. František Dlabal, Vendelín Kábrt a Josef Burger.¹⁴² Svaz družstev zaměstnával dva instruktory, kteří poskytovali formou přednášek odborné rady, jak zdokonalit výrobu, prováděli technickou kontrolu, dále zajišťovali školení personálu a šířili své získané zahraniční zkušenosti v mlékárenském oboru.

---

¹³⁷ Původní název této mlékárenské organizace zněl doslova Česká mlékařská jednota pro král. České. K. BULVAS, *Zájmové organizace mlékařících zemědělců a jejich význam*, in: Československé mlékařství, jeho organizace a příští úkoly: Soubor referátů s debatou z odborné ankety Československé Akademie Zemědělské konané 15. května 1931 v Praze, ed. J. DVORÁK, Praha 1931, s. 9.

¹³⁸ Na jižní Moravě souviselo zakládání mléčných sběren s potřebou zásobovat hlavní město monarchie dostatkem čerstvého mléka. Tyto mléčné sběrný vznikaly na počátku 20. století ve znojemském, moravskokrumlovském a mikulovském okrese, ovšem největší rozmach v jejich zřizování nastal v roce 1912, kdy jich bylo nově postaveno 35. Po vyhlášení Československé republiky měly za úkol zásobovat mlékem Brno, Prahu nebo města v severních Čechách. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 831.

¹³⁹ Tato mlékárna začala jako první na území Československé republiky vyrábět tavené sýry. *Tamtéž...*, s. 826.

¹⁴⁰ Kritické situaci v mlékárenském odvětví čelila Jednota na konci války například i snahou úplně osvobodit všechny mlékárenské odborníky z vojenské služby. J. DVORÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 33.

¹⁴¹ *Tamtéž...*, s. 34.

¹⁴² Dále jen Svaz družstev.

Vzhledem k tomu, že drtivá většina družstevních mlékáren vyráběla máslo, vydával Svaz družstev týdenní zprávy o cenách másla, a mimo to se zasloužil v roce 1921 o zřízení chladíren k uchovávání nejen másla, ale také sýrů. V témže roce byla při Svazu družstev zřízena obchodní oddělení pro prodej mléčných výrobků a o čtyři roky později vznikla samostatná Obchodní společnost mlékařských družstev. Ta se stala ústředním obchodním orgánem českých a moravských družstev, která měla v gesci organizování vývozu vybraných mléčných výrobků za hranice Československa. V případě potřeby mohla tato společnost organizovat i dovoz nedostatkových výrobků do republiky.¹⁴³ Zaslouhou Svazu družstev byly v témže roce založeny dvě nové družstevní mlékárny. Vybrané družstevní mlékárny (36), včetně osmi sběren másla, se podílely na dodávce převážně másla do družstevní mlékárny v Troji, kde měl vymezené prostory k přerozdělování zboží.¹⁴⁴

1.9. Mlékárenské školství a osobnosti oboru

Z osobností, které svou osvětovou činností napomáhaly k rozvoji mlékárenství jako svébytnému oboru uvnitř potravinářského průmyslu, je nezbytné uvést Jana Věnceslava Pavelku, který působil převážně na Moravě a Bertu Pichovou-Polákovou, jejíž pole působnosti bylo převážně v Čechách.¹⁴⁵ Berta Pichová-Poláková a J. Purkhart propagovali ve službách Zemědělské rady v Praze význam mlékárenství a seznamovali mlékařící zemědělce s jeho organizací. Z důvodů šíření osvěty působil tito tzv. kočující učitelé nejen v Čechách, ale také v ostatních zemích bývalé Koruny české (ve většině případů se zachovalo pouze jejich příjmení), např. kočující učitelka Leníčková-Nováková z Luže, učitelka Fuchsová, nebo učitelé Treybal, Gabriel a další.¹⁴⁶ Tito odborníci učili také zemědělce, jak nakládat s mlékem, nebo předváděli specializované stroje. Pořádali rovněž odborné kurzy, které se konaly od roku 1883 při Rolnické škole v Klatovech s dotací 20 hodin na jedno pololetí. V Žilině u Nového Jičína se naopak od roku 1887 pořádaly stálé dojičské kurzy určené pro ženy. Praktické kurzy, zaměřené

---

¹⁴³ V roce 1930 měla Obchodní společnost mlékařských družstev i díky přibrání moravských mlékárenských družstev přes 200 dodavatelů. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 865.

¹⁴⁴ J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 39–41.

¹⁴⁵ D. BRONCOVÁ (ed.), *Historie mlékárenství...*, s. 15.

¹⁴⁶ Učitelka Leníčková-Nováková napomáhala při zakládání mlékárenských družstev na Vysokomýtsku. Od roku 1896 jich zde vzniklo 30. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 828.

na chlévní kontrolu, se pořádaly také na bývalých c. k. velkostatech v Jenči a Hostivicích.¹⁴⁷

1.10. Odborné školství

První odborná škola, zaměřená na přípravu mlékařů, vznikla v roce 1892 ve Frýdlantu v severních Čechách.¹⁴⁸ Na škole se po celou dobu její existence vyučovalo v německém jazyce. Byla umístěna ve společné budově s odbornou hospodářskou školou a hospodyňskou školou. Školu navštěvovalo mnoho žákyň a žáků z bývalých zemí Rakouska-Uherska, ale také z Bulharska, Rumunska, Španělska nebo Ruska. Žáci se po jejím absolvování mohli uplatnit nejen jako budoucí zaměstnanci závodů na zpracování mléka, ale také jako samostatní zemědělci, kteří si chtěli rozšířit své vědomosti o mlékárenství. Absolventi této školy se mohli také uplatnit jako učitelé na některé ze zemědělských škol.

V čele školy stál ředitel, který současně zastával vedoucí funkci v hospodářské a hospodyňské škole. Učitelský sbor byl složen z odborného učitele a chemika. Praktický výcvik žákyň a žáků probíhal ve školní, parní mlékárně s průměrným zpracováním 25 000 kg mléka ročně. Po odborné stránce zajišťovaly tento výcvik dvě ženy. Ke škole patřila také mlékárenská pokusná a kontrolní stanice, která vznikla z původní školní laboratoře, a jako odborné pracoviště započala fungovat v roce 1911.

---

¹⁴⁷ O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 31–32.

¹⁴⁸ Podle svého zaměření měla tato škola statut tzv. nižší hospodářské školy a byla zaměřena hlavně na praktické vzdělávání dětí rolníků od 14 let. Na tomto typu škol byli žáci vzděláváni i v hospodářské teorii, například v zemědělském družstevnictví a účetnictví. Lidově se jim říkalo „zimky“. Zdeněk ČERNOHORSKÝ, *Dějiny zemědělského školství v Československu*, Praha 1980, s. 59. Škola s podobným zaměřením se nacházela také v Hlinsku v Čechách. Její oficiální název zněl Okresní zimní škola hospodářská a letní hospodyňská škola v Hlinsku. Hospodářská škola připravovala frekventanty jak teoreticky, tak prakticky na práci v zemědělském sektoru. Dvouleté odborné kurzy pro budoucí zemědělce probíhaly od listopadu do března. Ve školním r. 1910–1911 docházelo do školy do 1. ročníku 20 chlapců a 18 dívek. Z učebních osnov vyplývá, že žáci byli vzděláváni mimo jiné v mateřském jazyku, matematice, zeměpisu a náboženství. Dále byli seznamováni se základy fyziky a chemie a samozřejmě se učili rovněž o pěstování hospodářských rostlin a chovu domácích zvířat (základy chovu a ošetřování hovězího a vepřového dobytka, koní a ovcí a zásady jejich krmení). Nutno podotknout, že i účastnice kurzů letní hospodyňské školy získávaly v návaznosti na chov domácích zvířat účelné poznatky. Kromě zásad chovu skotu, vepřů a drůbeže se dozvídaly zásadní informace o získávání a zpracování mléka (vlastnosti a složení mléka, zásady dojení, nebo např. odstředování smetany a její příprava pro výrobu másla). *Výroční zpráva Okresní zimní školy hospodářské a letní hospodyňské školy v Hlinsku*, Hlinsko v Čechách 1911. O činnosti „Hlinecké hospodářské školy“ nejsou v archivních a tištěných pramenech z pozdější doby téměř žádné zmínky. Na počátku 40. let je ovšem v hlinecké kronice zmiňována Zemědělská škola (patrně tentýž vzdělávací ústav jako z počátku 20. století) v souvislosti s personální změnou na postu ředitele. Novým ředitelem školy se stal v září 1941 Ing. L. Chytrý. Státní okresní archiv Chrudim (dále SOkA Chrudim), fond (dále f.) Archiv města Hlinsko (dále AMH) (1443–1945(1951), Kronika města Hlinska (dále KMH) (1939–1947), inventární číslo (dále inv. č.) 500, kniha číslo (dále kn. č.) 262, s. 95.

Kromě provádění rozborů mléka a mléčných výrobků se zde testovaly nové odstředivky.¹⁴⁹

Tradice odborného vzdělávání mlékařů byla živá rovněž v západních Čechách, a to již od roku 1894, kdy se zásluhou ředitele školy Antonína Rosama¹⁵⁰ vyučoval obor mlékárenství na Rolnické škole v Plzni.¹⁵¹ V prvopočátcích se praktická výuka realizovala ve sklepě školy, kde vznikla malá ruční mlékárna, odebírající mléko výhradně ze školního statku a později ze dvou mléčných sběren. Počáteční krátkodobé kurzy pro zájemce o mlékárenství byly v roce 1896 nahrazeny souvislými tříměsíčními kurzy mlékařsko-hospodyňskými pro dívky a chlapce. Podobně jako v případě Zemské mlékařské a sýrařské školy v Kroměříži byla u Mlékařské školy v Plzni otevřena v roce 1897 přidružená mlékárenská výzkumná stanice, za jejímž zřízením stál ředitel školy Antonín Rosam. Tuto stanici řadu let financoval ze svých prostředků, což se změnilo v roce 1919, kdy začalo ministerstvo zemědělství poskytovat na činnosti stanice dotaci.¹⁵²

Užší profilace školy na mlékárenský obor proběhla o několik let později, kdy se výuka na škole začala zaměřovat převážně na vzdělávání budoucích mlékařů a sama škola změnila v roce 1907 název na Rolnicko-mlékařskou školu v Plzni. Od tohoto okamžiku byla odborná výuka rozšířena na šest měsíců, přičemž dopolední hodiny byly zaměřeny na praktickou výuku přímo v mlékárně, zatímco v odpolední výuce se žáci a žákyně seznamovali s teorií mlékárenského oboru.¹⁵³ V témže roce byla ke škole přistavěna nová parní mlékárna s nezbytnými pracovny, laboratořemi a učebnou v hodnotě 60 000 Kč. Novou a dispozičně větší školní mlékárnu zásobovaly mlékem rolnická sběrna v Dolanech a tři velkostatky. Mlékárna byla vybavena dvojnásobným strojným zařízením poháněným buď ručně, nebo paroelektrickým pohonem. Součástí mlékárny byla také místnost pro příjem mléka, sýrařské sklepy, másárna se zákysovou komorou a pokusná pracovna. Upravené mléko ze školní mlékárny se dodávalo převážně do škol a nemocnic, nebo se v menší míře prodávalo přímo ve školní prodejně. Nepatrnou část

---

¹⁴⁹ J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 44–45.

¹⁵⁰ Antonín Rosam (1860–1930) získal odborné vzdělání stejně jako A. Líška na Hospodářské škole v Táboře (celým názvem: Vyšší hospodářský ústav a lihovarnická škola v Táboře), kde působil také na velkostatku. Kromě aktivit spojených s pedagogickou a muzejní činností na plzeňské Rolnicko-mlékařské škole, založil v okolí Plzně tři mléčné sběrny a byl také redaktorem Mlékařských rozhledů a Plzeňských hospodářských novin. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 865.

¹⁵¹ Ve stejném roce bylo u někdejší Rolnické školy zřízeno Mlékařské muzeum v Plzni, které mělo ve svých sbírkách k dějinám mlékárenství a máslařství na 250 různých předmětů, nashromážděných ředitelem školy. J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 49.

¹⁵² *Tamtéž...*, s. 48.

¹⁵³ *Tamtéž...*, s. 46–47.

produkce školní mlékárny tvořila výroba měkkých sýrů, másla, nebo se mléko zužitkovávalo na výrobu jogurtů či kefiru.¹⁵⁴

Kromě praktického a teoretického vyučování docházeli žáci do školní laboratoře, kde se učili chemickým rozborům mléka. Přibližně 2/3 absolventů této školy pracovaly v mlékárnách, někteří našli uplatnění jako inspektoři chlévní kontroly, nebo jako úředníci. Až v roce 1921 byla Rolnicko-mlékařská škola rozdělena na samostatnou školu mlékařskou a samostatnou školu rolnickou. Užší zaměření školy ovlivnilo osnovy, které se více zaměřily na zpeněžení mléka přímým prodejem ve sběrnách nebo mlékárnách. Pedagogický sbor tvořilo pět vyučujících.¹⁵⁵

První specializovaná škola mlékárenská s působností pro oblast Moravy nesla název Zemská mlékařská a sýrařská škola a byla založena v roce 1901 v Kroměříži. Stalo se tak rozhodnutím Moravského zemského výboru. V roce 1902 započala činnost školní mlékárna, k níž byly v průběhu deseti let přistavěny další budovy určené zejména pro realizaci praktické výuky. Při škole byla zřízena školní tvarůžkárna, francouzská sýrárna, žákovský internát, strojnická dílna, byty pro kočího, strojníka a topiče.¹⁵⁶ Škola disponovala poměrně bohatým strojním vybavením, z něhož lze zmínit Traiserův stroj na tvarůžky, uzrávač smetany zn. Astra, dva cornwallské parní kotle, dva švýcarské měděné kotle s přímým topením o obsahu 800 a 200 litrů, jeden sýrařský kotol měděný s topením o obsahu 1000 litrů, dvě pumpy na mléko s výkonem 3500 litrů/hod., stroj na plnění lahvového mléka nebo odstředivku zn. Alfa V 5.¹⁵⁷

Výuka na této škole trvala jeden rok a byla zaměřena na osvojení základních teoretických znalostí a praktických dovedností ve školní parní mlékárně. Na škole působili odborníci z praxe, kteří seznamovali frekventanty s výrobou másla, sýrů a tvarůžků.¹⁵⁸ Činnost školy byla zaměřena také na rozvoj kontrolní a výzkumné práce v oboru mlékárenství. Probíhaly zde například pokusy o vytvoření čistých kultur pro zakvašení smetany a k výrobě sýrů a jogurtů.

---

¹⁵⁴ Před vypuknutím první světové války zpracovávala školní mlékárna 1500–2000 litrů mléka denně. *Tamtéž...*, s. 48.

¹⁵⁵ *Tamtéž...*, s. 48.

¹⁵⁶ *Tamtéž...*, s. 49–50.

¹⁵⁷ *Tamtéž...*, s. 50–52.

¹⁵⁸ Na škole se experimentovalo v rámci výcviku žáků s výrobou zahraničních sýrů typu ementál, gorgonzola nebo roquefort. Z tohoto důvodu byli na školu pozváni ze zahraničí sýrařští experti J. Kennerknecht z Bavorska a Ch. Reinmann ze Švýcarska. Kvůli nevhodnému krmení dojníc, od nichž pocházelo méně kvalitní mléko, byla především výroba ementálu pro trh označena za nedostačující a dále se prováděla pouze z pokusných důvodů. Lepších výsledků bylo dosahováno při pokusech o výrobu francouzských sýrů. *Tamtéž...*, s.52.

Aktivity na poli výzkumnictví vyvrcholily založením Výzkumné stanice mlékařské v Kroměříži, která se v roce 1910 s příchodem bakteriologa dr. Vladimíra Pavláka rozdělila na chemické a bakteriologické oddělení. V bakteriologické laboratoři se prováděly pokusy pro vytvoření mléčných bakterií, kvasinek nebo plísní, vhodných pro využití v mlékárenském průmyslu.¹⁵⁹ Členy této stanice byli Ing. Mrtvý a Ing. Koutný, kteří zároveň vyučovali na tamější mlékařské škole.¹⁶⁰ V roce 1912 byl ředitelem této odborné školy jmenován Antonín Líška.¹⁶¹

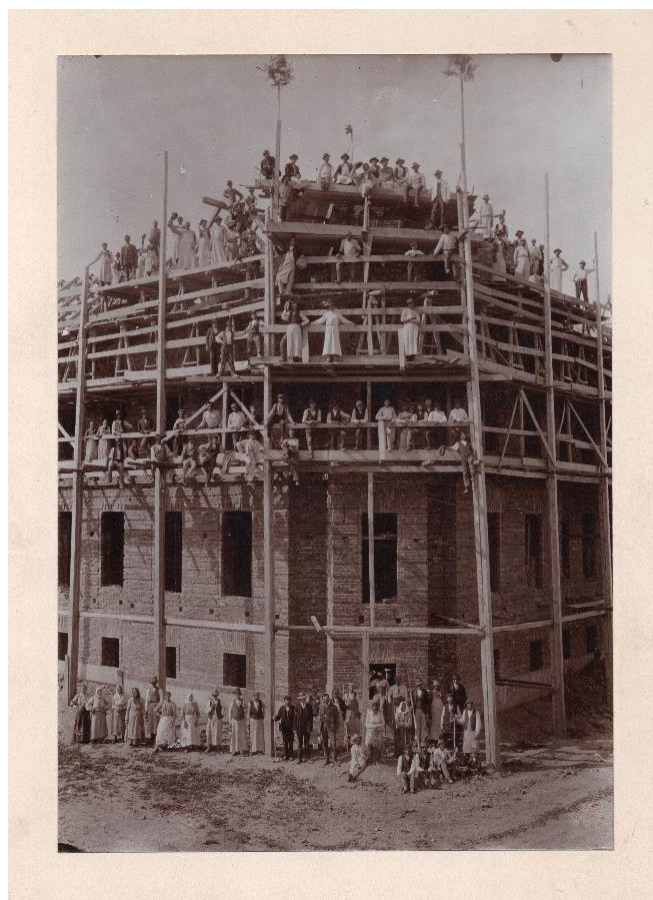
---

¹⁵⁹ V této laboratoři se nejlépe dařilo produkovat plísně pro francouzské sýry roquefort a camembert. *Tamtéž...*, s. 58.

¹⁶⁰ O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 32–33.

¹⁶¹ Antonín Líška (1861–1934) byl absolventem Vyššího hospodářského ústavu a lihovarnické školy v Táboře. Po ukončení studií nastoupil dráhu hospodářského učitelství v Jindřichově Hradci a následně u Moravské hospodářské společnosti a Zemědělské rady v Brně. Po návratu z ciziny, kde získal odborné znalosti v mlékárenství, se stal ředitelem Zemské mlékařské a sýrařské školy v Kroměříži. Kromě spoluúčasti na zakladatelských aktivitách družstevních mlékáren na Moravě, založil také jedny z prvních moravských lihovarů v Lošticích a Postřelmově. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 865–866.

Obrázek č. 1: Stavba Zimní hospodářské a letní hospodyňské školy v Hlinsku (Okresní hospodářské a hospodyňské školy) (1908).

Obrázek č. 2: Otevření Okresní hospodářské a hospodyňské školy v Hlinsku (12. 9. 1909).

Obrázek č. 3: Zástupci kuratoria a učitelského sboru a žáci Okresní hospodářské a hospodyňské školy v Hlinsku (1909).

Dole, uprostřed sedící, je Karel Adámek (1840–1918), dlouholetý starosta Okresního zastupitelstva hlineckého a podporovatel zbudování hospodářské a hospodyňské školy.

Obrázek č. 4: Okresní hospodářská a hospodyňská škola v Hlinsku (nedatováno, asi 1910/1911).

Obrázek č. 5: Okresní hospodářská a hospodyňská škola v Hlinsku – žákyně (nedatováno, asi 1910).

Obrázek č. 6: Zástupci kuratoria dozorčího výboru dámského, učitelského sboru a žákyně Okresní hospodářské a hospodyňské školy v Hlinsku (1909).

1.11. Odborná vysokoškolská a výzkumná pracoviště

Mlékárenství se vyučovalo rovněž na vysokoškolské úrovni. V roce 1906 vznikla Výzkumná stanice pro mlékařství a jeho produkty českého odboru Zemědělské rady v Praze, která byla součástí oddělení výzkumné stanice chemicko-fyziologického odboru na nynějším Českém vysokém učení technickém (ČVUT).¹⁶² Prvním ředitelem Stanice byl jmenován prof. Julius Stoklasa, za jehož vedení se stanice zaměřovala zejména na chemické rozborů mléka, smetany, másla a jeho dokonalejší využití. Druhotným posláním Stanice bylo seznamování zájemců se současným stavem zemědělského podnikání v oboru mlékárenství.¹⁶³ Slibný rozvoj kontrolní Stanice narušila první světová válka, v průběhu níž byla z důvodu kritického nedostatku mléka a rozvratu českého mlékárenství činnost stanice výrazně omezena. Z personálního obsazení zůstal jejím členem pouze Karel Chocenský a v roce 1917 byla činnost Stanice na dva roky pozastavena. Její provoz byl obnoven až roku 1919, kdy se změnil nejen název stanice, ale i její agenda přešla pod státní správu, konkrétně pod ministerstvo zemědělství. Vedením nově zřízeného Státního výzkumného ústavu mlékařského v Praze byl pověřen Karel Chocenský, který dosud zastával ve stanici post asistenta.¹⁶⁴ Výzkumný ústav měl v podstatě nadřazenou pozici vůči jednotlivým krajským výzkumným pracovištím, při nichž ve 20. letech vznikala mlékárenská oddělení, a navíc nad nimi vykonával kontrolní činnost. Tato krajská oddělení měla regionální působnost a dohlížela na dodržování chlévní užitkové kontroly a kontroly tržní.¹⁶⁵

Dalším odborným pracovištěm na vysokoškolské úrovni byl Laktologický ústav, který byl ustaven také před první světovou válkou, konkrétně v roce 1909, kdy byl ještě součástí Zemědělského odboru c. a k. České vysoké školy technické. Za vznikem tohoto odborného vysokoškolského pracoviště stál prof. Otakar Laxa. Laktologický ústav zajišťoval povinné přednášky z oboru mlékárenství pro studenty čtvrtého ročníku zemědělského inženýrství. Výuka probíhala v pavilonu č. 28 hospodářského dvora Havlíčkových sadů, kde byla pro praktická cvičení k dispozici chemická laboratoř a ruční mlékárna. Výzkumná činnost ústavu byla zaměřena na množení mléčných kultur, určených k výrobě jogurtů, zakvašení smetany, nebo výrobu

---

¹⁶² Dále jen Stanice. K výuce později vznikl cyklus přednášek a cvičení pod názvem „Nauky o mlékařství“. O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 33–34.

¹⁶³ J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 58.

¹⁶⁴ Dále jen Výzkumný ústav.

¹⁶⁵ *Tamtéž...*, s. 60–61.

francouzských sýrů typu roquefort a camembert.¹⁶⁶ Z iniciativy prof. Laxy byl Laktologický ústav přestěhován v roce 1936 do nové budovy Vysoké školy zemědělské v Praze-Dejvicích.¹⁶⁷ Zde ovšem nezůstal natrvalo. Po druhé světové válce spoluorganizoval prof. Josef Prokš, někdejší spolupracovník prof. Laxy, vznik Potravinářské fakulty na Vysoké škole chemicko-technologické v Praze (VŠCHT), kam nechal tento ústav přesunout. Posléze byl přejmenován na Katedru technologie mléka, tuků a masa.¹⁶⁸

Stranou pozornosti uvedených odborných pracovišť stála problematika zpracování mléka ve formě kondenzovaných nebo sušených mléčných výrobků, přestože před vznikem mikrobiologie existovaly praktické poznatky, že trvanlivost mléka lze prodloužit buď skladováním v místnostech o nižších teplotách, nebo převařením.

Dosavadní pokusy tuzemských mlékáren vyrobit kondenzované, nebo sušené mléko nebyly zcela úspěšné a výsledné produkty nedosahovaly patřičné kvality. Proto nebyly určeny k přímé spotřebě, ale spíše ke zpracování v jiné potravinářské výrobě. Zásadní pokrok ve zpracování mléka v Československu nastal až poté, co společnost NESTLÉ otevřela v roce 1936 specializovaný závod v Moravském Krumlově. Posléze přenesla výrobní program do Hlinska v Čechách (1943), kde vůbec poprvé začala vyrábět slazené kondenzované mléko v malospotřebitelském balení a další produkty, o nichž bude pojednáno v následujících kapitolách.

---

¹⁶⁶ V rámci výzkumných prací se členové Laktologického ústavu zaměřovali také na mikroskopický rozbor krmiv hovězího skotu. *Tamtéž...*, s. 62–63.

¹⁶⁷ Prof. Otakar Laxa (1874–1961) byl jednou z nejvýznamnějších osobností v oboru mlékárenské mikrobiologie; jeho odborné publikace se staly podkladem pro vznik odborné terminologie z oblasti chemie a fyziky mléka. Byl absolventem chemického odboru České vysoké školy technické v Praze (dnešní ČVUT), odkud se jeho profesní dráha přesunula na Český ústav pro zkoumání potravin při Hygienickém ústavu Karlovy univerzity. Profesuru získal v roce 1912 na České vysoké škole technické v Praze, kde setrval v pracovním poměru až do uzavření vysokých škol v listopadu 1939. Díky členství v Mezinárodní mlékárenské federaci – International Dairy Federation (IDF) napomohl otevření československého mlékárenského průmyslu moderním postupům. Ve svých učebnicích *Mlékaření* (1921/1922), *Máslařství* (1924/1925), *Sýrařství* (1925), *Chemie mléka a mléčných výrobků* (1924/1925, 1944) přiblížil vývoj nakládání s mlékem od středověkého statkového „mlékaření“ po jeho zpracování na průmyslové úrovni. L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 34–35. a Stanislav MIHULKA (ed.), *Osobnosti zemědělského výzkumu 20. století*, Praha 2017, s. 328.

¹⁶⁸ Prof. Josef Prokš (1892–1974) získal v roce 1933 profesuru v oboru mlékárenské nauky na Vysoké škole zemědělské v Brně, kde založil a do roku 1953 vedl tamější Laktologický ústav. Z akademického působení lze uvést, že v letech 1946–1948 zastával post rektora Vysoké školy zemědělské v Brně. Po založení Potravinářské fakulty VŠCHT v Praze se stal mezi lety 1954–1957 jejím děkanem. Kromě jiných publikačních aktivit byl autorem vysokoškolské učebnice *Mlékařství I, II*, která byla, a stále zůstává, významnou učebnicí v oboru. L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 35. a S. MIHULKA (ed.), *Osobnosti zemědělského výzkumu...*, s. 330–331.

Důvod, proč mlékárny hledaly nové možnosti zpracování mléka sušením, spočíval v jeho nadbytku v době od dubna do června, kdy měly dojnice na pastvinách dostatek kvalitního krmiva. Sušené mléko mělo dlouhou trvanlivost a kompenzovalo nedostatek čerstvého mléka v podzimních a zimních měsících. Využívaly ho například továrny na cukrovinky při výrobě čokolády a zmrzlin. Sušené mléko našlo uplatnění také jako náhražka při výrobě trvanlivého pečiva nebo mléčných nápojů.¹⁶⁹ Sušená mléka se během druhé světové války stala rovněž výchozí surovinou pro výrobu záměnné látky Synthova za celá vejce, Synblanka za vaječný bílek a k výrobě zmrzlin zn. Synfirma.¹⁷⁰

Technologie sušení mléka vznikla ovšem již v polovině 19. století. V roce 1855 si T. S. Grimwade nechal patentovat ve Velké Británii technologii sušení mléka s přísadou sody a cukru na válci. Sušené mléko pro obchodní účely se však objevilo až v letech 1883 a 1887. Od roku 1898 se vyrábělo bez použití přísad. Náhradní dětská výživa ve formě prášku se objevila na trhu již dříve, a to v roce 1867.

Při průmyslové výrobě sušeného mléka se od počátku 20. století používaly tři technologie: pásová, válcová, rozstříkovací (rozprašovací). Během první světové války se Krausemu podařilo zdokonalit původně americký válcový způsob sušení tím, že využíval k rozprašování odstředivku v tzv. sušící věži.¹⁷¹ První postup výroby sušeného mléka byl brzy překonán a nahrazen zbývajícími, z nichž se více osvědčila technologie rozstříkovací/rozprašovací před technologií válcovou.¹⁷² Z výrobního hlediska byla produkce sušeného mléka válcovou technologií vhodná spíše ke zpracování menšího množství mléka i přesto, že se za využití vysoké teploty na válcích dosahovalo zničení všech bakterií a celkový výrobní postup byl poměrně levný. Nevýhodou této techniky zpracování byla ovšem nízká rozpustnost výsledného sušeného produktu (80–85 %), což bylo dáno vyšší srážlivostí bílkovin, která byla způsobena vyšší teplotou. Sušením mléka pomocí rozprašování se sice dosahovalo výroby produktů, vykazující vysokou rozpustnost (95–99 %) a lepší chuť, zároveň však sušení touto technologií vyžadovalo nemalé kapitálové náklady, strojní a stavební

---

¹⁶⁹ Ing. ŠIMAN, *O trvanlivosti plnotučného sušeného mléka*, Mlékařské listy, 34, 1942, s. 177–178.

¹⁷⁰ L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 24.

¹⁷¹ Sušící věži se rozuměla dlaždičkami obložená komora. Tuto technologii zdokonalil dánský konstruktér Nielsen, který využíval při sušení cirkulaci horkého vzduchu. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 848.

¹⁷² Ing. F. HRUŠKA, *Zužitkování mléka a mléčných odpadků použitím do pečiva a výrobou mléka kakaového a sušeného*, in: *Československé mlékařství, jeho organizace a příští úkoly: Soubor referátů s debatou z odborné ankety Československé Akademie Zemědělské konané 15. května 1931 v Praze*, ed. J. DVOŘÁK, Praha 1931, s. 38.

vybavení.¹⁷³ Produkce kondenzovaného nebo sušeného mléka měla nejen ekonomický, ale také zdravotní význam, neboť zaručovala bezpečnou výživu hlavně kojencům trpícím nedostatkem, nebo absencí mateřského mléka.¹⁷⁴ Přínos výroby kondenzovaných a sušených mlék ve vztahu k výživě lze spatřovat v pěti rovinách:

1. K výrobě kondenzovaných a sušených mlék se používala surovina v nejvyšší kvalitě;
2. Zvláště sušené dětské mléko bylo obohacováno o nutriční složky;
3. Kondenzované nebo sušené mléko vykazovalo delší trvanlivost než čerstvé;
4. Sušené a kondenzované produkty měly standardní složení a vykazovaly vysokou mikrobiologickou čistotu;
5. Výroba sušeného a kondenzovaného mléka nejen zvyšovala celkovou spotřebu mléka, ale sušené mléko poskytovalo navíc plnohodnotnou náhražku mléka čerstvého. Kondenzované mléko sloužilo v první řadě jako surovina při výrobě dalších potravinářských výrobků.¹⁷⁵

V návaznosti na činnost institucí, zaměřujících se na vědecké výzkumy v laboratořích, vyvstala na počátku 20. let potřeba aplikovat získané poznatky do mlékárenské praxe. Ministerstvo zemědělství oslovilo mlékárenské družstvo v Bohušovicích u Terezína, aby přijalo roli dozoru pro potřeby státní správy. Družstvo podepsalo v roce 1921 příslušnou smlouvu, na jejímž základě se zavázalo k dozorové činnosti, k usměrňování výroby podle instrukcí ministerstva zemědělství a k přijímání praktikantů z tuzemska i ciziny na základě jeho doporučení. V rámci zkušebního provozu nových mlékárenských strojů se ministerstvo postaralo o obměnu strojního zařízení v družstvu a otevřelo zde i novou laboratoř včetně prostor k ubytování praktikantů a učňů.¹⁷⁶

1.12. Doprava a uchovávání mléka – srovnání ČSR a USA

Zásadním úkolem před spuštěním závodu na zpracování mléka bylo nejen zajistit dostatek vstupní suroviny, ale také vyřešit její dopravu do továrny. V době slabě

---

¹⁷³ E. L. CROSSLEY, *Výroba sušeného mléka za války ve Velké Británii*, *Mlékařské listy*, 38, 1945, s. 152.

¹⁷⁴ Zatímco u výroby kondenzovaného mléka docházelo ke ztrátě pouze části vody, při procesu sušení mléka obsahoval výsledný výrobek vody asi 4–5 %. J. PROKŠ, *Mlékařství...*, s. 60.

¹⁷⁵ Jaromír BALCAR a kol., *Výroba sušených a zahuštěných mléčných výrobků*, Praha 1978, s. 11–12.

¹⁷⁶ Po roce 1921 změnilo družstvo svůj název na Vzorný a pokusný závod pod státním dozorem v Bohušovicích. J. DVORÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 65.

rozvinuté dopravní infrastruktury se přebytky mléka obyčejně využívaly ke krmení domácích zvířat, nebo se z nich v domácích podmínkách vyráběl sýr, nebo máslo. Na přelomu 19. a 20. století bylo dobudováno dopravní spojení i do odlehlejších částí Čech, Moravy a Slezska, což se stalo předpokladem k jeho dopravě v dobré kvalitě a ke zpracovateli, nebo konzumentovi. V případě dopravy mléka do mlékáren bylo nutné dodržovat přesná pravidla. V zimě, ale i v létě ho proto bylo třeba ochránit před povětrnostními vlivy. Pro zachování čerstvosti a kvality se doporučovalo, aby se mléko nalávalo do konví zchlazené, čímž se omezilo riziko zkysnutí. Pokud nebyly nádoby odeslány ihned do mlékárny, zchlazovaly se nedovřené ponořením do studené vody. Usazující se smetanu bylo nutné pravidelně promíchávat čistou dřevěnou hůlkou.¹⁷⁷ K transportu mléka se jako nejvhodnější nádoby jeví plechové konve, které se na rozdíl od dřevěných nádob lépe čistily. Na konci 19. století se jako nejrozšířenější nádoba, vhodná k dopravě mléka, prosadila tzv. Fleischmannova konev, která se používala v českých zemích, v Německu, nebo ve Švýcarsku. Vyráběla se z kvalitního pocínovaného železného plechu, byla opatřena kaučukovou vložkou a hermeticky uzavíratelnou záklopkou. Kaučuková vložka umožňovala snadnou údržbu nádoby. Obecně se doporučovalo nádobu dobře vymýt vodou se sodou, nebo s vápnem, vytrít a otevřenou nechat vysušit.¹⁷⁸

Konve na přepravu mléka se vyráběly rovněž z hliníku, jehož výhodou bylo, že již nemusel být dodatečně pocínován.¹⁷⁹ Tyto konve se vyráběly také z nerez, materiálu nejvyšší kvality, což se však podepisovalo na jejich vyšší ceně. Majitelé menších mlékáren a mlékárenská družstva dávali většinou přednost levnějším variantám. Z důvodu dodržení hygienických standardů se nemohly konve vyrábět z olova, zinku nebo mědi, protože styk mléka s těmito kovy vytvářel jedovaté soli.¹⁸⁰

Průměrný objem konví, určených k přepravě mléka, se v období mezi světovými válkami pohyboval mezi 15–40 litry. K přepravě mléka se využívaly také kovové sudy o objemu 100 a 125 litrů. Vyráběly se z hliníku a byly vybaveny vložkou

---

¹⁷⁷ B. PÍCHOVÁ-POLÁKOVÁ, *Příruční kniha...*, s. 33.

¹⁷⁸ Fleischmannova konev se dala pořídit i v provedení pro prodej mléka. Tato konvice byla opatřena výpustním kohoutem, stupnicí udávající zbývající množství mléka, a také vložkou pro chlazení. Bylo ji možné koupit v provedení od 1,5 do 50 litrů. K dopravě na delší vzdálenosti byla určena tzv. Helmova konev. *Tamtéž...*, s. 33–34.

¹⁷⁹ Výhodou výroby hliníkových konví, jejichž největší rozmach nastal po druhé světové válce, byla nízká hmotnost hotových nádob (cca. 4,5 kg). L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 25.

¹⁸⁰ Nerezové konve nebylo nutné pocínovat a zároveň vykazovaly vysokou odolnost při transportu. Mléko v nich přepravované si zachovalo nejlepší chuť. J. PROKŠ, *Mlékařství...*, s. 48.

ochraňující mléko před teplotními výkyvy.¹⁸¹ Pro přepravu velkého množství mléka byly určeny tanky, jejichž 500litrovou verzi vyráběly Škodovy závody v Plzni.¹⁸²

Nejdříve byly k přepravě konví do mlékáren využívány vozy vybavené silnými péry, aby se mléko co nejméně natrásalo. Hotové mléčné výrobky se rozvážely zákazníkům zprvopočátku zpravidla koňskými povozy v majetku mlékáren. K transportu na delší vzdálenosti sloužila železnice. Přeprava mléka po železnici se uplatňovala hlavně při zásobování měst s počtem obyvatel vyšším než 50 000 osob, protože dodávky mléka z nejbližších mlékárenských závodů, přivážené vozy, by nestačily dostatečně krýt celkovou spotřebu. Podle statistických údajů ministerstva železnic z roku 1921 bylo největší množství mléka přepravováno v Čechách na vzdálenost 20–39 km. Na Moravě se tato vzdálenost před vyhlášením Československé republiky pohybovala mezi 280–299 km z důvodu dodávek mléka z moravských mlékáren do hlavního města monarchie. Poté mléko z Moravy putovalo převážně do Čech a Slezska.¹⁸³ Železniční a postupně se prosazující automobilová doprava odsunuly na vedlejší kolej dovoz mléka koňskými povozy, který zůstal zachován pouze u malých zemědělců. Tato změna ve způsobu převozu syrového (tepelně neupraveného) mléka se projevila zejména po druhé světové válce.¹⁸⁴

Tabulka č. 2: Způsob dopravy mléka v Československu v r. 1949¹⁸⁵

Dopravní prostředek	Objem převáženého syrového mléka (v %)
koňské povozy	20 %
motorová vozidla	79 %
železniční doprava	1 %

¹⁸¹ Tyto sudy vyráběly například firmy Mannesmann v Düsseldorfu nebo Zeppelin ve Friedrichshafenu. *Tamtéž...*, s. 49.

¹⁸² Tyto průmyslově vyráběné nádoby se využívaly hlavně k transportu, popřípadě k uskladnění mléka v mlékárně. Do konzumu se mléko (často také kefir) distribuovaly ve skleněných lahvích, které byly buď opatřeny porcelánovou zátkou s gumovou vložkou – tzv. patentky, nebo kryl vrch hrdla lahve lepenkový, parafinový kotouček – tzv. reformní lahve. *Tamtéž...*, s. 49–51.

¹⁸³ J. DVOŘÁK, *Mlékařství v Republice...*, s. 68–70.

¹⁸⁴ Také v době okupace se objevovala účelná řešení, která umožňovala zajistit přepravu většího množství mléka do velkých měst za předpokladu zachování jeho jakosti. K tomuto účelu sloužily velkokapacitní, uvnitř pocínované, železné nádoby, o objemu až 500 l, které se využívaly například k zásobování Prahy. Po konci druhé světové války se v železniční přepravě mléka začala prosazovat doprava mléka cisternami, díky níž byl postupně redukován počet svozových linek. V oblasti cisternového svozu mléka byla průkopnická obzvlášť mlékárna v Jičíně, která si ve druhé polovině roku 1947 objednala z Povážských strojren cisternu pro svůj sběrný obvod o objemu 2 500 l. L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 20.

¹⁸⁵ *Tamtéž...*, s. 19.

V době před druhou světovou válkou byla situace v dopravě a skladování mléka v USA podobná způsobu organizování dodávek mléka do mlékáren a jeho další distribuce občanům jako v Československu. Největší koncentrace mlékáren byla na severovýchodě Spojených států, kde byla, stejně jako v Československu, zřizována sběrná místa pro svoz mléka do mlékáren. Tyto sběrné, často pouze dřevěné, byly vybaveny jednoduchým vodním povrchovým chladičem a farmáři do nich dodávali mléko zpravidla dvakrát denně. Zdejší mlékárny byly schopny zpracovat nepoměrně větší objem mléka, a proto musely být upraveny podmínky jeho svozu. K přepravě mléka používaly velkoobjemové cisterny, umístěné buď na nákladních autech, nebo na železničních vagoncích. Alternativní způsob transportu mléka na kratší vzdálenosti se shodoval s podmínkami dopravy v Československu, a to pomocí konví naložených na nákladních autech, nebo koňskými povozy.¹⁸⁶ Způsob dopravy mléka železniční dopravou a velkoobjemovými cisternami se uplatňoval i v případě zásobování obyvatelstva mlékem, což lze doložit na distribuci mlékárny v Chicagu v okruhu 600 km. Cisternová doprava byla v mnoha ohledech pro přepravu mléka výhodná, jelikož umožňovala transport většího množství (10 000–15 000 litrů) za podmínek uchování předepsané teploty. Cisterny byly vyrobeny z ocelového, silně smaltovaného plechu a jejich vnitřní část buď z nerezavějící oceli, nebo hlazeného hliníku. Cisternové vozy disponovaly navíc vlastním chladicím zařízením. Cisternová auta mohla naopak přepravovat mléko o objemu až 7 500 litrů a obvykle se využívala k jeho dopravě do vzdálenosti 200 km. V amerických podmínkách, kde se musely mnohé mlékárny vypořádat se zajištěním dodávek mléka na velké vzdálenosti, se cisternová doprava osvědčila vzhledem k levným pohonným hmotám a nižším cenám za nákladní auta jako nejvhodnější.¹⁸⁷

V souvislosti s dopravou a zásobováním obyvatelstva mlékem je nutné zmínit, že v Severní Americe byly nejvíce rozšířeny mléčné láhve za průměrnou cenu 4,5 centu, což odpovídalo zhruba 1,25 Kč. Tyto láhve se vyráběly ve standardizovaných rozměrech na výrobních strojích zn. Owens s průměrem hrdla 44 mm. V mlékárenských podnicích hrály nezastupitelnou úlohu stroje, které se zaváděly do

---

¹⁸⁶ Americké konve na mléko byly konstrukčně jednodušší než ty, které se využívaly v Československu. Cena těchto pocínovaných konví se pohybovala přibližně okolo 4 USD (amerických dolarů), tzn. 112 Kč (korun československých) a na nákladní vůz se nakládaly ve dvou vrstvách v počtu 150–200 kusů. Ing. FUXA, *Mlékařství ve Spojených státech severoamerických (Poznatky ze studijního zájezdu v měsíci říjnu 1936)*, Mlékařské listy, 28, 1936, s. 376.

¹⁸⁷ *Tamtéž...*, s. 376.

výrobního procesu právě v úměře k masivnějšímu zavádění lahví k distribuci mléka v USA. Kromě plničů lahví se v automatizaci výroby zaváděly i zátkovače firmy Fort Wayne Dairy Equipment Co. ze státu Indiana. Výkonnost tohoto stroje se odhadovala na 18–24 lahví za minutu. Zátky k těmto lahvím se vyráběly v jednodušším provedení z papíru, často pergamenového, nebo se používaly kovové zátky z kaširovaného hliníku, popřípadě celofánové kloboučky v pestrých barvách.¹⁸⁸

K nejdůležitějšímu strojnímu vybavení amerických mlékáren patřily také stroje na čištění lahví; použitá skleněná lahev musela být důkladně vymyta, aby se zabránilo případné reinfekci mléka. Investice do těchto myček přitom nebyly zanedbatelné, jelikož se pohybovaly mezi 10 000–30 000 amerických dolarů. Přesto mlékárenské firmy pořizovaly do svých provozoven v průměru 3–4 myčky. Podstatné ovšem je, že láhve vymyté těmito myčkami byly takřka sterilní a splňovaly vysoké nároky, které na dodávky mléka kladla americká spotřebitelská veřejnost. Za 1 litr mléka platil americký konzument ve 30. letech v přepočtu 3,50–4 Kč, proto vyžadoval dodávané mléko prvotřídní úrovně. K nejčastěji používaným myčkám lahví se řadila myčka zn. Junior firmy Jundt Co. Wankesha–Wisconsin. Se svými rozměry: délka 6,70 m, šířka 1,77 m a výška 2,34 m se přesto zařazovala mezi myčky střední velikosti.¹⁸⁹ Dodržování vysokých nároků v oblasti zpracování mléka přímo od farmářů je zjevné při procesu strojového čištění konví, které se provádělo například myčkou zn. Purina firmy Oakesa Burger Co. Tento typ myčky pracoval na bázi čtyřchodového automatického programu. Program začínal výstřikem studenou vodou o objemu 4 litrů na konev, který sloužil k odstranění zbytků mléka. Následoval výstřik 1% roztokem sodové vody o teplotě 80 °C, na který navázaly 2 výstřiky horkou vodou, 2 výstřiky parou (0,7 kg na konev) a na závěr profouknutí vzduchem. Takto vymytá konev byla nejen dokonale umyta, ale i sterilizována. V průměru byl mycí stroj na mlékárenské konve schopný připravit k opětovnému naplnění cca 360 ks konví, a to během jedné hodiny.¹⁹⁰

Úroveň severoamerického mlékárenského průmyslu lze, podle dochovaných očitých svědectví, srovnávat se situací v Československu v rovině dodavatelsko-odběratelské, což je patrné na způsobu přepravy mléka. Doprava na kratší vzdálenosti a využívání úložných nádob byly prakticky srovnatelné. Přeprava většího množství mléka velkokapacitními cisternami byla v USA, na rozdíl do Československa,

---

¹⁸⁸ *Tamtéž...*, s. 431–433.

¹⁸⁹ *Tamtéž...*, s. 418.

¹⁹⁰ *Tamtéž...*, s. 396–397.

rozvinutější, a to díky levným pohonným hmotám pro nákladní auta. Tento trend je patrný již po roce 1918, zatímco se v Československu začal způsob dopravy nákladními auty rozvíjet v daleko větším rozsahu až po roce 1945 i přesto, že v omezené míře fungoval již v meziválečné periodě (1918–1939). V oblasti strojního vybavení lze konstatovat, že americké mlékozpracující závody byly vybaveny zejména stroji domácí provenience, k nimž se řadily i specializované myčky lahví, které nebyly v československém mlékárenském průmyslu častým jevem. Obecně vzato, specializované stroje nejen pro mytí, ale i pro pokročilejší úpravu mléka (jako v případě výroby kondenzovaného mléka a sypké mléčné směsi vyráběné firmou NESTLÉ) byly do Československa převážně dováženy, aby se zdejší úroveň mlékárenského průmyslu mohla lépe vyrovnávat zahraniční konkurenci.

Tabulka č. 3: Přehled cen uzávěrů v USA za rok 1936¹⁹¹

Materiál/provedení	Cena za 1000 ks v USD (amerických dolarech)	Cena za 1 ks v Kč (československých korunách)
Obyčejný papír	40 centů	1,14 hal.
Kloboučkové provedení	1,85 USD	5,27 hal.
Hliníkové provedení	1,25 USD	3,56 hal.
Dvojitá zátka s pergamenovým kloboučkem	2,25 USD	6,41 hal.

1.13. Spor o pasteraci konzumního mléka a mléčných výrobků

Se zdokonalováním potravinářských technologií při zpracování syrového mléka se ve 30. letech začalo stále častěji mluvit o jeho pasteraci.¹⁹² Tento způsob úpravy potravin byl objeven již v 19. století, kdy francouzský biolog, chemik a lékař Louis Pasteur hledal způsob, jímž by zamezil octovatění vína na palubách francouzských válečných lodí. Jeho nová metoda spočívala v tepelné úpravě potravin s cílem zajistit jejich konzervaci. V případě úpravy mléka byla tato metoda mnohdy odsuzována samotným mlékárenami, které se obávaly, že zahřátím mléka nedochází pouze ke zničení mikroorganismů, ale také k jeho znehodnocení. Tento mylný názor přežíval

¹⁹¹ *Tamtéž...*, s. 433.

¹⁹² Na stránkách Mlékařských listů, roč. 29, se lze setkat také s výrazem „pasteurizace“.

ještě v době, kdy byla na základě § 10 vládního nařízení č. 75/1934 Sb. zavedena povinná pasterace konzumního mléka. Vládní nařízení o výrobě mléka a mléčných výrobků uvádělo v platnost normy upravující složení jednotlivých výrobků a zároveň cílilo k dosažení jejich bezvadné kvality. Mléko, určené k pasteraci, nesmělo být starší 24 hodin po nadojení a muselo být vyčištěno buď odstředivkou, nebo filtrem. Po zahřátí došlo k jeho zchlazení na 6–8 °C.¹⁹³

Pasterované mléko se prodávalo buď v uzavřených lahvích, nebo v zaplombovaných konvích označených dnem pasterace a firemním názvem mlékárny. Pasterované mléko nemohlo mít tučnost nižší než 3,6 %. Mléko, které se využívalo k dalšímu zpracování na mléčné výrobky, muselo i přes nařízenou úpravu pocházet od zcela zdravých zvířat. Na obalech mlékárenských výrobků, určených k maloobchodnímu prodeji, musel výrobce uvádět povinně například tyto údaje: druh výrobku a jeho kvalitu, původ mléka, svoji adresu. Jasně definované nároky se kladly na výrobu sýrů, u nichž se musel uvádět obsah tuku v sušině (netýkalo se tvarohu, kmínových sýrů a tvarůžků). Norma také stanovila nejnižší obsah tuku u smetany na 12 %, u šlehačky na 33 %.¹⁹⁴ Kromě hlavního města Prahy bylo možné dodávat mléko do konzumních středisek i z mlékárenských závodů, které neměly dostačující strojní vybavení k provedení pasterace. Tyto dodávky byly tolerovány s přihlédnutím k vyhovujícím hygienickým podmínkám těchto závodů, které mohly konzumní mléko prodávat, nebo ho zpracovat na jiné mléčné výrobky. Povolení k prodeji neupraveného mléka, nebo mlékárenských výrobků vydával závodům příslušný zemský úřad. Tato zásada se však nevztahovala na producenty mléka, kteří jej prodávali ve vlastním zemědělském podniku přímo spotřebitelům.

Se zavedením povinné pasterace mléka se objevil v československém mlékárenském průmyslu problém, který souvisel s nepoměrem mezi cenou konzumního a průmyslového mléka. Průmyslové mléko bylo totiž určeno pro výrobu másla, zatímco výroba (pasterovaného) konzumního mléka byla pro výrobce finančně náročnější. K vyrovnání tohoto nepoměru byl zřízen vyrovnávací mléčný fond, který financovali dodavatelé mléka do spotřebních středisek, kde byl povolen pouze prodej pasterovaného mléka. Fond sloužil rovněž ke kompenzaci ušlých zisků

---

¹⁹³ V rámci pasterace probíhalo zahřívání mléka na přístrojích, které byly vybaveny teploměrem. Naměřené hodnoty, společně se dnem měření, se musely uchovat v záznamové knize po dobu jednoho roku. V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 864.

¹⁹⁴ Tamtéž..., s. 863.

dodavatelů, kteří kvůli dodávkám pasterovaného mléka do měst nemohli nadále pokračovat ve svých podnikatelských aktivitách.¹⁹⁵ Z fondu byli odškodňováni také sběrači mléka, kteří museli sebrané mléko od malých zemědělců nechat dopravit do mlékárny, kde se později upravilo.¹⁹⁶

I přes platná vládní nařízení se objevovaly případy, kdy docházelo k zanedbání povinné úpravy mléka, což je možné doložit na konkrétní události, která se stala v roce 1929 v Kladně. V srpnu téhož roku vypukla v okolí tohoto města epidemie tyfu. Původní domněnka, že se nákaza rozšířila z městského vodovodu, byla vyvrácena odhalením pravého zdroje nákazy, který se nacházel v nedalekém rybníce. Plavil se v něm hovězí dobytek a současně sloužil jako zdroj vody pro vymývání konví dodavatele, který zásoboval Kladno mlékem. Dodavatel zjevně nedodržoval povinná opatření a vozil do města místo pasterovaného tepelně neupravené mléko. Tento příklad jasně dokazoval přednosti pasterace pro zdraví spotřebitelů před pouhým neodborným ošetřením, a sice převařením v domácích podmínkách.¹⁹⁷ Je až zarážející, že se i po vědecky prokázaných účincích pasterace mléka objevovaly další případy odběru syrového mléka, a to dokonce v pražské Zemské nemocnici. Nemocnice odebírala tepelně neupravené mléko od lokálních dodavatelů z okolí Prahy z důvodu nižší ceny (1,15 Kč za litr), zatímco 1 litr pasterovaného mléka stál 1,35 Kč. Je však třeba dodat, že nemocnice nepodávala pacientům mléko syrové, ale ve své režii ho tepelně zpracovávala, čímž se ovšem měnily jeho původní vlastnosti.¹⁹⁸

Na základě ověřených zkušeností z ošetřování mléka v USA se v meziválečném Československu nejvíce prosazovala zejména tzv. dlouhodobá pasterace za dodržení teploty kolem 63 °C (144–145 °F), při níž se zachovávaly mléčné bakterie, ale současně byly zničeny patogenní a jiné škodlivé zárodky.¹⁹⁹ Nutnými předpoklady ke kvalitnímu ošetření mléka bylo udržování pasterizačního zařízení v dokonalé čistotě a příslib dodavatelů, že právě oni dodávají mléko té nejvyšší kvality. Podstatnou roli v jakosti hrálo rovněž chlazení, a to nejvýše na teplotu 10 °C.²⁰⁰ Důležitým argumentem pro

---

¹⁹⁵ Návrh na zřízení jisté formy fondu lze nalézt již v rezolucích Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, které vznikly při stranickém sjezdu ve dnech 30. 10. až 1. 11. 1932 v Praze. Podstata fondu měla spočívat v urychlení organizace stavby sběren a zpracování mléka, což se do této doby jevilo jako málo účelné. Josef HARNA – Vlastislav LACINA (edd.), *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*, Praha 2007, s. 202.

¹⁹⁶ V. VILIKOVSKÝ, *Dějiny zemědělského průmyslu...*, s. 864.

¹⁹⁷ *Pasteurisasi se dostalo satisfakce*, Mlékařské listy, 29, 1937, s. 297.

¹⁹⁸ *Nemocnice a pasterované mléko*, Mlékařské listy, 29, 1937, s. 271.

¹⁹⁹ Ing. FUXA, *Mlékařství ve Spojených státech severoamerických*, Mlékařské listy, 28, 1936, s. 416.

²⁰⁰ Prof. PAVLÁK, *Nové vědecké poznatky v pasterizaci mléka*, Mlékařské listy, 29, 1937, s. 228.

zavedení pasterace v Československu byla rovněž skutečnost, že v USA klesla po jejím uzákonění kojenecká úmrtnost na následky nevhodné mléčné stravy.²⁰¹

Přístup amerických kontrolních orgánů byl na rozdíl od Československa, ale i v ostatních evropských zemích, dávajících přednost sledování obsahu výživových látek mléka, založen na bakteriologickém a chemickém zkoušení mléka a mléčných výrobků. K tomuto účelu byli povoláni školení inspektoři kvality mléka, kteří ručili za bezzávadnost nejen mléka, ale i dodávaných mléčných výrobků. Proto se při vykonávaných kontrolách a prováděných pasteračních úpravách preferoval ve Spojených státech více monitoring zastoupení bakterií v mléce než obsah tuku v něm.²⁰²

V podmínkách britského mlékárenského průmyslu nepředstavovala otázka uzákonění povinné pasterace výrobků z mléka politické téma jako v Československu, ale její zavedení se spíše zmiňovalo v souvislosti s výrobou mléčných výrobků a konzumního mléka, které mělo být po ošetření zbaveno veškerých nákaz. I přesto, že údajná pasterační úprava snižovala až o 1/5 podílu vitamínu C v mléce, vyzdvihovali zastánci této metody její přínos v zamezení šíření mnoha onemocnění, která nemusela pocházet přímo z nakaženého dobytka. Častým jevem totiž bylo, že mléko infikoval samotný mlékař, trpící nakažlivou chorobou (tyfem, úplavicí, spálou), jen tím, že přišel s mlékem do styku.²⁰³

Z odborného hlediska však byl význam pasterace nezpochybnitelný, neboť chránila spotřebitele před nákazou infekčními nemocemi, jejichž zárodky mohly přežívat v syrovém mléce. Mlékárny sice vyžadovaly vysokou úroveň kvality mléčných dodávek od zemědělců, přesto nemohly stoprocentně zaručit, že dopravené mléko není nakažené například slintavkou nebo kulhavkou. Mlékárny prováděly pasteraci rovněž pro producenty, kteří neměli pasterační zařízení a prodávali ho ve vlastní režii. Pasterované mléko muselo tučností odpovídat vládnímu nařízení z roku 1934 a mlékárny ho prodávaly obchodníkům za 1,20–1,35 Kč/litr. Družstevní

---

²⁰¹ Prof. PAVLÁK, *Nové vědecké poznatky v pasterizaci mléka (Pokračování)*, Mlékařské listy, 29, 1937, s. 257.

²⁰² Význam pasterace mléka je patrný na příkladu dodávek mléka do Chicaga. Poté, co byla od roku 1916 nařízena povinná tepelná úprava prakticky veškerého konzumního mléka a mléčných výrobků, určených pro toto velkoměsto, neobjevila se zde žádná epidemie. Před zavedením povinné pasterace v letech 1911–1915 se ve městě objevilo na 14 různých epidemií, např. 3480 případů spály a 10 000 případů zápalů plic. Ing. V. FUXA, *Zásobování velkými spotřebními středisk mlékem*, in: Československé mlékařství, jeho organizace a příští úkoly: Soubor referátů s debatou z odborné ankety Československé Akademie Zemědělské konané 15. května 1931 v Praze, ed. J. DVOŘÁK, Praha 1931, s. 27.

²⁰³ *Co soudí v Anglii o pasterizaci mléka*, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 83.

mlékárny prováděly pasteraci mléka externích dodavatelů odděleně; k výsledné ceně a za čištění konví si kromě toho připočetly přírážku 15–20 haléřů/litr.²⁰⁴

Kvůli vleklým problémům s prosazováním povinné pasterace v Československu bylo na přelomu let 1937/1938 svoláno minimálně 41 schůzí vlády, na nichž se jednalo o navyšování cen tepelně upraveného mléka. Hlavním oponentem pasterace se staly levicové strany, které vystoupily na obranu spotřebitelů s argumentem, že je vyšší cena pasterovaného mléka poškozují. Terčem jejich kritiky se stali rovněž chovatelé dojnic, kteří požadovali za mléko vyšší cenu než před zavedením povinné tepelné úpravy. Zvyšování ceny tedy mohlo souviset jak se zavedenou pasterací, tak s rostoucími náklady na chov dobytka před vypuknutím druhé světové války (například na krmivo).²⁰⁵ Naopak Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu²⁰⁶ v podstatě schvalovala nutné úpravy mléčného trhu, které se opíraly o vládní nařízení z roku 1934. Jako východisko z tohoto problému spatřovala v rozšíření sítě družstevních mlékáren, kterým by se podpořilo zlepšení organizace mléčné výroby. V rezolucích, přijatých 31. ledna 1936 na sjezdu v Praze, volali zástupci Republikánské strany také po zabezpečení odpovídajících cen pro všechny producenty mléka.²⁰⁷

Vzhledem k hygienickým nárokům, které musely od roku 1934 splňovat mléčné výrobky a konzumní mléko, je zjevné, že se dodavatelé mléka museli zákonitě přizpůsobovat výkupním cenám mlékáren, které cenu za jejich dodané mléko snižovaly, aby tím vyrovnaly náklady určené na pasteraci. Podle statistického údaje, který mapoval cenu vykupovaného mléka od mlékařících zemědělců v letech 1931–1938, se cenový index u ceny mléka pohyboval mezi 41/4–5 násobku předválečných cen. Obrat k lepšímu postavení dodavatelů mléka nastal v roce 1939, kdy Nejvyšší cenový úřad vydal patřičné cenové směrnice.²⁰⁸ Tyto směrnice zaručily vyplácet zemědělcům sedminásobek předválečných cen.²⁰⁹ NCÚ neměl pouze rozhodující roli

---

²⁰⁴ *Jak účtují mlékárny pasterování mléka*, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 244.

²⁰⁵ V roce 1938 se náklady na krmivo hovězího dobytka zdražily až o 50 % než v době zákonného zavedení pasterace. Výrobní náklady proto stouply z 1,06 Kč/litr na 1,22 Kč/litr. *Zneužívaná pasteurisace*, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 53.

²⁰⁶ Dále jen Republikánská strana.

²⁰⁷ J. HARNA – V. LACINA (edd.), *Politické programy...*, s. 241. Vzhledem ke složení voličské základny Republikánské strany lze jako „producenty mléka“ označit zástupce družstev a drobné zemědělce, jejichž činnost se snažila strana různě podporovat (dobudování sítě družstevních másáren a chladiřen, propagování mlékárenství formou odborných časopisů a odborného vzdělávání atd.) *Tamtéž...*, s. 247.

²⁰⁸ Dále jen NCÚ.

²⁰⁹ *Spravedlivými cenami za mléko k zajištění zásobování*, Mlékařské listy, 32, 1940, s. 25.

pro určování cen mléka a mlékárenských výrobků, které byly celoplošně sjednoceny, ale také určoval, jaký obsah tuku lze uzнат jako proplacitelný při výkupu mléka od zemědělců. Dále stanovoval, že konzumní mléko musí obsahovat nejméně 3,3 % tuku, což činilo o 0,3 % méně, než nařídilo vládní nařízení z roku 1934.²¹⁰ Jednalo se tedy o zjevné snižování kvality mléka, které pokračovalo po celou dobu okupace a na jejím konci se prodávalo mléko, které nemělo prakticky žádný tuk. Na základě vyhlášky z NCÚ se následně určily i nejnižší garantované výkupní ceny mléka pro zemědělce.

V roce 1939 byla stanovena cena 1,22 K/litr mléka, které bylo dále zobchodováno jako konzumní a zároveň se tato cena nevztahovala na mléčné producenty z velkých měst, kde byla výkupní cena 1,31 K/litr.²¹¹ Výkupní ceny mléka byly o rok později diferencovány ve třech kategoriích, a sice pro hlavní město Prahu; Brno a Ostravu platila zvýšená cena 1,67 K/litr, v přibližně 50 vybraných městech 1,65 K/litr a ve zbylých mlékařských regionech 1,63 K/litr.²¹² Nastolení pevně daných cen při výkupu mléka lze s odstupem času vnímat jako jisté zadostiučinění chovatelům hovězího dobytka, kteří nechtěli na dodávkách mléka do mlékáren trazit.

1.14. Situace v mlékárenském průmyslu po odstoupení pohraničních oblastí Třetí říši

Ztráta příhraničních regionů s převahou německého obyvatelstva znamenala pro československé hospodářství oslabení tohoto segmentu potravinářského průmyslu. Za prvé lze tento zásah do územní integrity Československé republiky vnímat jako moment vedoucí k omezení prodeje, což se následně ukázalo na příkladu mlékáren v severních a východních Čechách, které ztratily odbyt konzumního mléka, čímž musely přeorientovat svoji výrobu a zaměřit se na navázání obchodních styků s vnitrozemím.

Za druhé se odstoupení československého pohraničí podepsalo na zredukování stavu skotu s vysokou dojitostí.²¹³ Moravský mlékárenský průmysl byl odstoupením

---

²¹⁰ NCÚ upravoval ceny za mléčné výrobky v roce 1940 celkem dvakrát. Poprvé 9. 5. a poté na podzim 12. 10. Cena za 1 litr pasterovaného plnotučného mléka se pohybovala mezi 2,30–2,50 K. *Co přináší nová úprava cen mléka a mléčných výrobků*, Mlékařské listy, 32, 1940, s. 225.

²¹¹ Cena 1,31 K/litr mléka platila například v Praze, Brně, Hradci Králové, Plzni, Pardubicích, Olomouci nebo Jihlavě. *Jednání o zemědělských cenách mléka v ostatních spotřebitelských místech*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 287.

²¹² *Nová úprava cen mléka a mléčných výrobků*, Mlékařské listy, 32, 1940, s. 105.

²¹³ Celkový objem vyrobeného mléka (včetně ovčího a kozího) klesl po odstoupení československého pohraničí ze 4 350 mil. litrů/rok na 3 150 mil. litrů/rok. *Jaké úkoly bude nutno zdolat při řízeném hospodářství v mléce*, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 354.

pohraničí ve prospěch nacistického Německa postižen také. Zábor se ovšem týkal i nedružstevních mlékárenských závodů, jak lze demonstrovat na příkladu moravskokrumlovské výrobní pobočky NESTLÉ. Podle dochovaných zpráv je patrné, že německému záboru nepodléhaly na Moravě z družstevních mlékáren pouze Centrální mlékárna v Brně, mlékárna v Jihlavě a v Chornici, zatímco v Čechách byly všechny příhraniční německé mlékárny začleněny do Říše.²¹⁴ Ztrátou československého pohraničí přišla tedy První republika o téměř dobudovanou síť mlékárenských závodů na jižní a severní Moravě, ale také v Čechách, kde regiony Žamberecka a Zábřežska patřily k nejvyspělejšími mlékárenským družstevním oblastem. V případě vývozu mléka do zabraného pohraničí se musely mlékárny řídit nařízením č. 190 z 25. září 1938, které vývoz do obsazeného pohraničí definovalo jako vývoz do ciziny, a tudíž si tyto závody na zpracování mléka musely opatřit valuty nebo povolení pro vývoz.²¹⁵

Na podzim 1938 byla Československá republika postavena před nelehký úkol: Jakým způsobem reorganizovat zbylé mlékárenské podniky na území Druhé republiky, aby bylo dosaženo pokrytí domácího trhu mléčnými výrobky? Zkušenost z neracionálního a neorganizovaného zpeněžování mléčné výroby z dřívějších let byla podnětem k reformě založené na centrálním řízení mlékárenského průmyslu. Ústřednímu orgánu měl být svěřen dohled nad nakládáním s mlékem, zejména na regulaci exportu mléčných výrobků, nastavení jejich jednotných cen, hospodaření s přebytky mléka a mléčných výrobků, včetně zajištění jejich zásob. Význam centrálního řízení v zemědělské výrobě, ale hlavně v mlékárenské oblasti, měl spočívat v podchycení organizace sběru mléka, zpracování, zpeněžování a distribuce mléka a mléčných výrobků za předpokladu, že by byl zemědělcům zajištěn dostatečný odbyt za výhodné ceny a spotřebiteli poskytnuty výsledné výrobky za snesitelné výdaje.²¹⁶ Kvůli zamýšlené reformě mlékárenského průmyslu bylo nutné zajistit také dostatečně kvalifikovaný personál, a to nejen zaměstnance ve výrobě, ale i vedoucí úředníky.²¹⁷

Na základě dat z exportu a importu vybraného mlékárenského zboží z let 1937 a 1938, uvedeného v tabulce, lze snáze určit, jaké výrobky byly pro obyvatelstvo

---

²¹⁴ Na základě první Vídeňské arbitráže z listopadu 1938 připadlo ze slovenského území ve prospěch Maďarska devět družstevních mlékáren. *Jak bylo postiženo mlékařství záborom maďarským*, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 343.

²¹⁵ *Dodávka mléka z pohraničních mlékáren do obsazeného území*, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 320.

²¹⁶ Ing. FUXA, *Cesty a úkoly mlékařství v hospodářské obrodě našeho státu*, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 331.

²¹⁷ Dr. DVORÁK, *Budeme řídit naše mlékařství?*, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 329–330.

Československa v předvečer druhé světové války žadaným artiklem. Nejlépe se obava z hrozícího světového konfliktu odrážela v myšlence zajistit si dostatek zásob pro období války, a tedy nakupovat hlavně trvanlivé a snáze uchovatelné potraviny. Dovoz kondenzovaného a sušeného mléka do Československa vzrostl před vypuknutím světového konfliktu o více než čtyřnásobek.

Tabulka č. 4: Bilance zahraničního obchodu s mléčnými výrobky v Československu v letech 1937–1938²¹⁸

	Dovoz (v t)	Hodnota (v Kč)	Vývoz (v t)	Hodnota (v Kč)
Máslo				
1937	760	9 926 000	720	10 467 000
1938	543	7 850 000	804	11 152 000
Tvaroh				
1937	-----	-----	590	1 048 000
1938	75	206 000	343	486 000
Čerstvé mléko				
1937	7	7 000	69	80 000
1938	477	537 000	349	448 000
Kasein				
1937	1423	10 090 000	0,4	8 000
1938	967	4 469 000	0,3	9 000
Mléčný cukr				
1937	0,1	1000	34	191 000
1938	-----	-----	6	35 000
Kondenzované a sušené mléko				
1937	51	348 000	2,1	14 000
1938	209	1 229 000	0,4	4 000
Sýry				
1937	1199	16 759 000	512	3 956 000
1938	1326	17 924 000	452	3 621 000
<i>Celkově:</i>				
1937	3440,1	37 131 000	1927,5	15 764 000
1938	3597	32 215 000	1954,7	15 755 000
<i>Součet:</i>	7037,1	693 346 000	3882,2	31 519 000

²¹⁸ Zahraniční obchod mléčnými výrobky v roce 1938, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 43.

Plánovaná reorganizace mlékárenského průmyslu v době Druhé republiky měla být v konečném důsledku nastolena několika účelnými prostředky. Od zavedení tzv. povinné užitkové kontroly u zemědělce, vlastnícího minimálně tři dojnice, se očekával dohled nad zdravotním stavem dobytka a následná kontrola objemu dojivosti nad 1700 litrů/rok.²¹⁹ Mlékárenství stálo také před úkolem jak zařídit, aby 80 % mléka, zpracovávaného převážně primitivním – domácím způsobem v poměru 61 % na selské máslo : 39 % na konzumní mléko, bylo predisponováno do zbylých a fungujících mlékárenských závodů. Po vzoru zvýšení dojivosti v Německu, které se odehrálo v horizontu deseti let, se kalkulovalo také se zavedením chovatelského zákona. Podle tohoto zákona by se zemědělci, chovající dojnice, zaměřovali na chov maximálně tří plemen s nejvyšší dojivostí. Zavedení povinné dodávky mléka bylo naopak zdůvodňováno tím, že jediné družstevní, nebo soukromá mlékárna je schopna nejlépe mléko zpracovat a zužítkovat přebytky, určené k vývozu. Prosazení povinných mléčných dodávek mělo také výrazně snížit režijní výlohy, spojené se zpracováním mléka. Plán na budování nových mlékárenských závodů na zpracování mléka se nezaměřoval pouze na výstavbu nových, ale také navrhoval případné rekonstrukce zastaralých provozoven, eventuálně cílil na slučování malých a nevyhovujících mlékáren z důvodu jejich nadbytečnosti pro stejný sběrný obvod.²²⁰ Vyhlášením odbytových oblastí, do nichž měly dodávat své výrobky, se mělo dosáhnout cenové stability mléčných produktů a odbourání konkurence. Cenová politika mléčných výrobků měla být nastavena pevně s přihlédnutím k výrobním a odbytovým poměrům a určovalo ji ministerstvo zemědělství, přičemž se kalkulovalo s tím, že výrobcům mléka se sice nemělo dostat „stejně, ale zato spravedlivé ceny“, na což měla dohlédnout instituce vyrovnávacích fondů.²²¹

---

²¹⁹ Podle údajů, které nashromáždil Státní úřad statistický z 10 000 vybraných zemědělských podniků, byla vypočtena průměrná dojivost v Československu za rok 1936 na 1843 litrů na jednu dojnici. Celková mléčná produkce činila po zaokrouhlení 4,5 mld. litrů. Podobná šetření v oblasti mlékárenské produkce učinil v letech 1926–1930 Ústav účetnicko-správný, který vypočetl celostátní průměr v dojivosti na 1451 litrů/rok. *Jaká je skutečná velikost mlékařské produkce v ČSR?* Mlékařské listy, 40, 1938, s. 38.

²²⁰ Stavební činnost nových družstevních mlékáren se výrazně rozvíjela v jižních Čechách, kde Hospodářské družstvo v Českých Budějovicích dalo podnět k výstavbě nové mlékárny s denní kapacitou až 6000 litrů mléka/den k již existující prodejně. Tato mlékárna měla především pokrýt dodávkou svých výrobků samotné město. Již fungující družstevní mlékárna v Táboře se naopak rozhodla ke stavbě pobočného závodu ve Veselí-Mezimostí. *Čtené novostavby družstevních mlékáren v Čechách*, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 130.

²²¹ Ing. FUXA, *Cesty a úkoly mlékařství v hospodářské obrodě našeho státu*, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 331–332.

Připravovaný návrh na úpravu poměrů v mlékárenském průmyslu byl vydán ministerstvem zemědělství, které ho koncipovalo jako vládní nařízení opřené o zmocňovací zákon. Toto nařízení se vztahovalo jak na podniky družstevní, tak na podniky soukromé, jejichž roční dodávka mléka přesahovala přinejmenším 360 000 litrů/rok, nebo na podniky na zpracování mléka, které vykazovaly produkci mléčných výrobků v přepočtu na konzumní mléko o minimálním objemu 180 000 litrů/rok. Zřizování nových podniků probíhalo na návrh Syndikátu mléčného průmyslu v Praze a po následném schválení ministerstvem zemědělství, jednalo-li se o družstevní podniky.²²² Ministerstvo zemědělství mělo také v kompetenci rozhodovat o sloučení družstevních podniků. Povolení ke zřízení živnostenských podniků vydávalo ministerstvo zemědělství ve shodě s ministerstvem obchodu. Klíčovým bodem připravovaného vládního nařízení byl návrh na uzákonění povinných dodávek mléka, potažmo smetany do mlékáren a omezení výroby selského másla pouze pro vlastní spotřebu. Je zvláštní, že nově připravovaný návrh na úpravu poměrů v mlékárenství nepočítal ve větší míře s body týkajícími se zvelebovacích akcí v mléčné produkci. Tyto zvelebovací akce přesto zmíněny byly a měly se stát výsadou tzv. zemědělských rad, které se měly orientovat na provádění chlěvní a užitkové kontroly.²²³ Výše uvedené návrhy na zákonnou úpravu poměrů v mlékárenském průmyslu, za jejichž vytvořením stálo ministerstvo zemědělství, se později staly podkladem pro vytvoření organizační struktury řízení tohoto segmentu potravinářského průmyslu.

K provádění nové úpravy v mlékárenském průmyslu měly být zřízeny svazy, v nichž by se organizovaly jak družstevní podniky, podniky spojené se zemědělskými závody, tak živnostenské podniky. Tyto svazy měly podléhat Syndikátu a měly mít výkonnou moc, přičemž dozorčí činnost by nad nimi vykonávalo ministerstvo zemědělství a ministerstvo obchodu. Syndikát zároveň disponoval právem vést zahraniční obchod ve věci nákupu surovin, nutných k mlékárenské výrobě, na rozdíl od později ustanovené Společnosti pro obchod mlékem, tuky a vejci, která byla oprávněna prodávat jak tuzemské, tak i zahraniční výrobky na domácím trhu.

---

²²² Dále jen Syndikát. Ke kompetencím tohoto orgánu patřilo také navrhování normalizačních předpisů pro jednotlivé mléčné výrobky, zavádění povinné dodávky mléka, úprava zásobování měst nad 5000 obyvatel mlékem atd. *Návrh na úpravu poměrů v mlékařství v zemi české a moravskoslezské*, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 365–366.

²²³ *Tamtéž...*, s. 365–366.

K vytvoření nadřazeného správního orgánu na úrovni svazu, který organizoval mlékárenský průmysl, došlo ovšem až v době vzniku Protektorátu Čechy a Morava.

1.15. Řízené hospodářství mlékárenského průmyslu podle vzoru organizování ve Třetí říši

V době zavedení řízeného hospodářství také v oblasti mlékárenského průmyslu byla oboustranná závislost zemědělce a družstevní, popřípadě soukromé mlékárny prakticky až na výjimky v řádu jednotek nevyhnutelná. Zemědělci totiž nemohli volně disponovat se svými mléčnými zásobami, ale naopak museli dodávat mléko přímo do mlékárny, nebo do přidělené sběrný. Mlékárenský průmysl, a zvláště družstevnictví, které představovalo největší organizaci tohoto oboru, se muselo vypořádat nejen se situací po podzimu 1938, ale muselo reagovat i na nový model správy, který vznikl po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava. V lednu 1939 totiž mlékárenský sektor představoval v oblasti produkce výrobků z mléka $\frac{1}{4}$ zemědělské výroby a co do přepočtu dokonce $\frac{1}{2}$ celkové živočišné výroby, což odpovídalo cca. 3,5 mld. K. Podobně jako tomu bylo v hospodaření s obilím, uvažovalo se i v mlékárenském průmyslu o stanovení vyhovujících cen pro zemědělce a zaručení jistého odbytu. Pravděpodobně dvě nejpalcivější otázky, které se v souvislosti s reorganizací mlékárenství významně za Druhé republiky řešily, a byly v podstatě vyřešeny po vyhlášení protektorátu, bylo již zmíněné zpeněžení výrobků z mléka, ale také zpeněžení mléka konzumního. Očekávaným řešením tohoto problému bylo podle německého vzoru shrnutí veškeré mlékárenské produkce pod dosud existující převážně družstevní mlékárny, do nichž měli zemědělci odevzdávat povinné dodávky mléka.²²⁴ Z důvodu lepšího pochopení fungování mlékárenství v době protektorátu je nutné představit mechanismus řízení tohoto potravinářského odvětví ve Třetí říši, v níž našla protektorátní správa vzor pro jeho systémové uspořádání.

---

²²⁴ Ing. DLABAL, *Mlékařství do nových poměrů*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 1–2. Držitelé dojnic si mohli ponechat pouze omezené množství mléka, které využívali buď ke své vlastní spotřebě, pro výkrm dobytka, nebo k povolenému přímému prodeji spotřebitelům. Ostatní nadojené mléko museli odevzdávat do mlékáren. Všeobecná dodávková povinnost z let 1938–1945 byla po druhé světové válce upravena vyhláškou ministerstva výživy č. 2636 z 3. listopadu 1948, která stanovila dodávkové kontingenty. L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 19.

1.16. Organizování mlékárenského průmyslu ve Třetí říši

Správa mlékárenského průmyslu byla ve Třetí říši založena na stavovském principu, který měl, podle oficiální propagandy, za úkol vytvořit pro obyvatele státu „ty nejlepší životní podmínky s nejvyšší mírou úrovně života“. Nově zavedená národohospodářská soustava se neopírala ani o socialisticky pojatý systém hospodářství, ani o volný trh, ale o státem řízený trh s postupným směřováním k autarkii. Řízený trh bylo možné nastolit v součinnosti se zavedením jednotné organizace nejen v mlékárenském průmyslu, ale i dalších odvětvích hospodářství, což umožnilo dosáhnout zavedení pevných cen. V zemědělském sektoru, kde byla jednotná organizace zavedena tímto způsobem, vykonával dozorčí funkci tzv. Reichsnährstand.

Tento ústřední orgán měl jako prvořadý cíl zajistit výživu národa, a proto v něm byli organizováni jak samotní zemědělci, zástupci zemědělského a potravinářského průmyslu, tak i zástupci obchodu se zemědělskými výrobky a potravinami. Z hlediska hierarchie této organizace stál v jejím čele říšský selský vůdce, který řídil zemědělský a potravinářský průmysl společně s říšskou selskou radou, jíž předsedal říšský ministr výživy. Nižší instance byly tvořeny zemskými, oblastními a místními selskými vůdci, kteří usedli v zemských, oblastních a místních selských radách.

S ohledem na uskutečňování potravinové soběstačnosti stojí za zmínku tři hlavní oddělení, která podléhala Úřadu říšského vůdce a jejich činnost ovlivňovala podstatně celý zemědělský a potravinářský průmysl.

Hlavní oddělení I. (člověk) si vytyčilo cíle, které směřovaly k zachování zemědělského nástupnictví na dědičné půdě a tím zajištění samostatnosti ve výživě. Nedílným posláním tohoto oddělení byla i výchova lidí pro práci v zemědělství nebo uskutečňování různé osvětové činnosti, jako například pořádání odborných školení, zdůraznění zapojování žen a mládeže do práce v zemědělství nebo kontrola obchodu s půdou a hospodaření s ní.

Hlavní oddělení II. (dvůr) se naopak zaměřovalo na problematiku vedení zemědělského podniku, chov hospodářských zvířat, užitkovou a chlévní kontrolu. Zabývalo se také otázkami, které souvisely s vybavením továren, tzn. stroji a nářadím, nebo pěstováním rostlin a zemědělských kultur.

Hlavní oddělení III. (řízení trhu) mělo pod svojí správou jednotlivé ústřední svazy (Hauptvereinigungen), jejichž činnost ovlivňovala vybrané segmenty

zemědělství, jako například Ústřední svaz pro hospodaření s obilím, Ústřední svaz pro hospodaření s dobyt看em atd.²²⁵

Na lokální úrovni fungovaly hospodářské svazy (Wirtschaftsverbände), které zároveň plnily úkoly zadané ústředními svazy.²²⁶ Úkolem hospodářských svazů bylo usměrňovat zpracování, distribuci a produkci zemědělských výrobků, zatímco Hlavní oddělení III. tyto svazy vedlo a současně nad nimi vykonávalo kontrolní činnost. Proto je nutné připomenout, že právě tomuto oddělení podléhalo vedení mlékárenského a tukového hospodářství, které spadalo pod řízení tzv. Ústředního svazu mléčného a tukového hospodářství (Hauptvereinigung der deutschen Milch-und Fettwirtschaft). Tento orgán disponoval pravomocí vydávat nejen nezbytné předpisy a výnosy z důvodu jednotné úpravy trhu, ale měl také vliv na správu podniků, které konzumní mléko vyráběly, zpracovávaly, nebo rozdělovaly.

Personální struktura tohoto vedoucího orgánu byla tvořena předsedou a náměstkou, které jmenoval selský vůdce se souhlasem ministra zemědělství. Jako doplňující poradní orgán fungovala 11členná správní rada, kterou jmenoval také říšský selský vůdce, ovšem na základě vůdcovského principu měl ve svých rukou největší pravomoci právě předseda tohoto orgánu. Z titulu své funkce mohl rozhodovat o zavedení zásadních nařízeních v organizaci mlékárenského průmyslu. Jednalo se například o podporu činnosti výzkumu v oboru mlékárenství, vydávání předpisů o balení, označování a jakostních normách, předepisování dodávkové povinnosti jednotlivým mlékárnám, vytyčení sběrné a odbytové oblasti, stanovení odůvodněné ceny za výkup mléka, prodej mléka a mléčných výrobků a jejich rozpětí, stanovení režijních příspěvků členům Ústředního svazu k financování jeho nákladů, nebo uvalení sankce členům, kteří se provinili proti ustanovení stanov Ústředního svazu, a to až do výše 100 000 RM (říšských marek).²²⁷

---

²²⁵ V rámci působnosti ústředních svazů bylo vymezeno dalších devět klíčových zemědělských odvětví, která byla centrálně spravována (existoval například svaz pro brambory, vejce, cukrovarnictví nebo rybářství). Ing. FUXA, *Organisace mlékařského a tukového hospodářství v rámci zemědělství v Německu*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 73.

²²⁶ Lze se také setkat s názvem zemské svazy, jichž bylo v roce 1939 evidováno dvacet. Působnost těchto svazů se vždy vztahovala na vymezené území a za zmínku stojí, že jeden svaz byl vytvořen i pro oblast Sudet se sídlem v Liberci. *Tamtéž...*, s. 76. Vývoz mléka z Protektorátu Čechy a Morava do Sudet se nemohl realizovat přímo s původními odběrateli, jak tomu bylo před rokem 1938, ale byl od 1. 4. 1939 bezcelně regulován právě prostřednictvím tohoto svazu. Svaz organizoval distribuci mléka z vnitrozemí nikoliv mezi maloobchodníky, ale do pohraničních mlékáren, které mléko samy rozdělovaly. *Vývoz mléka do Sudet v normálním rozsahu*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 77.

²²⁷ Pod správu Ústředního svazu mléčného a tukového hospodářství náleželo v letech 1938–1939 7 380 mlékáren, 3 850 smetanových stanic a sběren a 86 výroben tzv. mléčných konzerv. Ing. FUXA,

V roce 1938/1939 představoval objem dodávaného mléka do továren až 60 %, přitom v letech 1933–1937 činil podíl dopravovaného mléka o 10 % méně. V roce 1937 představoval výnos z mlékárenského průmyslu 25 mld. říšských marek při výtěžnosti 450 mil. kg mléka. Kromě provádění užitkové a chlévní kontroly přispělo k těmto vysokým číslům také výrazné rozšíření chovu skotu na mléko, a to zejména v severních přímořských oblastech, přičemž například v oblasti nynější spolkové zemi Severní Porýní-Falc se z celkového počtu hovězího dobytka chovalo až 95,7 % dojnic. Na rozdíl od Československa byla německá mlékárenská výroba koncentrována převážně do soukromých rukou; ať už družstevní, nebo soukromé mlékárny zpracovávaly mléko hlavně na máslo (až 60 %).²²⁸ Následkem zavedení povinných odvodů mléka bylo nutné zajistit dostatek výrobních závodů, což se řešilo buď výstavbou nových podniků, sloučením dvou sousedních, nebo nutnou rekonstrukcí stávajících závodů. Společně s novostavbami vznikaly také specializované sběrný mléka, sýrárny, nebo smetanové stanice. Především počet rekonstrukcí před vypuknutím druhé světové války výrazně vzrostl.

Tabulka č. 5: Stavební činnost v německém mlékárenském průmyslu v letech 1934–1937²²⁹

Rok	Novostavby	Strojní a stavební rekonstrukce	Výdaje v RM (v říšských markách)
1934	489	1 455	25 800 000 RM
1935	493	2 306	47 637 856 RM
1936	247	2 584	49 959 217 RM
1937	337	2 884	63 705 688 RM
<i>Celkově:</i>	1 566	9 229	187 102 761 RM

1.17. Role Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce v oblasti mlékárenského průmyslu

Vládním nařízením č. 209 z 27. září 1939 o úpravě výroby, zpracování a odbytu mléka, mléčných výrobků a tuků, které se opíralo o vyhlášku předsedy vlády

Organisace mlékařského a tukového hospodářství v rámci zemědělství v Německu, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 76.

²²⁸ Dodávky mléka od lokálních zemědělců do mlékáren představovaly v podmínkách předválečné ČSR jen 18,3 %. Ing. FUXA, *Produkce mléka a jeho zpracování v Říši*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 85.

²²⁹ Ing. FUXA, *Stavby mlékáren*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 86.

Protektorátu Čechy a Morava Rudolfa Berana (212/1939 Sb. z 29. září 1939) o hospodaření s mlékem, mléčnými výrobky, tuky a vejci, bylo de iure zavedeno řízené hospodářství v mléce, tucích a vejcích. Podle německého vzoru uskutečňoval tento způsob hospodaření s mlékem a mléčnými výrobky nově zřízený správní orgán: Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce.²³⁰

Svaz se řadil do tzv. tržních/trhových svazů, které disponovaly pravomocí řízení trhu se zemědělskými produkty, a vzhledem ke své podstatě měly spíše administrativní úlohu. Členy tohoto Svazu byli nejen chovatelé dobytka, ale také zástupci sekundárního sektoru, distributoři a obchodníci.²³¹ Členství v něm bylo pro výrobce mléka povinné. Svaz disponoval poměrně rozsáhlou exekutivou, díky níž dosahoval monopolního ovládnutí tohoto průmyslového odvětví. Stavba nových mlékárenských závodů podléhala nejen schvalování ze strany příslušného okresní úřadu, ale určující hlas měl také Svaz, který se kromě toho vyjadřoval také k přestavbám již fungujících podniků. V případě nevyhovujících výrobních podmínek v závodu na zpracování mléka mohla být jeho činnost zastavena. V takovém případě musely být tyto podniky finančně odškodněny. Činnost Svazu podléhala vrchnímu komisaři, kterého uváděl do funkce ministr zemědělství.²³²

Z personálního hlediska byl řízen předsedou, třemi místopředsedy, správní radou a revizory účtů. Ve správní radě zasedalo 24 zástupců, přičemž zástupcům

---

²³⁰ Dále jen Svaz. Vyhláškou č. 212/1939 Sb. byla zřízena Společnost pro obchod mlékem, tuky a vejci, o které bude pojednáno v následující kapitole. *Vládní nařízení č. 209/1939 Sb. Vládní nařízení ze dne 27. září 1939 o úpravě výroby, zpracování a odbytu mléka, mléčných výrobků a tuků*, dostupné online (<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/8074/1/2>), [citováno k 30. 1. 2022] a *Vyhláška předsedy vlády č. 212/1939 Sb. Vyhláška předsedy vlády ze dne 29. září 1939 o hospodaření s mlékem, mléčnými výrobky, tuky a vejci*, dostupné online (<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/8077/1/2/vyhlaska-c-212-1939-sb-o-hospodareni-s-mlekiem-mlecnymi-vyrobky-tuky-a-vejci/vyhlaska-c-212-1939-sb-o-hospodareni-s-mlekiem-mlecnymi-vyrobky-tuky-a-vejci>), [citováno k 30. 1. 2022]. Českomoravské trhové svazy představovaly základní zemědělské instituce, které vznikaly v letech 1939–1941 v návaznosti na dalekosáhlé strukturální změny trhu, což s sebou přineslo nastolení systému řízeného hospodářství pro potřeby války. Dohled nad celkem devíti nově vzniklými českomoravskými trhovými svazy, jejichž činnost se vztahovala na konkrétní oblast zemědělské produkce (dobytek, maso, ryby, mléko, tuky, chmel, slad, pivo, ovoce, zelenina, brambory, škrob, řepa, cukr, drůbež, vejce, med, obilí, kakao, cukrovinky a trvanlivé pečivo), spadal do gesce tehdejšího ministerstva zemědělství (od ledna 1942 ministerstva zemědělství a lesnictví). Barbora ŠTOLLEOVÁ, *Správa a řízení českého zemědělství v době nacistické okupace (analýza manažerských elit)*, in: *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*, ed. J. Štaif, Praha 2007, s. 284–285. O činnosti dílčích trhových svazů podávají zevrubné informace dobové příručky. Srov. Emil SOBOTA, *Řízení hospodaření potravinami a krmivy*, Praha 1940.

²³¹ Barbora ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2014, s. 113–115.

²³² Po zahájení činnosti Svazu byl do funkce vládního komisaře zvolen Dr. Jaroslav DVORÁK. Předsedou správní rady se stal na základě jmenování předsedy vlády Ing. František Dlabal. *Uvedení organizací řízeného hospodářství mléčného v život; Ustavující valná hromada Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce*, *Mlékařské listy*, 31, 1939, s. 286.

mlékáren družstevních a soukromých byla vyhrazena shodně dvě místa. Členem správní rady se mohl stát pouze občan protektorátu, který nebyl odsouzen pro zločin a byl zcela svéprávný. Úkoly správní rady spočívaly ve správě jmění Svazu, schvalování roční uzávěrky nebo jmenování zaměstnanců. Usnášeníschopnost správní rady byla podmíněna účastí nejméně poloviny jejích členů. Obecně lze činnost personálního obsazení Svazu nejlépe objasnit na jeho hlavních úkolech, které byly v podstatě: řídicího, kontrolního, transportního a zásobovacího charakteru. Se zaměřením na jeho úlohu v oblasti mlékárenského průmyslu je proto vhodné zmínit několik konkrétních činností, které vykonával. Jednalo se například o řízení výkupu mléka, mléčných výrobků a másla; přidělování surovin podle pokynů ministerstva průmyslu, obchodu a živností; upravování výroby mléčných výrobků; péče o výživu obyvatelstva mlékem, mléčnými výrobky; podávání návrhů ohledně stanovení cen mléka; označování a známkování mléčných výrobků; stanovení sběrných míst; vytyčování tzv. mléčných rajónů; předepisování výrobních a dodávkových kontingentů; určování dodávek ze sběren podle celkového počtu objednacích lístků.²³³ Svaz mohl také ukládat odběrní, skladovací, nebo dodávkové povinnosti. Dodávková povinnost se vztahovala na majitele hovězího dobytka, kteří byli povinni odevzdávat veškeré získané mléko a ponechat si pouze takové množství, které uspokojovalo jejich potřebu. Chovatelé dojnic ovšem nebyli povinni přinášet do sběrných míst výhradně mléko, místo něj mohli odevzdávat hotové mléčné výrobky, například máslo, nebo tvaroh.²³⁴

Způsob fungování Českomoravského svazu byl značně ovlivněn činností, již poznamenané, říšské organizace Reichsnährstand, která vykonávala v oblasti mlékárenského průmyslu kontrolní činnost, a navíc disponovala přesnou evidencí mlékárenské výroby v jednotlivých oblastech a obcích. Opatření, vedoucí k dokonalému podchycení mlékárenské produkce, se projevila především ve vnitřní organizaci jednotlivých mlékárenských podniků. Účetní všech mlékáren na území protektorátu byli povinni vypracovávat měsíční hlášení o finančním a technickém stavu každého podniku. Tato statistická data poté sloužila jako podnět k docílení nejvyšší účelnosti a hospodárnosti provozu. Ke kontrolním instrumentům ze strany Svazu patřilo ustanovení obecních a okresních mléčných komisí, které dohlížely ve

---

²³³ Ing. FUKSA, *Řízené obhospodařování mléka, mléčných výrobků, tuků a vajec*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 265.

²³⁴ V praxi to znamenalo, že 1 kg másla, nebo 2 kg tvarohu odpovídaly 25 litrům mléka. *Vyhláška předsedy vlády ze dne 29. září 1939 o hospodaření s mlékem, mléčnými výrobky, tuky a vejci*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 270.

vytyčených sběrných obvodech na plnění povinných dodávek do mlékáren. Díky tomuto řízenému systému distribuce mléka do mlékárny (zpracovatelského závodu) vypadli ze systému obchodování s mlékem obchodníci, kteří ho dříve ve vlastní režii prodávali (někdy označováni jako mlékaři). Vykupovali mléko po vesnicích a dodávali ho spotřebitelům ve městech, což v období protektorátu již nebylo možné. Kvůli tomu byli tito bývalí živnostníci často začleňováni jako zaměstnanci mlékáren do úseku výroby, jako dopravci mléka ze sběren do mlékárny, nebo jako samostatní obchodníci, kteří si mléko kupovali přímo od mlékárny, a to na základě odběrných lístků.

Z důvodu zajištění existence těchto obchodníků-mlékařů byla mlékárna zavázána k tomu, aby jim zajistila přiměřenou nákupní cenu lístků. Samozřejmě bylo nutné vymezit také jednotlivé spádové oblasti, kde tito obchodníci působili. Bývalí živnostníci-mlékaři mohli proto v rámci sběrného rajónu vykonávat i funkci sběrače másla s odměnou 1 K za 1 kg.²³⁵ Lze tedy vyvodit závěr, že protektorátní mlékárenství se orientovalo v první řadě na získávání mléka od chovatelů skotu a posléze na zpracovatelskou sekci, která se měla postarat o zajištění dostatečné výroby mléčných výrobků. Chovatelé skotu byli totiž důležití, jelikož často ručili za dodávky nezávadného mléka, které se přesto po dopravě do mlékárny muselo odborně upravit. Některé vady mléka se po transportu do mlékárny odstraňovaly již obtížně, a proto se apelovalo přímo na chovatele, aby dodržovali základní hygienická pravidla.²³⁶

Aby se co možná nejvíce zamezilo přijímání vadného mléka, zaváděly se v mlékárnách před jeho zpracováním bakteriologické kontroly. Tyto kontroly měly odhalit chovatele dojníc, kteří dodávali mléko horší kvality, popřípadě sloužily k odhalení ohnisek znečištění přímo v provozním vybavení mlékáren. Jakost mléka byla ovšem úzce spojena také s tím, v jakou roční dobu a od jakých plemen dojníc se mléko odebíralo. Pastva měla totiž kromě kvality samotného mléka vliv i na jeho zvýšenou produkci. Zvláště populární byla v době protektorátu švýcarská, dánská, německá a holandská plemena kvůli své vyšší doživosti, která se zakládala na původním pastevním odchovu a rozvoji plemenářství v daných zemích.

---

²³⁵ Ing. KRČMÁŘ, *Úprava další existence mlékařů při stanovení povinné dodávky mléka*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 334–335. Podle vyhlášky č. 6 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce byli držitelé dojníc povinni dodat do sběren alespoň 0,5 kg másla za každou dojnici. *Vyhláška č. 6 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce ze dne 21. listopadu 1939*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 323.

²³⁶ V souvislosti s dosažením čistoty mléka se poukazovalo na zvýšenou důkladnost při dojení a udržování čistých mlékárenských konví. Dr. GROH, *Výroba čistého mléka je základem úspěšného mlékařství*, Mlékařské listy, 34, 1942, s. 117–118.

Pokusy v oblasti výzkumu dojivosti jasně prokázaly, že lepších výsledků se dosahovalo nejen v dojivosti, ale i v zastoupení vitamínů a zvýšené tučnosti mléka v době pastevního chovu, zatímco stájový chov vykazoval produkční ztráty až 16 % nadojeného mléka. Pastevní odchov dojnic se jevil lepší i v mikrobiologické čistotě mléka, a to kvůli jejich pohybu na vzduchu a slunci, což příznivě působilo na látkovou výměnu zvířat. Vliv slunečního záření měl také důležitou funkci, protože zamezoval množení bakterií. Oproti tomu ve stájových podmínkách nebyly dojnice vždy udržovány v patřičné čistotě, následkem čehož hrozilo, že se v mléku mohou vyskytovat bakterie nebezpečné lidskému zdraví.

Kromě zavádění bakteriologických kontrol chtěl mít Svaz prostřednictvím své prodloužené ruky v podobě revizorů kontrolu nad hospodařením jednotlivých mlékárenských podniků. Tyto osoby mohly při svých kontrolách nahlížet do obchodních knih podniků, nebo účetních uzávěrek. K jejich oprávnění patřil i volný vstup do provozních a skladištních prostor továren. S výjimkou poradní činnosti mohly tyto vyškolené osoby uvalovat sankce v případě úmyslného nedodržování povinností vůči Svazu.²³⁷

Z hlediska poslání Svazu v systému tržního hospodářství lze všechny jeho uvedené aktivity shrnout v těchto třech hlavních bodech: Za prvé se od něj očekávalo zajištění zásobování obyvatel mlékem, máslem a mléčnými výrobky, za druhé měl za cíl organizovat mlékárenský průmysl, aby postihoval celou mléčnou produkci a za třetí usměrňovat nakládání s mlékem a mléčnými výrobky, aby odpovídalo principům řízeného trhu (Marktordnung). O tom svědčí také uložení povinnosti pravidelného týdenního hlášení o celkovém stavu příjmu mléka do mlékáren, jeho výdeji a informování ohledně množství vyprodukovaného másla.

Vznik Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce lze v kontextu doby chápat také jako proces usměrňování prvovýroby a zabezpečení rentability v sektoru mlékárenského průmyslu, přičemž uskutečňování těchto opatření se začalo realizovat ještě před jeho existencí, a to již v roce 1937. Obchodní, ale i průmyslová organizace mlékárenství v průběhu válečných let navazovala na předchozí vývoj, jehož počátky se datují přibližně už od roku 1920, kdy po dobu deseti let docházelo k vytváření sítě

---

²³⁷ *Vyslání revizorů Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce do venkovských oblastí*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 43.

družstevního mlékárenství v Čechách.²³⁸ Toto období bylo vystřídáno fází zobchodnění a zprůmyslnění mlékárenského odvětví, což mělo vést k ovládnutí trhu s mlékem. Prostředkem k uskutečnění těchto cílů se stalo průmyslové budování mlékáren, které měly být, v ideálním případě, schopné dosáhnout trvalé výnosnosti, vytvořit společné zpeněžování mléka a dalších mléčných výrobků, popřípadě regulovat svůj vlastní dovoz v době nedostatku, nebo vývoz v období nadprodukce.²³⁹ Časové vymezení této etapy je přibližně ohraničeno lety 1930–1936, kdy zvláště na jejím počátku plynule navázala na zakladatelskou fázi československého mlékárenství v podobě poválečného obnovování a zakládání nových, zpravidla družstevních mlékáren. Volnost podnikatelských aktivit, které měly připadat do samosprávy jednotlivých podniků, byly však po roce 1939 značně omezeny.

Jak ovšem vyplývá ze zpráv jediného odborného periodika se zaměřením na mlékárenskou problematiku – *Mlékařských listů* – nelze s odstupem času zavedení nových direktivních nařízení hodnotit kladně, ačkoliv jsou na stránkách časopisu prezentovány v jiném světle.²⁴⁰ I přesto, že docházelo k rozvoji stavebně rekonstrukčních prací na vybraných mlékárnách, což se promítalo také do obnovy strojního vybavení, a díky tomu modernizování závodů, je nutné toto opatření vnímat v kontextu s nastolenou hospodářskou situací v protektorátu.²⁴¹ Přidělované stavební hmoty se využívaly převážně k přestavbě, popřípadě úpravě stávajících výrobních prostor, aby mlékárny dokázaly lépe plnit závazek distribuce svých výrobků do přidělených oblastí.²⁴² S tím souvisela také podpora ze strany Úřadu říšského protektora, který zajišťoval přiděl mlékárenských konví do závodů.

Zakladatelská činnost nových družstevních a soukromých mlékárenských podniků v domácí režii byla mezi lety 1939–1945 v prostoru východních Čech v zásadě nulová, což nelze tvrdit o švýcarském závodu na zpracování mléka firmy NESTLÉ

---

²³⁸ Samostatný oddíl, pojednávající o významu mlékárenských družstev obecně, se nachází v Programu Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu z května 1929. J. HARNA – V. LACINA (edd.), *Politické programy...*, s. 165.

²³⁹ Budování velkých, okresních závodů podporovala ještě ve 30. letech dokonce i Republikánská strana, což bylo důsledkem výskytu většího množství mléka, které muselo být kvůli zásobování konzumních středisek dále zpracováváno. *Tamtéž...*, s. 202.

²⁴⁰ Karel CHOCENSKÝ, *Vývojová údobí mlékařství v Čechách*, *Mlékařské listy*, 33, 1941, s. 4–5.

²⁴¹ Obnova strojního vybavení mlékárenských závodů v letech 1941–1943 byla umožněna i díky poskytování bezúročných půjček. Vyjma strojní přestavby továren mohly být využity i na jejich stavební rekonstrukce. B. ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou...*, s. 216.

²⁴² Jakékoliv stavební úpravy, přestavby, prodej nebo pronájem podniku musely mlékárny podle § 6, nařízení vlády č. 209, hlásit Svazu. *Mlékárny jsou povinny hlásiti veškeré investice, rekonstrukce a p. Českomoravskému svazu*, *Mlékařské listy*, 32, 1940, s. 10.

poblíž města Hlinsko v Čechách, o němž bude pojednáno v následujících kapitolách.²⁴³ Kromě toho i opatření, jako například uvedení regulace nejednotného trhu s mléčnými výrobky a zvýšení nároků na hygienickou kontrolu v konzumních mlékárnách a výrobních závodech, měla za cíl podřídit mlékárenský průmysl válečným cílům Třetí říše.

1.18. Povinné zásobování obyvatelstva mléčnými výrobky

Postavení mlékárenských podniků v hierarchii zásobovací politiky Protektorátu Čechy a Morava bylo klíčové i v tom ohledu, že kromě vymezeného sběrného obvodu, z něhož bylo mléko přijímáno, musela každá jednotlivá mlékárna plnit rovněž zásobovací povinnosti pro vytyčené oblasti. Pro tento účel byla zřízena Společnost pro obchod mlékem, tuky a vejci, která tvořila jakýsi mezičlánek v distribuci hotových mléčných výrobků mezi spotřebitele do velkých měst a konzumních/spotřebních středisek.²⁴⁴ Společnost pro obchod mlékem, tuky a vejci (od roku 1943 nesla název Společnost pro obchod s mléčnými výrobky, tuky, drůbeží a vejci) byla založena na principu společnosti s ručením omezeným a podléhala doзору ze strany ministerstva zemědělství a lesnictví.²⁴⁵

V rámci ní se soustřeďovaly další pobočné orgány jako například Centrokooperativ, Obchodní společnost mlékařských družstev, Nákupní a výrobní sdružení průmyslových mlékáren, Velkonákupní družstvo dovozců vajec a mléčných výrobků, a nakonec Velkonákupní společnost v Praze. K vedoucím orgánům patřil jednatelský sbor, složený z 14 jednatelů, valná hromada a dozorčí rada. Čtrnáct jednatelů zastupoval stejný počet náhradníků volených na tři roky. Předsednictvo Společnosti bylo tvořeno předsedou a pěti místopředsedy. Ing. Graulichovi, který byl jmenován jako její první předseda, náleželo vykonávat usnesení jednatelského sboru. Co do počtu osob byla dozorčí rada této Společnosti složena z osmi členů a osmi náhradníků.

---

²⁴³ 25 let socialistického mlékárenského průmyslu, Pardubice 1973, s. 44.

²⁴⁴ Uvedení organizací řízeného hospodářství mléčného v život; Ustavující valná hromada Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 285–286.

²⁴⁵ Dále jen Společnost. Vyhláška předsedy vlády č. 212/1939 Sb. Vyhláška předsedy vlády ze dne 29. září 1939 o hospodaření s mlékem, mléčnými výrobky, tuky a vejci, dostupné online (<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/8077/1/2/vyhlaska-c-212-1939-sb-o-hospodareni-s-mlekem-mlecnymi-vyrobky-tuky-a-vejci>), [citováno k 20. 8. 2020].

Činnost Společnosti pro obchod mlékem, tuky a vejci, ale také Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce byla oficiálně zahájena 12. října 1939.²⁴⁶ Svaz si ovšem ponechal určující výsadu, která mu umožňovala pozastavit výdej některého mlékárenského výrobku spotřebitelům, a navíc výdaje na jeho správu a ostatní činnosti hradili jeho členové formou členských příspěvků.²⁴⁷

Tuto pravomoc však mohl vykonávat pouze v rámci obecně platných kritérií, k nimž náležely na prvním místě rasa (Židé), resp. etnický původ (Češi, Němci) a dále druh vykonávané práce (mimořádné přiděly pro „těžce a velmi těžce pracující“). Přednost před zásobováním obyvatelstva měly vždy dodávky pro armádu, jak o tom svědčí konkrétní příklad zastavení prodeje kondenzovaného mléka ve 4. týdnu XX. zásobovacího období.²⁴⁸ Stále větší důraz na regulaci výroby a spotřeby vyvolával periodické krizové jevy v zásobování základními potravinami, včetně mléka a mléčných výrobků, přičemž se snižovala rovněž jejich kvalita. Poruchy v zásobování se s přibývajícím válečnými léty stupňovaly.²⁴⁹

V roce 1942 bylo vyhláškou ministerstva zemědělství a lesnictví z 11. března stanoveno, že si samozásobitelé mohou ponechat ½ litru mléka pro svoji vlastní potřebu. Pokud si samozásobitel odmítl tento objem mléka ponechat, musel ho odevzdat do příslušné mlékárny, nebo sběrný. Za odvod takto malého množství mléka obdržel samozásobitel máslo s tučností 3,5 %, které odpovídalo ¼ litru mléka.²⁵⁰ Na zavedení dodávkových povinností v oblasti mléčné produkce je jasně vidět, jak důležité bylo zhodnocení vstupní suroviny – mléka v mlékárenském závodu. Během roku 1942 se také výrazněji uplatnil systém prémiových odměn, který zpravidla finančně oceňoval ty zemědělce a chovatele dojníc, kteří dokázali splnit, nebo přesáhnout

---

²⁴⁶ *Uvedení organizací řízeného hospodářství mléčného v život; Ustavující valná hromada Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce*, Mlékařské listy, 31, 1939, s. 285–286.

²⁴⁷ Poslání Společnosti spočívalo nejen ve vytvoření obchodní centrály k Českomoravskému trhovému svazu pro mléko, tuky a vejce, ale také k Českomoravskému trhovému svazu pro drůbež, vejce a med. B. ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou...*, s. 137.

²⁴⁸ *Výdej kondenzovaného mléka prozatím zastaven*, Mlékařské listy, 33, 1941, s. 79.

²⁴⁹ Dana MUSILOVÁ, *Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství (1939–1945)*, in: Slezský sborník, 89, Opava 1991, s. 255–266.

²⁵⁰ *Nová úprava spotřební dávky pro samozásobitele*, Mlékařské listy, 34, 1942, s. 79. V roce 1941 bylo vydáno také nařízení zemského prezidenta, které zakazovalo o nedělích během celého roku prodej potravin a zákaz provozování všech obchodních živností. Toto nařízení mělo výjimku, která se vztahovala na obchodování s mlékem na území soudního okresu Hlinsko, a to od 6. do 19. hod. Z tohoto zákazu byl pro tento okres vyjmut i prodej čerstvé zeleniny a ovoce, ale pouze v období od 1. 6. do 30. 9. SOkA Chrudim, f. AMH (1443–1945(1951), inv. č. 2315, kart. 293, *Živnosti 1940–1944, Nařízení zemského prezidenta v Praze ze dne 9. května 1941 čj 1301/2 ai 1941 odd. 26 o úpravě nedělního klidu v obchodních živnostech v obvodu soudního okresu Hlinsko*. SOkA Chrudim, f. Archiv obce Vítanov (dále AOV) (1873–1945), inv. č. 4, kn. č. 4, kart. 1, *Obecní úřad Vítanov, Kniha zápisů Obecní rady obce Vítanova (od 5. 8. 1935)*.

předepsanou dodávkovou povinností. Prémii mohli získat ti zemědělci, jimž se podařilo splnit povinnou dodávku vypočtenou z průměrných hodnot za rok 1941.²⁵¹

O důležitosti mlékárenského odvětví v rámci potravinářského průmyslu nemůže být v době po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava pochyb, jelikož od zahájení činnosti Svazu v říjnu 1939 se na investicích do mlékárenského průmyslu utratilo 60 mil. K (strojní vybavení, rekonstrukce již fungujících provozoven atd.). Nutno ovšem podotknout, že na druhou stranu existovaly i mlékárenské podniky, jimž nebyly tyto finanční prostředky určeny. Jednalo se zejména o výrobní a zpracovatelské závody, jejichž činnost se již v době Druhé republiky jevila jako ztrátová a zároveň podstatně zaostávaly v technickém zařízení a výbavě. Převážně se nacházely ve velkých městech (Praha, Brno nebo Ostrava). Těmto mlékárnám nebylo možné přidělit samostatný sběrný obvod, a proto jejich činnost pozbývala postupem doby smysl. Mimo rušení přebytečných závodů se některé naopak slučovaly, jak tomu bylo v oblastech střední a severní Moravy, kde následně vznikaly větší hospodářské celky.

Vývoj mlékárenského průmyslu v letech 1939–1945 byl zavedením válečného hospodářství významně ovlivněn. Vytvořením nového správního orgánu – Společnosti pro obchod mlékem, tuky a vejci – a po nařízení povinných dodávek mléka a selského másla měly mlékárny kromě výrobní ještě sběrnou funkci, na základě níž musely garantovat zásobování obyvatelstva v přiděleném zásobovacím obvodu. Nařízení povinných dodávek nejen v případě mléka, mléčných výrobků, ale i vajec dalo podnět k již zmíněným přestavbám tehdejších mlékárenských závodů, které byly poté lépe připraveny na plnění stanovených kontingentů. Vzhledem k přednostnímu zásobování ozbrojených složek Třetí říše docházelo v období protektorátu k úpravě ve zpracování a výrobě mléka a mlékárenských výrobků, ale také k nastolení nové organizace distribuce výrobků mezi civilní obyvatelstvo. Uvedení tzv. lístkového systému v život šlo ruku v ruce s navýšením administrativních sil v evidenci a statistice výrobků z mléka. Svoje vlastní kontrolní oddělení měl přímo Svaz, jehož zaměstnanci navštěvovali jednotlivé mlékárny za účelem dozorování kvality mléka, mléčných výrobků a dále sledovali dodržování dodávkových povinností.²⁵²

---

²⁵¹ Zatímco u naddávky selského másla byla vykalkulována paušální odměna 12 K, mohl chovatel dojníc získat na prémiech za předpokladu splnění povinných odvodů od 20 do 80 hal/litr mléka. Určujícím kritériem bylo jednak splnění dodávkové povinnosti a jednak případné naddávky, podle nichž byla vypočtena prémie. B. ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou...*, s. 210–211.

²⁵² V soudním okrese Hlinsko, konkrétně v XIX. zásobovacím období, trvajícím od 17. 2. do 16. 3. 1941, se celkově po dobu čtyř týdnů spotřebovalo: 41 299 litrů mléka a 1 091 kg másla. SOkA Chrudim, f. AMH (1443–1945(1951), KMH (1939–1947), inv. č. 500, kn. č. 262, s. 97–98.

Vyjma soukromého mlékárenství utrpělo v době okupace značně i družstevní. Členové družstev přišli o své výhody, které mohli čerpat jako jejich podílníci, přičemž někteří ztratili určující vliv na jejich vedení. Signifikantním znakem protektorátního mlékárenského průmyslu se stal také úbytek právě těch malých mlékáren a družstevních podniků, které byly označeny za neschopné plnit zásobovací povinnost.²⁵³ Výše uvedené skutečnosti v konečném důsledku způsobily, že ke konci existence protektorátu se mlékárenská výroba orientovala pouze na konzumní mléko, máslo a sýry s nízkým obsahem tuku.

Historie zpracování mléka, ať už v podmínkách mlékárenských družstev, nebo více či méně specializovaných, soukromých továrních provozoven, představuje ve vytyčeném období let 1870–1945 jeden z nejdynamičtější se rozvíjejících oborů potravinářského průmyslu. Vhodné argumenty, podporující toto tvrzení, lze spatřovat nejen v silné tradici zakládání družstevních provozoven na Moravě a ve východních Čechách v době bývalého rakousko-uherského mocnářství, ale také v zajišťování odborného vzdělávání zemědělců-mlékařů, a to formou nejen odborných kurzů (B. Pichová-Poláková, J. V. Pavelka), ale také na středoškolské (a později i vysokoškolské) úrovni. Produktová specializace jednotlivých potravinářských provozoven, zpracovávajících mléko, je nejlépe ilustrovatelná po konci první světové války. Síť družstevních mlékáren v Čechách, budovaná již však v poměrech mladé Československé republiky (přibližně započato od roku 1920), svým zaměřením pramálo konkurovala soukromým mlékárnám, jelikož ty se na rozdíl od družstev orientovaly převážně na výrobu konzumního mléka a tvarůžků, zatímco družstva držela primát ve výrobě másla a ve sběru mléka od lokálních zemědělců, kteří přebytky této suroviny potřebovali nějakým způsobem účelně zobchodovat.

Naproti tomu snaha domácích mlékáren, napříč jejich vlastnickou strukturou, obohatit svoje výrobní portfolio o produkci kondenzovaného, potažmo sušeného mléka zůstala ovšem až do rozhodnutí zahraniční společnosti NESTLÉ o vybudování prvního výrobního závodu v Moravském Krumlově (1936) pro ně v zásadě na nižším stupni významu, a to s ohledem na jejich tradiční a osvědčenou výrobní nabídku. Tyto výrobky domácí provenience byly nadto ještě určené pro další zpracování, ve srovnání

---

²⁵³ V prostoru východních Čech byly v době trvání protektorátu zavřeny například mlékárny v Dolní Sloupnici (1939), Tisové a Horním Kunvaldě (obě 1940), Čisté (1941), Mladkově, Horní Sloupnici, Mistrovicích (1942), Čermné a Jamném (1943), v Jehnědí a Němčicích (1944). Krátce po osvobození republiky došlo k uzavření původně německých provozoven v Libchavách, Dětrichově nebo Damníkově. *25 let socialistického mlékárenského průmyslu*, Pardubice 1973, s. 43–44.

s tím, co nabízel švýcarský koncern ve formě hotových mléčných produktů, určených k přímému použití. Právě pro období vzniku prvního švýcarského závodu ve 30. letech je typické nejen celkové zprůmyslnění československého mlékárenství, ale nucené zasahování státu do úpravy mléčných výrobků s cílem dosažení jejich bakteriologické čistoty prostřednictvím zavedené pasterace (1934).

Slibný vývoj československého meziválečného mlékárenského průmyslu zcela zákonitě trpěl i svými neduhy, které se zakládaly například na ne vždy fungující rentabilitě oboru, a to v návaznosti na uzákoněnou povinnou úpravu konzumního mléka, která nutně navyšovala cenu upraveného mléka, o pochybách o jejím faktickém provádění nemluvě. Až na podzim 1938, po vyhlášení Druhé republiky, se vyjevila celková nezbytnost vyřešit prakticky nevhodné a málo řízené zpeněžování mléčné výroby na principu centrálního řízení podle vzoru organizace ve Třetí říši. V březnu 1939, tedy po vzniku Protektorátu Čechy a Morava a v podstatě až do jeho zániku, byl mlékárenský průmysl řízen prostřednictvím nově ustanoveného správního orgánu – Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce.

2. kapitola

Vznik společnosti NESTLÉ v roce 1866 a její ekonomický vývoj v kontextu světového trhu do konce 30. let 20. století

2.1. Nestlého příchod do Vevey a vynález „dětské moučky“

Historie značky NESTLÉ se začala psát již roku 1843, když se do města Vevey přestěhoval tehdy triadvacetiletý obchodník a lékárenský příručí Heinrich Nestlé.²⁵⁴ Možný důvod opuštění rodného Frankfurtu nad Mohanem a následnou emigraci do Švýcarska lze spatřovat v jeho politické orientaci, jelikož patřil ke stoupencům liberálních proudů v Německu, které požadovaly zrušení monarchie, a z tohoto důvodu byl pravděpodobně vystavován sociálním represím.²⁵⁵ Aby lépe splynul s francouzsky mluvícími Švýcary v kantonu Vaud, nechal si krátce po svém příchodu změnit jméno z německého Heinrich na Henri a začal se ve své malé továrně zabývat výrobou různých druhů olejů, počínaje řepkovým nebo ořechovým přes barvy, ocet až po rum konče.²⁵⁶ Od roku 1857 začal vyrábět ve spolupráci s dalšími obchodníky z Vevey také například umělé hnojivo.²⁵⁷ Přesto ho jeho poměrně úspěšné podnikání v továrně na břehu Ženevského jezera zcela vnitřně nenaplňovalo, neboť ho vzdalovalo od jeho původní profese.

Podstatný zlom v jeho životě nastal v momentě, když francouzská Lékařská akademie začala řešit velmi palčivý problém úmrtnosti kojenců a novorozenců, který se týkal rovněž Švýcarska. Henriho Nestlé tato problematika zaujala a začal přemýšlet, jak kojeneckou úmrtnost snížit. Sám totiž pocházel z vícečlenné rodiny a někteří jeho sourozenci v kojeneckém věku zemřeli.²⁵⁸ Vhodné východisko spatřoval v potravinovém doplňku, který by dokázal nahradit mateřské mléko, a pomohl tak matkám novorozenců, které nebyly z různých důvodů schopny své děti samy kojit. V 60. letech 19. století umíralo v průměru jedno dítě z pěti, aniž by se dožilo více než jednoho roku života. Nedostatečná nebo nekvalitní výživa však byla jen jedním z důvodů vysoké úmrtnosti. Po letech výzkumu, které provázely neúspěchy, jako například pokus se zavedením tzv. mléčné pasty, která byla pro kojence obtížně

---

²⁵⁴ Založení Nestlého podniku na výrobu kojenecké výživy ovšem spadá až do roku 1866. Josef FEITL – Stanislav KRÁMSKÝ, *Kniha o čokoládě*, Praha 2008, s. 11.

²⁵⁵ A. PFIFFNER, *Henri Nestlé...*, s. 38.

²⁵⁶ Vlastimila DUFKOVÁ, *4 čokoládoví magnáti: Od první tyčinky po sladkosti za miliardy*, Časopis Epoque: Svět na vaší dlani, 18, Praha 2008, s. 19.

²⁵⁷ J. GERŠLOVÁ, *Podnikatelské osobnosti...*, s. 92.

²⁵⁸ V. DUFKOVÁ, *4 čokoládoví magnáti...*, s. 20.

stravitelná, se Nestlé rozhodl pro úpravu výrobního procesu. Je pravděpodobné, že mu jako vzor pro výrobu kojenecké výživy posloužil v prvotních výzkumných pokusech dřívější vynález německého chemika Justuse von Liebiga, který na základě analýzy mateřského mléka vytvořil produkt s názvem *Liebischen Suppe für Säuglinge*. Úskalí této výživy však tkvělo v náročné a zdlouhavé přípravě, přičemž si výsledná polévka ze směsi mléka, pšenice a sladu udržela čerstvost pouze jeden den.²⁵⁹

Nestlého dílčí neúspěch neodradil a díky předchozímu nezdaru již věděl, že směs na bázi vysoce kvalitního kravského mléka, doplněného o pšeničnou moučku a cukr se dá v kapalném skupenství nejen těžko uchovat v čerstvém stavu, ale je především pro kojence těžce stravitelná.²⁶⁰ Zvolil nový výrobní postup, spočívající ve využití stlačeného vzduchu při nízkých teplotách a umožňující přeměnu kapalné mléčné směsi na sypký přípravek, který si ovšem ponechal veškeré přednosti čerstvého mléka.²⁶¹ Unikátní technologie umožnila vznik výrobku, který se záhy stal (a dodnes zůstává) nepostradatelným při náhradní výživě kojenců. Henri Nestlé dal náhražce mateřského mléka název *Henri Nestlé's Kindermehl* a již v září 1867 ho vyzkoušel u předčasně narozeného dítěte, které krmení náhražkou přežilo.²⁶² To však mnoho neznamenal, jelikož bylo především nutno získat doporučení expertů z řad lékařů, což se povedlo v roce 1868, kdy si její příznivé účinky ověřil dr. Barthey, lékař francouzského korunního prince. Díky tomuto doporučení se pro Nestlého kojeneckou výživu otevřel, nehledě na tuzemský švýcarský, také francouzský trh.²⁶³

Obrázek č. 7: Henri Nestlé (1814–1890) a jeho ikonický produkt určený k vyživování kojenců – *Henri Nestlé's Kindermehl*.

²⁵⁹ A. PFIFFNER, *Henri Nestlé...*s. 114–115.

²⁶⁰ *Tamtéž...*s. 113.

²⁶¹ Podobnou technologii výroby mléčného prášku objevil v USA roku 1872 Samuel R. Percy a nechal si ji v témže roce patentovat. Srov. *United States Patent Office, Samuel R. Percy, of New York, N.Y. (125,46): Improvement in Drying and Concentrating Liquid Substances by Atomizing* [online]. New York: United States Patent Office, 1872, dostupné online (<https://patents.google.com/patent/US125406>), [citováno k 29. 1. 2019].

²⁶² J. HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966...*, s. 39.

²⁶³ *Tamtéž...*, s. 47.

2.2. Vznik obchodní značky *Farine Lactée Henri Nestlé*

Vypuknutí prusko-francouzské války v roce 1870 omezilo slibně se rozvíjející export do západní Evropy, který byl doprovázen obtížemi v podobě navyšování celních poplatků na výrobky obsahující cukr, a to zejména v Německu, ale také v Belgii a Nizozemí. Rozdíl mezi počtem přijímaných konví mléka v době krátce po prusko-francouzské válce a v době plného obnovení výrobních kapacit lze doložit statistickými daty. V červnu 1871 přijímal podnik 800 až 1000 konví mléka, zatímco v červnu 1873 se vyšplhal jejich počet až na 2000. Nestlé se snažil najít nová odbytiště, což se mu povedlo, a v roce 1873 dodával své výrobky nejen do Rakouska, Španělska, Itálie, ale také do Argentiny, Mexika a Ruska. Úspěšná expanze na další a další trhy tkvěla jednak v příznivé ceně produktu a jednak v najetí přímé cesty ke spotřebitelům. Již v témže roce se zdvojnásobila produkce dětské výživy na 500 000 plechovek ročně. O dva roky později dospěl jednašedesátiletý Henri Nestlé k rozhodnutí prodat svůj rozvíjející se podnik. 8. března 1875 podepsal s curyšskými obchodníky prodejní smlouvu na jeden milion švýcarských franků, díky níž převedl nejen původní továrnu, její strojní zařízení a zákazníky na nové majitele, ale inicioval rovněž vytvoření nové obchodní značky *Farine Lactée Henri Nestlé*.²⁶⁴ Henri Nestlé se podpisem smlouvy zřekl jakéhokoliv nároku na vlastnický podíl v novém podniku a svůj život dožil v obci Glion nedaleko Montreux, kde 7. července 1890 zemřel.²⁶⁵

Zvyšující se poptávky po dětské výživě využilo nové vedení nejen k vytvoření akciové společnosti, ale současně k rozšíření strojního vybavení továrny. Společnost *Farine Lactée Henri Nestlé*²⁶⁶ řešila, jak dostat své výrobky do větších měst, ale uvažovala rovněž o distribuci na venkov a dále do zahraničí, což vyžadovalo zajistit si nové skladové prostory a najmout další obchodní zástupce. Nově vzniklá společnost musela čelit na zahraničních trzích nemalé konkurenci, a proto se zpočátku soustřeďovala zejména na území Švýcarska. Ani zde však neměla dominantní postavení. Jejím největším konkurentem byl podnik Anglo-Swiss Condensed Milk Co. (založen 1866),²⁶⁷ který počátkem roku 1878 zahájil výrobu vlastní kojenecké výživy a současně si oboustrannými smlouvami zajistil u svých odběratelů kondenzovaného

---

²⁶⁴ Továrna byla prodána třem curyšským obchodníkům, jmenovitě: Julesovi Monneratovi, Pierre-Samuelovi Roussymu a Gustavu Marquisovi, kteří záhy zasedli ve správní radě firmy. J. HEER, *Nestlé: hundertfünfundzwanzig Jahre...*, s. 59.

²⁶⁵ J. HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966...*, s. 69.

²⁶⁶ Dále jen NESTLÉ.

²⁶⁷ Dále jen Anglo-Swiss.

mléka povinnost odebírat doplňkovou výživu pro novorozence.²⁶⁸ Představenstvo NESTLÉ krátce nato rozhodlo z důvodu konkurenceschopnosti zahájit produkci kondenzovaného mléka. Společnost si velmi zakládala na kvalitě prvotní suroviny, a proto začala s osvětovou kampaní mezi dodavateli mléka, v jejímž rámci pověření odborníci radili zemědělcům, čím nejlépe dojnice krmit a jak zajišťovat čistotu ve stájích.²⁶⁹

Pověst, kterou si u odběratelů získala dětská výživa, pomohla společnosti k úspěšné distribuci nového výrobku v podobě kondenzovaného mléka.²⁷⁰ V tomto okamžiku se přímo střetly obchodní zájmy obou firem, což vyústilo v záměr Anglo-Swiss zlikvidovat svého přímého konkurenta odkoupením jeho výrobních a prodejních zastoupení. Z tohoto plánu nakonec sešlo, protože nabízená částka 1,5 mil. švýcarských franků byla nedostatečná a samotná továrna ve Vevey byla pro společnost NESTLÉ ze strategických důvodů neprodejná.

Jednalo se o strategické rozhodnutí, které umožnilo společnosti upevnit pozice na trhu. V 80. letech 19. století už nebyla Anglo-Swiss schopna následkem narůstající poptávky po kondenzovaném mléce v USA uspokojovat svoje zákazníky, následkem čehož se generální shromáždění akcionářů firmy 4. května 1882 rozhodlo vybudovat továrnu v Middletownu ve státě New York.²⁷¹ Vedení NESTLÉ vycítilo v tomto okamžiku příležitost zbavit se na evropském trhu svého největšího konkurenta. Snížilo cenu kondenzovaného mléka a podařilo se mu díky tomu převzít odběratele ve Velké Británii.²⁷²

Anglo-Swiss svými podnikatelskými aktivitami na území Spojených států brzy narazila na konkurenci mlékárny New York Condensed Milk Co.²⁷³, která představovala levnější alternativu pro americké odběratele. Tento podnik kryl totiž z poloviny americkou spotřebu kondenzovaného mléka. Na přelomu 19. a 20. století se

---

²⁶⁸ Blíže se životu a podnikatelským aktivitám amerického přistěhovalce Georgea Pegea, jeho bratra Charlese A. Pegea a jejich společné firmě Anglo-Swiss Condensed Milk Company, která se později spojila v roce 1905 s NESTLÉ, věnuje kolektivní monografie: Michael van ORSOUW – Judith STADLIN – Monika IMBODEN, *George Page: Der Milchpionier*, Zürich 2005.

²⁶⁹ J. GERŠLOVÁ, *Podnikatelské osobnosti...*, s. 94–95.

²⁷⁰ Konkurenční podnik Anglo-Swiss prodával svoje kondenzované mléko pod značkou *Milchmädchen*. Pro dodávky do Afriky, Asie a Indie neslo název *Milkmaid*.

²⁷¹ J. HEER, *Nestlé: Weltgeschichte 1866–1966...*, s. 74.

²⁷² Podstatou rolí v přesvědčování britských odběratelů sehrávali také obchodní agenti.

²⁷³ Zakladatelem společnosti New York Condensed Milk Co. byl Gail Borden, který je v mlékárenském průmyslu spojen s vyvinutím první úspěšné komerční metody zahušťování mléka. *The Story Behind the Name: Borden, an American Heritage Brand*, dostupné online (<https://www.bordendairy.com/press-room/history/>), [citováno k 4. 2. 2019].

již udržitelnost továren Anglo-Swiss na teritoriu USA jevila jako nereálná, a to jak vlivem konkurence, tak i následkem vzrůstu ceny cukru a bílého plechu pro výrobu konzerv na kondenzované mléko. Firma byla nucena prodat obě továrny (jak v Middletownu ve státě New York, tak i v Dixonu ve státě Illinoa), včetně strojního vybavení a provozního personálu za 2 mil. amerických dolarů podniku New York Condensed Milk Co. a stáhnout se z amerického obchodního trhu.²⁷⁴ Zástupci americko-švýcarské společnosti se za utržené peníze usnesli posílit svoje výrobní závody v Evropě, a to zakoupením První švýcarské společnosti pro vývoz alpského mléka²⁷⁵ a její malé továrny v Egnachu u Romanshornu na severozápadě země v kantonu Thurgau, jejímž hlavním výrobním produktem bylo kondenzované mléko. Nákup vývozní společnosti a malé továrny v Egnachu u Romashornu byl vyčíslen na 500 000 švýcarských franků.

Ani NESTLÉ nezůstalo v expanzi na zahraniční trhy pozadu. Myšlenka zakoupit výrobní závod mimo Švýcarsko měla prostý důvod: navýšení celních poplatků na výrobní a obalové suroviny při dovozu ze zahraničí. V roce 1898 zakoupila společnost první větší podnik Norwegian Milk Condensing Co., který disponoval dobře fungující továrnou a zároveň udržoval úzké obchodní styky s Velkou Británií.²⁷⁶

Ve Velké Británii zakoupila společnost krátce na to (1901) továrnu na výrobu sterilizované smetany v Tutbury v hrabství Staffordshire, kde po dílčích stavebních úpravách vzniklo rovněž zásobovací centrum pro anglosaský trh. V těchto případech se jednalo o koupi již provozuschopných a prosperujících závodů, zatímco v případě továren v německém Hegge s ředitelstvím Berlíně, kde se začala vyrábět dětská výživa, nebo ve španělské La Penille, investovala společnost do jejich výstavby s cílem zajistit zásobování místního trhu přímo výrobky z nově zřízených závodů. Postupem doby vznikla v Berlíně, Londýně a Paříži obchodní zastoupení a pobočky, které postupně nahradily funkci obchodních agentů. Rozšíření sítě továren mimo území Švýcarska s sebou přineslo opětovné rozšíření nabídky výrobků, k nimž od roku 1904 přibýly produkty z čokolády.²⁷⁷

---

²⁷⁴ *Tamtéž...*, s. 76.

²⁷⁵ V orig: Erste Schweizerische Alpenmilch-Export-Gesellschaft.

²⁷⁶ J. HEER, *Nestlé: hundertfünfundzwanzig Jahre...*, s. 64.

²⁷⁷ Daniel Peter, který se společně se svým bratrem Julienem zprvopočátku specializoval ve Vevey na výrobu svíček, se po sňatku s dcerou zakladatele první švýcarské továrny na čokoládu – F. L. Caillera – rozhodl podnikat jako jeho tchán v produkci čokolády. Sám bývá považován za vynálezce mléčné čokolády. Josef FEITL – Stanislav KRÁMSKÝ, *Sbíráme čokoládové obaly I*, Praha 1989, s. 65–67.

Společnost NESTLÉ uzavřela se společností Peter & Cailler-Kohler dohodu, která jí umožňovala vyrábět čokoládové produkty a exportovat je do zahraničí (na britský, francouzský, německý a americký trh).²⁷⁸.

Obrázek č. 8: Vývoj loga Nestlé.

Logo z roku 1868.

Logo z roku 1938.

Logo z roku 2015.

---

²⁷⁸ J. HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966...*, s. 96.

2.3. Fúze NESTLÉ s Anglo-Swiss Condensed Milk Co.

Významným momentem v rámci obchodního vývoje NESTLÉ se stala fúze (1905) dvou největších podniků na zpracování mléka na území Švýcarska. 15. dubna 1905 vyjádřily kladná stanoviska se sloučením nejvyšší správní orgány obou společností, a tím vznikla nová akciová společnost NESTLÉ and Anglo-Swiss Condensed Milk Co.,²⁷⁹ která disponovala 18 továrnami pro zpracování a výrobu mléčných a čokoládových výrobků.²⁸⁰ Ani přes sloučení obou společností do jedné nebyla narušena původní organizační struktura a vedení nové akciové společnosti sídlilo jak ve Vevey (kanton Vaud), tak i ve městě Chamu (kanton Zug). Ze správního hlediska stojí za zmínku, že správní rada byla nově složena z deseti členů a paritním poměrem obsadili vedoucí pozice v obou administrativních centrech. Obě centra měla přitom v gesci předem dané kompetence. Zatímco v Chamu se nacházela centrální účtárna, právní, pojišťovací a daňové oddělení, sídlilo ve Vevey ředitelství, které mělo pravomoc organizovat výrobu dětské výživy a bylo zde také zřízeno obchodní oddělení pro evropský kontinent. Z londýnské kanceláře vzniklo posléze třetí vedoucí centrum odpovědné za vývoz do Velké Británie, Asie, Latinské Ameriky, Afriky a Austrálie. Z hlediska vývozu zaujala právě Austrálie mezi mezinárodními odběrateli druhé místo, avšak poté, co v roce 1906 navýšila velmi výrazně celní poplatky na dovážené produkty z mléka, rozhodlo se vedení NESTLÉ and Anglo-Swiss uplatnit stejnou taktiku, kterou aplikovalo v Evropě: koupit některý z prosperujících podniků na výrobu kondenzovaného mléka v tuzemsku, tedy v tomto případě, na australském kontinentě. Konkrétně se jednalo o Cressbrook Dairy Co. v Brisbane.²⁸¹ Zakoupení tohoto podniku v roce 1907 bylo nepochybně uskutečněno s cílem stát se dominantní silou v australském mlékárenském průmyslu.²⁸²

Naopak otevření nové továrny v Ashbourne (1910) ve Velké Británii mělo smysl z důvodu možnosti exportu do zemí, které náležely pod „Anglickou korunu“ a byly tím zatíženy pouze nízkými dovozními cly. Během roku 1913 se pokus společnosti o ovládnutí zahraničních trhů přesunul na Dálný Východ, čemuž předcházely reklamní akce s cílem zaujmout sociální vrstvy, u nichž nákup a konzumace těchto mléčných produktů neměly doposud takovou tradici. Za účelem lepšího zásobování byl zřízen expediční sklad v Singapuru. Do vypuknutí první

---

²⁷⁹ Dále jen NESTLÉ and Anglo-Swiss.

²⁸⁰ *Tamtéž...*, s. 99.

²⁸¹ *Tamtéž...*, s. 115.

²⁸² *Tamtéž...*, s. 120.

světové války si tedy společnost NESTLÉ and Anglo-Swiss vybuodovala solidní pozici v mlékozpracujícím průmyslu, a to zejména na evropském obchodním trhu, i díky své snaze přizpůsobit výrobu novým trendům a poptávce ve společnosti.

Silnou pozice NESTLÉ and Anglo-Swiss lze po zmíněné fúzi opodstatnit i začleněním jejího předmětu podnikání do hierarchie švýcarského hospodářství. Zpracování mléka, patřící do potravinářského průmyslu, představovalo na počátku 20. století třetí nejdůležitější průmyslové odvětví s výhledem na získání nejvyšší důležitosti pro ekonomiku Švýcarské konfederace (tehdy se na vyšších pozicích umístil ještě textilní a strojírenský průmyslu). Stav švýcarského potravinářského průmyslu, a to nejen v mlékozpracujícím průmyslu, ale i v případě jiných potravinářských komodit se do roku 1914 orientoval hlavně na vývoz, což se změnilo se vznikem prvních zahraničních poboček (např. vývoz kondenzovaného mléka pro potřeby velkých zaoceánských lodí, nebo export čokolády v době búrské války a japonsko-ruského konfliktu).²⁸³ Fúzování již tehdy významných podniků NESTLÉ a Anglo-Swiss jen umocnilo trend doby, který poukázal na skutečnost, že pionýrské období tohoto průmyslového odvětví (mnohdy spojovaného s individualismem „cizinců zakladatelů“ – kromě H. Nestlé, také Ch. Page, J. Maggi) je již u konce. Hospodářský život byl v souladu s dobou vhodný již jen pro velké podniky.

2.4.NESTLÉ and Anglo-Swiss v době první světové války

Vypuknutí světového konfliktu a s ním spojená vojenská mobilizace se negativně dotkla výrobního programu i personálních kapacit evropských továren, které spadaly pod správu NESTLÉ and Anglo-Swiss.²⁸⁴ Omezování lodního provozu ohrožovalo export výrobků, představujících pro společnost velmi významný zdroj příjmů. Podobná situace nastala rovněž v dovozu některých klíčových surovin, používaných ve výrobě. Od roku 1915 stoupala významně poptávka po výrobcích společnosti, a to zejména po konzervách sušeného mléka, které představovaly kvalitní náhražku mléka čerstvého.²⁸⁵ Vedení společnosti se tedy rozhodlo zakoupit nové továrny v norském Levangeru a v Rakousku převzalo továrnu v Grimmensteinu.²⁸⁶

---

²⁸³ Potravinářský průmysl byl také jedním z nejvýznamnějších témat na Bernské zemské výstavě v roce 1914. Werner H. MEYER – Georg KREIS, *Dějiny Švýcarska*, Praha 2019, s. 196–197.

²⁸⁴ Nejvíce se úbytek pracovních sil projevil v továrnách válčících států, tzn. Německa, Rakousko-Uherska a Velké Británie. J. HEER, *Nestlé: hundertfünfundzwanzig Jahre...*s. 123.

²⁸⁵ J. HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966...*, s. 56.

²⁸⁶ *Tamtéž...*, s. 131.

V roce 1916 začaly továrny (zejména na území Švýcarska) omezovat výrobu z důvodu nedostatku mléka. Dařilo se jim jen stěží zajišťovat zásobování obyvatelstva měst. Krize, související s nedostatkem čerstvého mléka, se podepsala rovněž na přerušení provozu domácích továren v Düdingenu a Yverdonu.

Opětovné obnovení zdrojů mléka dalo podnět k zakoupení firmy Egron s ústředím v dánské Kodani, pod níž spadaly továrny v Kloeftenu (Norsko) a Vernemönu (Švédsko). V roce 1916 se díky dodávkám pro válčící státy zvýšil kapitál společnosti o 20 mil. švýcarských franků. Společnost v této době rozšířila svou tržní oblast o jižní Afriku a založila obchodní zastoupení v Kapském Městě.²⁸⁷ Do této doby spadá rovněž zahájení výroby v Cherbourgu, čímž si rozšířila možnost prodávat a vyrábět mléčné a čokoládové výrobky ve francouzských koloniích.

Nedostatek krmiva a s ním spojené snižování stavu dobytka od předposledního roku první světové války způsobily opětovný pokles produkce. Přednost dostalo využití mléka pro výrobu másla. Společnost NESTLÉ and Anglo-Swiss měla během první světové války ve Švýcarsku k dispozici pouze takové množství čerstvého mléka, že jeho zpracováním mohla pokrýt pouze 6 % výrobků určených pro světový trh.²⁸⁸

2.5. Poválečná konsolidace a transformace v globální firmu

Konec první světové války znamenal pro NESTLÉ na jedné straně ztrátu státních zakázek pro armády soupeřících států, na druhé straně vyvstala naléhavá potřeba zásobování válkou vyhladovělého obyvatelstva. S tím souvisela reorganizace společnosti zahájená v roce 1919, během níž se prodejní centrum přemístilo z Vevey do Paříže. V té době disponovala společnost již 42 továrnami a okruh odběratelů se rozšířil o asijské státy, zejména o Japonsko a Filipíny. O rok později (1920) vlastnila společnost již na 80 továren a k tomu 300 skladů. To jí otevřelo možnost expandovat i na jihoamerický trh, a to konkrétně do města Araras poblíž brazilského São Paula.²⁸⁹ Úsilí o proniknutí na mimoevropská teritoria bylo motivováno snahou předstihnout možné konkurenty, kteří by měli zájem podnikat v mlékárenském průmyslu na zmíněných územích, ale také rozšířit počet odběratelů společnosti NESTLÉ.

Navzdory četným obchodním úspěchům si společnost následně prošla i několika krizemi. V důsledku první poválečné hospodářské krize zaznamenala

---

²⁸⁷ *Tamtéž...*, s. 131.

²⁸⁸ *Tamtéž...*, s. 132.

²⁸⁹ *Tamtéž...*, s. 148.

v roce 1922 rozpočtový schodek, který se promítl do částečného omezení výroby. V USA, kde měla továrny jak v pronájmu, tak ve svém vlastnictví, musela prodat pět výrobních závodů z celkového počtu 27 provozoven, které náležely pod správu tamějšího zastoupení společnosti NESTLÉ's Food Company, Inc.²⁹⁰ Společnost stanula před zásadním rozhodnutím, jak zajistit do budoucna ekonomickou stabilitu firmy. Z aplikovaných opatření lze uvést například zřízení výzkumné a speciální laboratoře ve Vevey, která v sobě sloučila odborná pracoviště pro výzkum a rozvoj produkce potravin, nebo povolání zkušeného bankéře Louise Dapplese do správní rady firmy. Dapples se zasloužil o revitalizaci její ekonomiky a stal se později dokonce prezidentem celé společnosti. V roce 1924 se společnost ekonomicky stabilizovala, což umožnilo nejen snížení bankovních pohledávek, ale i opětovnou obnovou obchodu s Dálným Východem, který byl zásobován produkty z továren v USA.²⁹¹ Překonání krize lze doložit rovněž na dalších nových podnikatelských aktivitách společnosti; například v navazování nových obchodních styků s cílem prodávat výrobky partnerských firem u svých odběratelů, nebo na přebírání potravinářských výrobních závodů, zaměřených zejména na výrobu sladkostí.

Příklad této podnikatelské strategie je doložený již v roce 1927, kdy si společnost smluvně zajistila spolupráci s firmou T. & E. Plum Ltd. se sídlem v Kodani, a tím získala výhradní právo na prodej dánského másla na svých trzích. O dva roky později (1929) koupila podnik Peter & Cailler-Kohler, Chocolats Suisses S. A., který na tehdejší dobu představoval největšího výrobce čokoládového zboží ve Švýcarsku.²⁹² NESTLÉ převzalo továrny ve Švýcarsku, v Itálii, Velké Británii, Německu, Turecku, Francii a Belgii, přičemž od tohoto okamžiku disponovalo třinácti novými průmyslovými centry na výrobu čokolády, ale jeho obchodní rozpínání tímto zdaleka nekončilo.²⁹³ V roce 1930 rozhodlo vedení společnosti o založení dvou mimoevropských národních společností v Argentině (Compañía Nestlé, S.A.P.A.) a v Mexiku (Compañía Nestlé de Cuba), což lze vnímat jako akt diverzifikace trhu, jelikož Latinská Amerika nebyla tehdy již probíhající celosvětovou hospodářskou krizí

---

²⁹⁰ Za nastalým schodkem stála podle vyjádření správní rady krize devizových kurzů a pokles cen. *Tamtéž...*, s. 132.

²⁹¹ *Tamtéž...*, s. 158.

²⁹² Podnikatelské aktivity NESTLÉ v oblasti výroby čokoládového zboží se po pádu komunismu v Československu rozvinuly až v roce 1993, kdy společně s francouzskou firmou DANONE převzalo 15 závodů bývalé a. s. Čokoládovny. Privatizace této akciové společnosti byla dokončena v roce 1999. J. FEITL – S. KRÁMSKÝ, *Kniha...*, s. 111.

²⁹³ J. HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966...*, s. 178.

postižena tak jako Evropa. Nově ustavené švýcarské vedení vnímalo jako vhodnou ochranu proti krizi nejen zakládání nových, pobočných společností a navazování nových obchodních styků, ale také plánovanou zásobovací politiku.²⁹⁴

I přes tato opatření ovlivnily společnost destabilizace měny a pokles akcií, což v praxi znamenalo snížení cenu produkce. V roce 1934 se začalo potvrzovat pravidlo, že trhy, které byly krizí zasaženy nejdříve, se z ní začaly vymaňovat jako jedny z prvních. Dokladem toho je fakt, že krizí postižené továrny pod správou amerických NESTLÉ's Food Company a NESTLÉ's Milk Products Co. se vyrovnaly s jejími tíživými následky dříve, než tomu bylo v Evropě. Výrobu a prodej španělské filiálky navíc ovlivnila začínající občanská válka v roce 1936. V témže roce dopadla na švýcarskou ekonomiku rovněž devalvace měny, která negativně poznamenala zejména export kondenzovaného mléka.

Tabulka č. 6: Srovnání tržeb za mléko s dalšími komoditami za rok 1934 v USA²⁹⁵

Komodity	Tržba v mil. USD (amerických dolarech)
Mléko	1,421 USD
Dobytěk a telata	717 USD
Prasata	613 USD
Prasnice	303 USD
Drůbež a vejce	434 USD
Brambory	163 USD

²⁹⁴ Generální ředitelství se skládalo z: Edouarda Mullera, Gustavea Huguenina a Maurice Peternota. *Tamtéž...*, s. 182.

²⁹⁵ Ing. FUXA, *Mlékařství ve Spojených státech severoamerických*, Mlékařské listy, 28, 1936, s. 372.

Tabulka č. 7: Účast mlékáren na zpracování mléka s ohledem na vybrané státy za rok 1934 (v %)²⁹⁶

Zpracováno na/k:	USA (úhrnem)	New York	Iowa	Wisconsin	Minnesota	California
Mléko a smetanu	42 %	72,2 %	13 %	22,2 %	14,4 %	37,7 %
Mlékárenské máslo	33 %	3 %	77,5 %	32,7 %	77,3 %	38,6 %
Selské máslo	11 %	3,8 %	5 %	0,5 %	2,6 %	0,8 %
Sýry	4 %	7,4 %	0,2 %	27,4 %	1,1 %	2,4 %
Kondenzované a sušené mléko	4 %	4,8 %	0,4 %	13,1 %	0,7 %	12,2 %
Zmrzlinu	3 %	5,7 %	1,1 %	0,8 %	0,9 %	4,8 %
Výkrmu telat	3 %	3,1 %	2,8 %	3,3 %	3 %	3,5 %
<i>Celkově:</i>	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Pokles exportu ovlivnil finanční situaci společnosti. Omezila výrobu a propouštěla personál, což způsobilo sociální problémy. Omezení či dokonce uzavření některých továren nebylo ovšem překážkou v pokračování technologického rozvoje, což bylo patrné na rozšíření nabídky některých druhů mléčných sypkých směsí. Z nových sypkých produktů společnosti lze zmínit např. *Lactogen*, *Eledon*, což bylo podmáslí v prášku, které bylo určeno nejen dětem trpícím zaživacími problémy. *Milo* bylo posilujícím přípravkem na bázi rozmělněného obilí. Z dalších výrobků je možné uvést *Nestogen*, *Pelargon* (doporučoval se jako přímá náhražka mateřského mléka; s jeho výrobou se za využití rozprašovací metody začalo na území Československa až po druhé světové válce)²⁹⁷ nebo v roce 1936 vyvinutý *Nestovit*, který se prodával ve formě tablet a byl vyráběn z kakaového másla. Výrobky *Nesviton* a *Nestamine* byly navíc obohaceny o vitamíny B a D.²⁹⁸

²⁹⁶ *Tamtéž...*, s. 372.

²⁹⁷ *PELARGON – Mléko v prášku pro kojence (etiketa plechovky)*. Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách – Soubor mléčných konzerv a písemných pramenů k historii regionu Hlinecka.

²⁹⁸ J. HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966...*, s. 182–184.

Nehledě na dílčí potíže, související se světovou hospodářskou krizí, byla společnost NESTLÉ do začátku druhé světové války v zásadě prosperujícím podnikem, alespoň co do počtu výrobních závodů a jejich lokací na jednotlivých kontinentech. Z celkového počtu 105 továren vlastnila 88 továren na výrobu mléčných výrobků a 17 továren na výrobu čokolády. Nejvíce z nich se nacházelo v Evropě (60). Na severoamerickém kontinentu disponovala společnost 18 továrnami, zatímco v Jižní a Střední Americe jich spravovala 11. Svoje výrobní zastoupení měla také v jižní Africe (9), v Austrálii a Novém Zélandu (7).²⁹⁹Při porovnání údajů z roku 1936 a za období 1926–1930, které nashromáždil Mezinárodní zemědělský ústav v Římě, jasně vyplývá, že vývoz konkrétně kondenzovaného mléka, klíčového produktu společnosti NESTLÉ, byl i vlivem překonané světové hospodářské krize značně poznamenán, což je nejvíce zjevné na stavu exportu právě v USA a Švýcarska. V případě statistik dovozu za shodná období z tabulky vyplývá, že drtivou většinu zastoupených zemí tvoří asijské státy.

Tabulka č. 8: Světový obchod s kondenzovaným mlékem za rok 1936 a období 1926–1930 (v tunách)

VÝVOZ³⁰⁰

Země	Roční vývoz za rok	Vývoz za období
	1936	1926–1930
Austrálie	6 306 t	8 688 t
Dánsko	16 576 t	24 629 t
Francie	2 062 t	5 315 t
Irsko	6 222 t	4 140 t
Kanada	9 282 t	12 818 t
Nizozemí	173 158 t	158 181 t
Norsko	1 815 t	8 758 t
Spojené království Velké Británie a Severního Irska	19 610 t	10 639 t
Švýcarsko	5 369 t	35 250 t
USA	22 799 t	55 513 t
<i>Celkem vývoz:</i>	263 199 t	323 931 t

²⁹⁹ Rozšíření Nestlé-koncernu, Mlékařské listy, 30, 1938, s. 204.

³⁰⁰ Světový obchod kondenzovaným mlékem, Mlékařské listy, 29, 1937, s. 298.

Tabulka č. 9: Světový obchod s kondenzovaným mlékem za rok 1936 a období 1926–1930 (v tunách)

DOVOZ³⁰¹

Země	Roční dovoz za rok	Dovoz za období
	1936	1926–1930
Anglie	85 591 t	131 430 t
Malakka	32 047 t	32 466 t
Filipíny	-----	12 301 t
Nizozemská východní Indie (dnes Indonésie)	13 555 t	13 580 t
Britská Indie (dnes Indie)	10 081 t	11 338 t
Siam (dnes Thajsko)	-----	4 832 t
Čína	3 068 t	5 656 t
Japonsko	455 t	4 549 t
Indočína (dnes Kambodža, Laos a Vietnam)	3 444 t	3 557 t
Kuba	-----	18 856 t
Porto Rico	3 107 t	2 000 t
Hawai	5 236 t	2 750 t
<i>Celkem dovoz:</i>	156 584 t	243 315 t

Důsledky hospodářské krize se promítly rovněž do vlastnické struktury společnosti a z původně akciové společnosti vznikla holdingová společnost. S ohledem na nejistou mezinárodní situaci se tento krok jevil jako nevyhnutelný i z důvodu zajištění lepší správy zejména továren ležících mimo Evropu. Švýcarská mateřská společnost NESTLÉ and Anglo-Swiss se transformovala na NESTLÉ and Anglo-Swiss Holding Company Limited, z níž se následně oddělila dceřiná společnost Unilac, Inc. se sídlem v Panamě. Státy Latinské Ameriky zaváděly

³⁰¹ *Tamtéž...*, s. 298.

pro zahraniční firmy různá zvýhodňující opatření, například daňové úlevy, a proto mělo zřízení společnosti Unilac, Inc. opodstatněný význam.³⁰²

Sídlo nové holdingové společnosti, která vznikla dva roky před vypuknutím dalšího světového konfliktu (1937), se nezměnilo a zůstalo ve Vevey a Chamu. V témže roce stála před správní radou společnosti ještě volba nového prezidenta, jelikož 31. července 1937 zemřel Louis Dapples. Na uvolněný post byl krátce nato jmenován Edouard Muller.³⁰³

2.6. Postavení a konkurenceschopnost NESTLÉ v USA

Patrně nejvýznamnějším konkurentem NESTLÉ na mimoevropských trzích byla severoamerická společnost New York Condensed Milk Co. s výrobními závody v New Yorku a Chicagu, které se podařilo již na přelomu 19. a 20. století uspět v konkurenčním boji o výrobu kondenzovaného mléka se společností Anglo-Swiss Condensed Milk Co.³⁰⁴ O získání, přinejmenším části amerického trhu pro svoje výrobky, usilovalo také NESTLÉ. Na počátku stála pragmatická úvaha vedení firmy. Evropa, stále zmítaná válkou, se nejevila vhodným prostorem pro investice, jež by obnovily úroveň prodeje před rokem 1917. Proto bylo rozhodnuto o dočasném pronájmu až 40 továren na válkou nedotčeném severoamerickém území, které svými výrobky zásobovaly nejen obyvatelstvo celého světa, ale také armády válčících stran.³⁰⁵ Toto opatření se ukázalo později jako tržně výhodné do té míry, že v září 1917 projednávala správní rada návrh na odkoupení vybraných továren. Největší zájem projevila o společnosti John Wildi Evaporated Milk Co. v Columbusu a o Hires Condensed Milk Co. v Philadelphii. Nákupem akcií těchto společností získalo NESTLÉ 27 továren, jejichž výrobní kapacity přesahovaly potřeby Spojených států amerických. Pro srovnání je nutné uvést, že výrobní kapitál těchto firem byl přibližně pětkrát vyšší než kapitál švýcarských továren před vypuknutím války.³⁰⁶

Chov hovězího dobytka byl v USA tradičně v rukou farmářů, jejichž počet se za rok 1934 odhadoval na 6 200 000 osob; 4 600 000 z nich mělo jednu nebo více dojnic. Syrové mléko do mlékáren dodávaly zejména středně velké farmy, které

---

³⁰² P. HARRISSON, *Das Imperium...*s. 57.

³⁰³ J. HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966...*, s. 189.

³⁰⁴ *Tamtéž...*, s. 74.

³⁰⁵ Z mnohých továren na území USA můžeme jmenovat výrobní závod ve Fultonu, který již před rokem 1917 vyráběl sortiment podobný nabídce výrobků společnosti NESTLÉ and Anglo-Swiss. *Tamtéž...*, s. 131–132.

³⁰⁶ *Tamtéž...*, s. 132.

vlastnily v průměru 10–30 dojnic, zatímco velcí farmáři, vlastníci až kolem 100 kusů dobytka, prodávali mléko spíše ve vlastní režii.³⁰⁷ V porovnání se stavem dojnic v Sovětském svazu (19 550 000 kusů) a Německu (10 mil. kusů dojnic) se těšil chov skotu v USA velké popularitě, o čemž svědčí údaj o chovu více než 26 mil. kusů hovězího dobytka. Příjmy za prodej mléka představovaly pro americké farmáře nezanedbatelnou částku, a to hlavně ve srovnání s jinými důležitými odvětvími zemědělského a potravinářského průmyslu.³⁰⁸ Chov skotu byl rozšířený zejména v severních oblastech země, kde se upravené konzumní mléko dále prodávalo do měst, naproti tomu mléko z oblastí střední a západní Ameriky se využívalo hlavně k výrobě másla a sýrů.

S ohledem na ekonomický vývoj NESTLÉ od jeho založení v roce 1866 až do druhé poloviny 30. let 20. století lze konstatovat, že se tato společnost velmi dobře etablovala na světovém obchodním trhu, a to hlavně díky výrobě ojedinělých mléčných výrobků. Sypké mléčné směsi byly dobře prodejné nejen v zemích, kde bylo obtížné uchovávat delší dobu čerstvé mléko (např. v Jižní Americe), ale mohly sloužit i jako náhradní výživa pro kojence (*Nestlé's Kindermehl*), nebo jako dietetická strava (*Eledon*). Jejich obliba tkvěla také v jednoduché přípravě. Rozšíření výrobních závodů mimo hranice Evropy po roce 1918 a technologický rozvoj ve 30. letech jasně předznamenal, že se tato společnost do budoucna nespokojí pouze s dodávkami mléčných výrobků a čokoládového zboží na evropské trhy, ale bude usilovat o rozšíření seznamu odběratelů a zároveň o obohacení výrobního portfolia o další populární produkty (*Nescafé*).

---

³⁰⁷ Ke státům s největší mléčnou produkcí patřily Wisconsin, Iowa, Minnesota, California a stát New York. Ing. FUXA, *Mlékařství ve Spojených státech severoamerických*, Mlékařské listy, 28, 1936, s. 371.

³⁰⁸ *Tamtéž...*, s. 372.

3. kapitola

Založení obchodního zastoupení NESTLÉ a prvního výrobního závodu v Moravském Krumlově

3.1. Švýcarské mlékárenství před druhou světovou válkou a jeho obchodní vztah k Československu

Švýcarsko lze bezpochyby označit jako zemi, která má jednu z nejdelších tradic zpracování mléka v Evropě. Horský ráz krajiny a množství srážek do značné míry určoval charakter zdejšího zemědělství, omezeného převážně na kultivaci luk a pastvin. Mírné vlhké podnebí umožňovalo vyprodukovat dostatek krmné píče, která obvykle vystačila až na 200 dní tzv. „zeleného krmení“. „Zelené krmení“ se ve většině kantonů používalo od konce dubna až do listopadu s výjimkou kantonů Vaud a Neuchâtel, kde se jím začalo krmit až začátkem května. Díky příznivým podnebným podmínkám mohli zemědělci vyhánět svůj dobytek na pastvu po většinu roku. Rozšíření pastvin se týkalo i rovinatých oblastí poblíž kantonů Curych a v okolí Bodamského jezera.³⁰⁹

V roce 1935 činila celková hodnota hrubého výnosu všech odvětví švýcarského zemědělství 1 150 000 000 švýcarských franků, výnos mléka představoval 428 000 000 švýcarských franků. Primární pozici mezi mlékárenskými výrobky zaujímala produkce sýrů, a to převážně tvrdých (např. emantál, sýr grojského typu), následovala výroba másla a produkce kondenzovaného a sušeného mléka. O důležitosti mlékárenského průmyslu pro švýcarskou ekonomiku hovoří fakt, že za rok 1935 pocházelo 40 % hrubého výnosu z hospodaření s mlékem. Kvůli odbytovým potížím, které postihly švýcarský trh na přelomu let 1935/1936, se ovšem produkce zejména tzv. mléčných konzerv a sýrů znatelně snížila, jak je patrné z následující tabulky ilustrující stav výroby v době před první světovou válkou a v polovině 30. let. V roce 1935 fungovalo na území Švýcarska 2500 mlékárenských podniků, z nichž se přibližně polovina řadila ke středním závodům se zaměřením na výrobu sýrů (pracovali v nich průměrně 2–3 zaměstnanci). Nejdůležitějším kantonem pro mlékárenskou výrobu byl Bern, v němž působila přibližně 1/5 všech závodů zpracovávajících mléko. Z dalších důležitých kantonů, zaměřených na mlékárenskou výrobu, lze uvést Fribourg, Luzern, St. Gallen, Thurgau a již zmíněný Vaud. V průběhu roku 1935 zpracovaly švýcarské závody 12 961 000 q mléka, ze kterého bylo 10 586 000 q využito na výrobu sýrů a

---

³⁰⁹ Průměrný podíl srážek se pohyboval podle kantonů od cca 940 do 1340 mm ročně. Prof. PROKŠ, *Poznámky o švýcarském mlékařství*, Mlékařské listy, 28, 1936, s. 343.

másla, což představovalo 80 % veškerého zpracovaného mléka.³¹⁰ Mléko se dopravovalo do mlékáren chladicími auty, která ho svázela z přilehlých sběrů. Čerstvě nadojené mléko se zpravidla díky vysokému stupni čistoty, hygieny a krátké době transportu nemuselo až na výjimky pasterovat a mohlo být přímo dopraveno ke koncovému spotřebiteli. Mlékárny, másárny nebo sběrný prováděly nanejvýš tzv. čištění, jímž se z mléka dostávaly (vyplavovaly) nečistoty.

Obchodní styk mezi švýcarským mlékárenským průmyslem a Československem spočíval převážně v exportu sýrů. V roce 1935 představovalo Československo šestou nejvýznamnější importní zemi tohoto druhu zboží. Ještě větší význam zaznamenal vývoz švýcarských tavených sýrů, díky němuž se Československo umístilo mezi odběrateli na třetím místě. Vývoz mlékárenských výrobků z Československa do Švýcarska byl pasivní, a to i přes možnosti vývozu některých plísňových sýrů typu roquefort z tuzemských sýráren, neboť tento typ sýrů tamější producenti vyráběli v omezené míře. Mnohem významnějším dodavatelem tohoto typu sýru pro švýcarský trh byli výrobci z Itálie a Francie.³¹¹

Obchod s mléčnými výrobky mezi Československou republikou a Švýcarskou konfederací byl tedy jednostranný; domácí obchodní trh byl bohatě zásoben kvalitními švýcarskými mléčnými výrobky. Československé mlékárenství však mohlo ze vzájemných kontaktů vytěžit zavádění modernějších výrobních technologií a nechat se inspirovat podle švýcarské organizace výroby.

Tabulka č. 10: Porovnání produkce výrobků z mléka ve Švýcarské konfederaci v letech 1934 a 1935³¹²

Rok	Produkt		
	Sýr	Máslo	Mléčné konzervy
1934	502 000 q	290 000 q	64 000 q
1935	494 000 q	285 000 q	62 000 q
<i>Celkově:</i>	996 000 q	575 000 q	126 000 q

³¹⁰ Pokles ve výrobě mléčných konzerv a sýrů tkvěl v tom, že tyto produkty byly odkázány především na vývoz. *Tamtéž...*, s. 344–345.

³¹¹ Pro představu: během roku 1935 se dopravilo ze Švýcarska do Československa 2 876 q ementálů a 4 159 q tavených sýrů, což posunulo Československo jako odběratele této potraviny za USA. Kromě sýrového zboží se do Československa v omezené míře dováželo také kondenzované mléko, sypaná dětská výživa a mléčný čokoláda. *Tamtéž...*, s. 345–346.

³¹² Tabulka byla ještě doplněna o statistické údaje pro rok 1934, které byly převzaty z článku: *Mléčná výroba ve Švýcarsku poklesla*, Mlékařské listy, 29, 1937, s. 151.

3.2. Vznik obchodního zastoupení NESTLÉ v Československu

Počátky podnikatelských aktivit NESTLÉ sahají na území dnešní České republiky do roku 1890.³¹³ Zmínka o registraci ochranné známky pro české země pochází z 16. června téhož roku. Výrobky s označením NESTLÉ byly ovšem do českých zemí, které byly tehdy součástí Rakouska-Uherska, dováženy až od roku 1892, jak uváděla inzerce v pražských Humoristických listech. Reklama vyzdvihla základní produkt firmy, a to tzv. *Henriho Nestlé-a zhuštěné mléko*, které bylo na mezinárodní úrovni oceněno 38 vyznamenáními, z toho 14 čestnými diplomy a 18 zlatými medailemi.³¹⁴ Na sklonku 19. století neměla společnost na území Předlitavska žádnou továrnu a své výrobky pouze dovážela. Většinu dovozu představovala kojenecká výživa, tzv. *Nestlého dětská moučka*. Na příkladu dcery MUDr. Jindřicha Hoffera, uvedeného v populární příručce pro ženy, se čtenářky na počátku 20. století mohly dozvědět o blahodárných účincích tohoto přípravku. Příběh malé Blanky poukazoval na výhody využití dětské moučky jako plnohodnotné náhradní výživy, kterou byla od šestého týdne po narození krmena.³¹⁵ Toto svědectví sloužilo jako vhodná reklama pro v té době ojedinělý a účinný potravinový přípravek pro kojence a malé děti.

Distribuční centrum výrobků NESTLÉ pro Čechy, Moravu a Slezsko provozoval Jan Anděl v Praze, v Husově ulici 13.³¹⁶ Obchodní zastoupení společnosti vzniklo teprve krátce po vyhlášení samostatné Československé republiky, kdy byl rovněž jmenován první obchodní ředitel, o jehož jméně prameny mlčí.³¹⁷ Založení obchodního zastoupení bylo prvním krokem k posílení pozic NESTLÉ nejen v Československu, ale též ve střední Evropě. Kromě mléčných produktů dodávalo na trh například bonbony a čokoládové zboží.³¹⁸

---

³¹³ *Historie Nestlé v ČR a SR: Výrobky Nestlé byly u nás prodávány před více než 120 lety.* NESTLÉ CZ, dostupné online (<https://www.nestle.cz/cz/o-nestle/historie-nestle-v-cr-a-sr#tab-cr>), [citováno k 2. 4. 2019].

³¹⁴ J. HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966...*, s. 39.

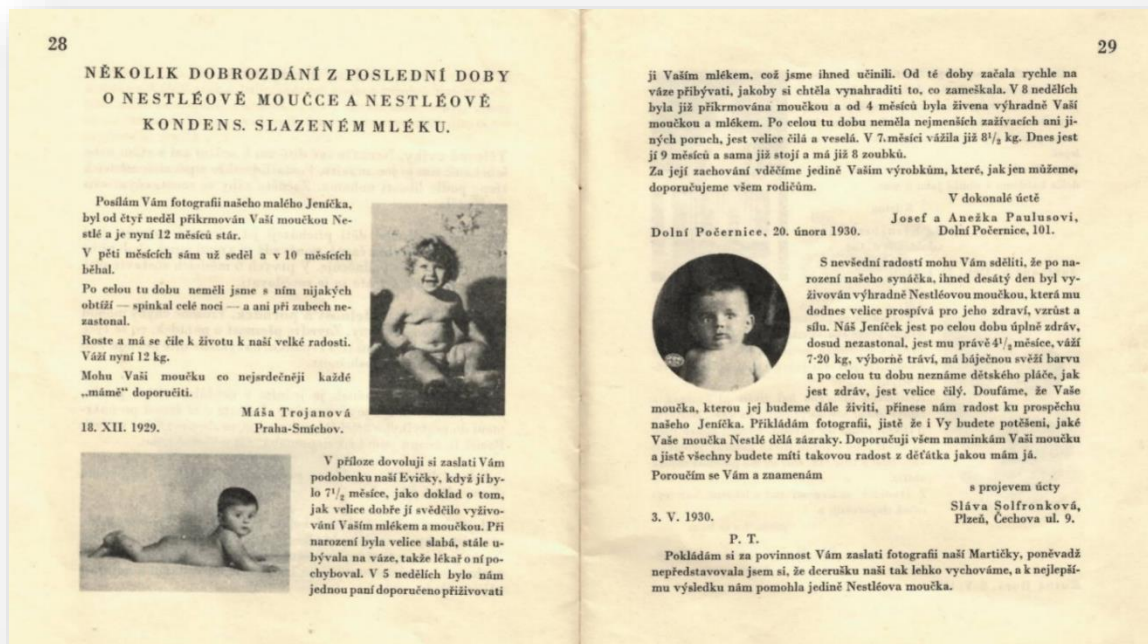
³¹⁵ František HERITES, *Zlatá kniha české ženy*, Praha 1908.

³¹⁶ *Humoristické listy* 34, Praha 1892, s. 8, dostupné online (<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=HumL/34.1892/8/8.png>), [citováno k 2. 4. 2019].

³¹⁷ O vynálezu Nestlého dětské moučky se dozvídáme ještě před vznikem Československa v roce 1918, kdy byla reklama na tento kojenecký výživový doplněk zveřejňována v dobovém tisku pro ženy, např. *Nové pařížské mody* z roku 1911. *Nové pařížské mody* 24, Praha 1911, s. 24, dostupné online (<http://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:ceffcff0-f0c1-11df-91dd-000d606f5dc6?page=uuid:a76ed460-2b3c-11e7-9ceb-005056825209>), [citováno k 14. 4. 2019]. S ohledem na fakt, že tento časopis byl rozšířen hlavně mezi ženami z měst, je tímto definovaná i cílová skupina odběratelů tohoto výrobku. V prostředí venkova se jako náhražka mateřského mléka využívalo alespoň do konce 19. století především kozí, nebo zředěné kravské mléko. Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radosné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006, s. 122–123.

³¹⁸ Výrobní sortiment společnosti NESTLÉ byl v éře První republiky značně rozsáhlý, o čemž svědčí soupis zboží na dodávkovém listu z roku 1935. Celkově se jednalo o 12 druhů výrobků především

Obrázek č. 9: Osobní svědectví o prospěšnosti využití Nestlého dětské moučky a slazeného kondenzovaného mléka při vyživování kojenců v Československu (30. léta 20. století).

3.3. Založení Akciové společnosti NESTLÉ pro výrobu a prodej potravin

Trvalo však ještě dlouhých sedmáct let, než společnost přistoupila k rozšíření svých podnikatelských aktivit na území Československa. V roce 1935 založila Akciovou společnost Nestlé pro výrobu a prodej potravin (německy: Nestlé Aktiengesellschaft für Erzeugung und Vertrieb von Nahrungsmitteln), která měla sídlo nejprve v pražské Jungmannově ulici. Podniková prodejna se nacházela v centru Prahy v Dlouhé ulici a provozoval ji Bohumil Půža. V dopisu JUDr. Veleoslava Wahla, který v prosinci 1935 vyřizoval zanesení akciové společnosti NESTLÉ do rejstříku firem Krajského soudu obchodního v Praze, se dochovala zpráva o vstupu této společnosti na trh s mléčnými a čokoládovými výrobky. Samotnému vyřizování zápisu do obchodního rejstříku předcházelo udělení koncese a schválení stanov, k čemuž došlo

---

z kravského mléka a čokolády, například zmíněná *Nestlého dětská moučka*, dietetické mléko *Milo*, sušené podmásli *Eledon*, kakao *Nescao*, zdravotní bonbony *Mintips*, bonbony *Sarotti*, kakao *Cailler*, čokoláda *Gala-Peter*, ementálský sýr v krabičkách *Nestlé & Gerber*. Muzeum Luže, Člověk a mléko – sbírka Josefa Zelenky k dějinám mlékárenství, *Nestlé – účet Fa. F. Šramhauser-lahůdkářství, Praha (4. 9. 1935)*.

po shodě ministerstev obchodu, financí a zemědělství a následně na základě výnosu ministerstva vnitra 7. října 1935.³¹⁹

Co se týče personálního obsazení, zasedli ve správní radě společnosti dva českoslovenští občané: bývalý c. k. nadporučík domobrany Ing. B. F. Gross a ředitel Prodejny spojených papíren Karel Karásek, švýcarskou stranu reprezentoval Jean Fatton. Mezi prokuristy měl hlavní slovo ředitel československého zastoupení NESTLÉ a. s. v Československu Josef Goessi, zbylé dva posty prokuristů byly obsazeny Josefem Klobásou a Bohumilem Půžou.³²⁰ Z platných stanov společnosti lze zjistit, že zatímco správní rada mohla být složena ze tří až devíti členů, volených valnou hromadou na dobu jednoho roku, přičemž k její gesci patřilo například rozhodování o směrnících, na jejichž základě měly být prováděny: nákupy surovin, uzavírání smluv o reklamách nebo jmenování prokuristů, disponovala valná hromada právem rozhodovat ve věcech změny stanov. Byla tedy oprávněna buď snižovat, nebo navyšovat kapitál společnosti, popřípadě rozhodovat o sloučení s jinou akciovou společností. V neposlední řadě se mohla usnést i na zrušení společnosti v případě, že by se její hospodaření jevilo jako ztrátové. Revizoři společnosti měli pravomoc nahlížet do účetních knih a na jejich základě vytvořit účetní uzávěrku, s níž měla být následně valná hromada seznámena.³²¹

Vzhledem tomu, že obchodní a později výrobní zastoupení NESTLÉ a. s. v Československu mělo formu akciové společnosti, musel být stanoven její kapitál. Jeho výše činila 1 000 000 Kč a tato částka byla rozdělena na 200 akcií po 5 000 Kč. Rezervní vázaný fond byl založen u Zemské banky v Praze ve výši 100 000 Kč. Předmět podnikání společnosti se neomezoval pouze na prodejní aktivity, ale počítal také s pozdějším vybudováním závodu na zpracování mléka a následnou výrobu převážně dětské výživy a kondenzovaného mléka. Společně s tím usilovala také o koupi nebo získání licencí vhodných ke zdokonalení dosavadních výrobních procesů. Zřizování eventuálních pobočných závodů v tuzemsku podléhalo rozhodnutí centrály

---

³¹⁹ Státní oblastní archiv v Praze (dále SOA Praha), f. Krajský soud obchodní Praha (dále KSOP) (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Opis – MINISTERSTVO VNITRA Republiky československé, č. 66.360/1935*.

³²⁰ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign.: B XXIII-170, *JUDr. Veleoslav Wahl – žádost za zápis ustavené akciové společnosti do obchodního rejstříku (17. 12. 1935)*.

³²¹ Státní okresní archiv Znojmo (dále SOkA Znojmo), f. Okresní úřad v Moravském Krumlově (dále OÚMK) (1858–1945), inv. č. 357, sign. V/12, kart. 290, *Stanovy akciové společnosti „Nestlé, akciová společnost pro výrobu a prodej potravin“*.

v Praze.³²² Z tohoto důvodu se lze domnívat, zda právě v hlavním městě Československa nemělo vzniknout správní a prodejní centrum s působností pro střední Evropu, přičemž podobnou roli se hrávala alespoň na prodejní úrovni od roku 1919 Paříž.

Členové správní rady a prokuristé se zúčastnili 28. listopadu 1935 ustavující valné hromady, během níž byli do funkcí revizorů účtů s odměnou 1 000 Kč zvoleni Josef Plesar a Antonín Hulena. Akciové podíly byly rozděleny mezi tři švýcarské investory, a to mezi NESTLÉ and Anglo-Swiss Condensed Milk. Co., ITAG Industrie Trust A. G. a Charles A. Chatelanat.³²³

Po dvou letech od založení přemístilo vedení československého zastoupení společnosti její sídlo do Sokolské ulice. Současně s tím byly provedeny personální změny ve vedení z důvodu úmrtí člena správní rady Jaena Fattona (9. prosince 1937).³²⁴ Do doby vyřízení potřebných formalit spojených s příjezdem jeho nástupce, švýcarského státního příslušníka Alfréda Léchaira, nahradil zesnulého člena správní rady právní zástupce švýcarské pobočky NESTLÉ a. s. JUDr. Veleoslav Wahl.³²⁵ Kromě řešení personálních záležitostí byli zástupci společnosti seznámeni s finančním stavem, přičemž bylo konstatováno, že firma v obchodním roce 1937 vykazovala po odpisech 98 273 Kč ztrátu 111 161 Kč. Program jednání obsahoval dále volbu náhradníků revizorů účtů, kterými byli zvoleni Štěpán Neubauer a Václav Martinec. Pro následující rok bylo také navrženo navýšení odměny revizorům účtů o 250 Kč.³²⁶

V roce 1938 rezignoval na funkci člena správní rady Ing. B. F. Gross, který se nemalou měrou zasloužil o zbudování prvního výrobního závodu společnosti NESTLÉ a. s. v Československu. Na uvolněné místo byl zvolen JUDr. Wahl. Firma za období

---

³²² SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Zápis společenské firmy (3. 1. 1936)*.

³²³ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign.: B XXIII-170, *Zápis ze zasedání ustavující valné hromady (28. 11. 1935)*.

³²⁴ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign.: B XXIII-170, *Žádost o změnu zápisu sídla společnosti (11. 5. 1937)*.

³²⁵ Podle sdělení policejního ředitelství v Praze, které nemělo námitek proti volbě A. Léchaira do správní rady, rezignoval na post člena správní rady JUDr. Wahl. SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Zápis o schůzi správní rady společnosti NESTLÉ (21. 11. 1938)*. Kladné stanovisko se zvolením A. Léchaira do správní rady vyjádřil i Živnostenský referát Magistrátu hl. města Prahy. SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Opis – Magistrát hl. města Prahy, referát živnostenský II A. čj. II A. 4102/39 (9. 2. 1939)*.

³²⁶ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Protokol o II. řádné valné hromadě společnosti NESTLÉ a. s. (28. 6. 1938)*.

k 31. prosinci 1938 vykazovala po odpisech ve výši 295 813 Kč poměrně malý zisk, a to 2 181 Kč.³²⁷

3.4. Založení prvního závodu na zpracování mléka NESTLÉ a. s. v Moravském Krumlově

Na přelomu roku 1935/1936 přijalo vedení společnosti důležité rozhodnutí vybudovat továrnu, která by svými výrobky zásobovala československý trh. Motivaci ke zbudování vlastního výrobního závodu firmou NESTLÉ a. s. v Moravském Krumlově lze vnímat přinejmenším i jako snahu stát se nezávislou na dovozu zboží ze zahraničí, zatíženému celními poplatky. Společnost se v této době vypořádala s důsledky hospodářské krize a mohla tedy přistoupit k další expanzi svých pobočných závodů do střední Evropy. Roli při rozhodování sehrála i skutečnost, že československý mlékárenský průmysl na zpracovatelské úrovni dokázal čelit krizi úspěšněji než jiné průmyslové obory.³²⁸

Přihlédneme-li navíc k charakteru krajiny v okolí Moravského Krumlova a k sortimentu výrobků, které měl zamýšlený závod produkovat, je zřejmé, že zdejší kraj byl vhodný spíše pro provozování zemědělsko-pěstivelské činnosti. Přesto, jak lze demonstrovat na projektu švýcarského investora, je možné najít ještě jednu výjimku, která v sobě dokázala spojit a zužitkovat jak průmyslovou potravinářskou výrobu, tak i ráz zdejší krajiny. Již od roku 1925 byl v provozu cukrovar, který náležel pod správou akciové společnosti Cukrovary Moravský Krumlov-Oslavany, přičemž v době řepné kampaně v něm našlo práci až 300 osob. Díky této skutečnosti se řadil do počátku druhé světové války k největším podnikům na Moravskokrumlovsku a nelze tedy vyloučit ani jeho eventuální spolupráci se závodem společnosti NESTLÉ a. s., přinejmenším na dodávkách cukru potřebného k produkci vybraných výrobků.³²⁹

Pozemky, na kterých měla nová továrna na zpracování mléka vzniknout, byly ovšem ještě před odkoupením ze strany švýcarského investora na základě rozhodnutí městské rady (z 11. září 1935), v jejímž čele stál starosta Antonín Kašpárek, směřeny za pozemky Ochrannovy České zemské péče o mládež a následně prodány v ceně 2 Kč za 1 m². Toto lze vnímat jako akt podpory ze strany vedení obce, která si od zbudování

---

³²⁷ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Protokol o III. řádné valné hromadě společnosti NESTLÉ a. s. (30. 6. 1939)*.

³²⁸ Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1991, 1. díl, období 1918–1945*, Brno 2004, s. 286.

³²⁹ Marie BRŮCKOVÁ – Zdeněk FIŠER, *Moravský Krumlov ve svých osudech*, Brno 2009, s. 164.

nového závodu slibovala nová pracovní místa pro místní obyvatele.³³⁰ Zastupitelstvo města se zavázalo upravit příjezdovou cestu ke staveništi, aby umožnilo zahájení stavebních prací.³³¹

V následujícím roce zažádal zástupce firmy Ing. B. F. Gross u Okresního úřadu³³² v Moravském Krumlově o udělení živnostensko-právního povolení ke stavbě továrny na poživatiny na pozemku parcelní č. 269/3.³³³ Jelikož se jednalo o potravinářský podnik, musel podat současně také žádost k povolení vypouštět splaškové vody do sedimentační jímky, která měla být zřízena u továrny. Předmětem žádosti bylo proto rovněž povolení o zbudování kanalizace do přilehlé říčky Rokytne.³³⁴ Do stavebních prací byl zapojen obecní lom, který dodával štěrk pro úpravu cesty do nově vznikajícího průmyslového komplexu, a jehož zaměstnancům byl vyměřen plat 5 Kč za 1 m³ štěrkové drti. Kladné stanovisko k záměru postavit továrnu vydal také Národohospodářský svaz západomoravský v Brně, kterému byla vyplacena částka 500 Kč jako odměna za intervence na podporu stavby.³³⁵

3.5. Realizace stavby prvního závodu

Přípravné projektové práce začaly na jaře 1936. Komín nové továrny o délce 27 metrů navrhla firma Erhart & Ehmman z Teplic-Šanova. Vedení ostatních prací, včetně vyřizování stavebního povolení, převzal stavitel Viktor Vondrák z Moravského Krumlova. Prvotní potíže, související s nekompletní projektovou dokumentací továrny, byly záhy vyřešeny dodáním doplněných plánů na Technický referát Okresního úřadu ve Znojmě. Nedostatky v projektové dokumentaci spočívaly například v chybějícím označení účelnosti budov, nejasnosti panovaly u výpočtu síly zdí, popisu instalace strojů nebo nákresu filtračního a sedimentačního zařízení. Současně technický referát

---

³³⁰ SOkA Znojmo, f. Archiv města Moravský Krumlov (dále AMMK) (1367–1945), inv. č. 151, sign. MK/I., kn. č. 130, s. 96, *Městská rada 23. 3. 1934–26. 7. 1938*.

³³¹ SOkA Znojmo, f. AMMK (1367–1945), inv. č. 142, sign. MK/I., kn. č. 121, s. 30, *Obecní zastupitelstvo od 14. 3. 1935*.

³³² Dále jen OÚ.

³³³ Vybudování továrny na zpracování mléka v Moravském Krumlově lze opodstatnit dobrou dopravní dostupností do sousedního Rakouska, kam mohly být výrobky společnosti NESTLÉ a. s. vyváženy. Zároveň se předpokládalo, že je zdejší kraj bohatý na kvalitní mléko od lokálních zemědělců, kteří ho byli schopni dodávat také v dostatečném množství. *Továrna fy Nestlé v Mor. Krumlově*, Mlékařské listy, 28, 1935, s. 450.

³³⁴ SOkA Znojmo, f. OÚMK (1858–1945), inv. č. 357, sign. V/12, kart. 290, *OÚ Moravský Krumlov, Vyhláška č. 7117/2/VI*.

³³⁵ SOkA Znojmo, f. AMMK (1367–1945), inv. č. 142, sign. MK/I., kn. č. 121, s. 108, *Obecní zastupitelstvo od 14. 3. 1935*.

konstatoval, že zastavěná část průmyslového objektu spadá do inundačního území říčky Rokytne.³³⁶

Vzhledem k tomu, že továrna měla zpracovávat živočišné suroviny a produkovat potravinářské výrobky, předcházelo samotnému vydání stavebního povolení komisionální řízení ve smyslu ustanovení III. hlavy živnostenského řádu, § 137 moravského stavebního řádu i § 83 moravského vodního zákona, které se uskutečnilo 14. dubna 1936. Na základě znění protokolu výsledného šetření odborné komise, která nevyloučila hrozbu možných záplav, bylo vyžadováno zesílení zdí kotelny a komínové základy. Ve vnitřních prostorách pracovních místností závodu musely být podlahy, a to zejména z hygienických důvodů, osazeny dlažbou, popřípadě zhotoveny z betonu.

Podle stavebního plánu stavitele Vondráka zahrnovaly vnitřní prostory továrny 19 místností a v nich pracovní úseky pro výrobu mléčných výrobků a pochutin, výzkumnou laboratoř, kancelář, sociální zařízení pro zaměstnance a skladiště hotových výrobků.³³⁷ Součástí továrny byl prostor pro pasteraci smetany, jelikož od roku 1934 byla tepelná úprava mléčných výrobků povinná.

Firma dbala na dodržování zásad bezpečnosti práce. Obsluha strojů a elektromotorů byla svěřena pouze osobám dostatečně proškoleným. Zaměstnanci, kteří přicházeli do styku s mlékem, museli nosit bílé pláště a ženský personál ochranné čepce. U každého zaměstnance se vyžadovalo striktní lékařské vyšetření z důvodu dodržování přísných hygienických nároků na výrobu a manipulaci s potravinami – např. zájemci o zaměstnání, kteří prodělali břišní tyfus, mohli být do závodu přijati až po trojím negativním bakteriologickém vyšetření moči a stolice.³³⁸

2. května 1936 obdržel architekt Vondrák povolení ke stavbě.³³⁹ V téže době byl centrálou ve Vevey jmenován ředitelem závodu Jacques Moos a již během května 1936 se nastěhoval do Moravského Krumlova. Před spuštěním samotné výroby bylo ovšem jeho prvním úkolem získat živnostensko-právní povolení pro výrobu potravin a také obstarat strojní vybavení pro tovární budovu. Za účasti zástupců OÚ, představitelů vedení společnosti NESTLÉ a. s. a odborné komise, složené mimo jiné z vrchního

---

³³⁶ Jako inundační území lze označit oblast, kde potenciálně hrozí riziko záplav.

³³⁷ SOkA Znojmo, f. OÚMK (1858–1945), inv. č. 357, sign. V/12, kart. 290, *Projekt stavby – Nestlé továrna na poživatiny v Moravském Krumlově*.

³³⁸ SOkA Znojmo, f. OÚMK (1858–1945), inv. č. 357, sign. V/12, kart. 290, *Protokol z komisionálního šetření z 14. dubna 1936*.

³³⁹ SOkA Znojmo, f. OÚMK (1858–1945), inv. č. 357, sign. V/12, kart. 290, *OÚ Moravský Krumlov, Výměr č. 7117/3/VI*.

zemědělského rady a vrchního technického komisaře, proběhlo 26. srpna 1936 komisionální šetření za účelem udělení živnostensko-právního povolení k využívání potravinářského závodu. Až na malé nedostatky, které se vedení zavázalo odstranit, nebylo námitek k udělení povolení. Splnění jedné z podmínek si vymínil rovněž Státní památkový úřad pro Moravu a Slezsko v Brně, který požadoval osázet obvod pozemku továrny jehlancovitými topoly, aby vzhled továrních budov nenarušoval ráz místní krajiny.³⁴⁰

Obrázek č. 10: Výrobní závod mléčné kojenecké výživy a dalších mléčných výrobků společnosti NESTLÉ v Moravském Krumlově po jeho uvedení do provozu (nedatováno, asi 1936/1937).

3.6. Zahájení výroby v Moravském Krumlově

Závod byl s konečnou platností uveden do provozu na podzim 1936. První závod na zpracování mléka pod značkou NESTLÉ na československém území byl v tehdejší době ojedinělý v mnoha aspektech. Kromě toho že společnost provozovala v Moravském Krumlově vlastní sušárnu a mlékárnu s výrobní kapacitou na zpracování až 4 tisíc litrů mléka, vyráběla se zde především speciální dětská mléčná výživa pro

³⁴⁰ SOkA Znojmo, f. OÚMK (1858–1945), inv. č. 357, sign. V/12, kart. 290, *Protokol z komisionálního šetření vedeným za účelem udělení živnostensko-právního povolení (2. 9. 1936)*.

kojence, kondenzované a sušené mléko.³⁴¹ Zatímco u neslazeného kondenzovaného mléka se musela provádět v uzavřených plechovkách druhá sterilizace, slazené kondenzované mléko bylo jednoduše plněno do plechovek, které se následně zaletovaly.³⁴² Výroba kondenzovaného mléka na průmyslové úrovni měla pro československý trh značný význam, neboť na rozdíl od čerstvého mléka a sýrů, které tvořily hlavní vývozní artikl mlékárenského průmyslu, se kondenzované (zahuštěné) mléko do Československa před zahájením výroby moravskokrumlovského závodu většinou dováželo.³⁴³ V této továrně se dále vyrábělo kakao *Nescao*, sušené podmáslí *Eledon*, sušené mléko, sýry a bonbony *Mintips*. Další primát si společnost udržela v tom ohledu, že se stala investorem prvního zahraničního výrobního závodu na území Československa, kde se průmyslově produkovala dětská výživa.³⁴⁴

Na základě informací uvedených na etiketách dóz dětské výživy (*Nestlé's Kindermehl*, později pod označením *Nestlé Kindernahrung*) před rokem 1938 je patrné, že si společnost zakládala na kvalitní prezentaci produktu vyrobeného z prvotřídních surovin. Lze se dočíst, že dětská náhradní výživa byla vyrobena z „nejlepšího plnotučného mléka s doplněním zvláště připravené pšeničné mouky a čistého cukru s přídavkem minerálních solí“. Společně s přídavkem vitamínu D, B1 a rybího tuku měla přispívat k podpoře tvoření kostí, krve, růstu a k normálnímu fungování nervového systému a napomáhání trávení sacharidů.

Návod na přípravu stravy doporučoval přihlédnout k věku dítěte. Dítě mezi druhým až třetím měsícem mohlo být krmeno přímo namíchanou směsí z lahve

---

³⁴¹ Bořivoj REBSTÖCK, *50 let provozovny k. p. LACRUM v Moravském Krumlově*, Zpravodaj města Moravského Krumlova, Moravský Krumlov 1987, s. 6.

³⁴² Lucie KUBÁSKOVÁ, *Dětská mléčná výživa*, Prameny a studie: Z historie zemědělství I, 48, Praha 2012, s. 57.

³⁴³ První provozovna na výrobu kondenzovaného mléka na území někdejšího Rakouska-Uherska vznikla v roce 1869 ve slovenském Šaštíne na statku hraběte Puthona, ovšem po několika letech byla výroba zastavena. Výraznějšího úspěchu se zavedením výroby tohoto produktu dosáhl v roce 1910 Karel Kirschner, který obohatil nabídku mléčných výrobků Radlické mlékárny o slazené kondenzované mléko zn. Austria. Kromě podniku Karla Kirschnera se mléko od roku 1905 zahušťovalo také na tovární úrovni v drážďanské mlékárně „Bratři Pfundové“, která založila v Lovosicích odbočný závod, zaměřený na výrobu slazeného kondenzovaného mléka pod zn. Stříbrný džbán. I když se tento produkt dařilo zprvopočátku dobře vyvážet také do zahraničí, byla výroba jeho slazené, tak i neslazené varianty v pozdějších letech omezena. O. LAXA, *Mlékařství v Republice...*, s. 16–17. U kondenzovaného a sušeného mléka klesl v letech 1925–1930 export z Československa do cílových zemí z cca 516, 2 t v hodnotě 4,5 mil. Kč na 123 t v hodnotě 900 000 Kč. K odběratelům těchto mléčných komodit patřilo především Německo, Rakousko, Maďarsko a Jugoslávie. Oproti tomu se sušené a kondenzované mléko dováželo do republiky v tomto období zejména z Nizozemí a Švýcarska. Dr. J. ZADINA, *Zahraněční obchod mléčnými výrobky a jejich celní ochrana*, in: *Československé mlékařství, jeho organizace a příští úkoly: Soubor referátů s debatou z odborné ankety Československé Akademie Zemědělské konané 15. května 1931 v Praze*, ed. J. DVOŘÁK, Praha 1931, s. 54.

³⁴⁴ J. FEITL – S. KRÁMSKÝ, *Knihy...*, s. 109.

v poměru 100 ml polotučného mléka na 10 g výživy. Pro děti od čtvrtého měsíce života se tekutá strava nahrazovala kašemi, které se připravovaly přidáním vody ke směsi v daném poměru a povařením v délce přibližně tří minut. Od pátého měsíce stáří dítěte nabádal návod na etiketě k zařazení ovoce a zeleniny do jídelníčku dítěte.³⁴⁵

Tabulka č. 11: Dávkování Nestléovy dětské výživy (děti i dospělí)³⁴⁶

Množství pro jeden pokrm		
Stáří dítěte	Nestléova dětská výživa (rovná polévková lžice)	Voda (polévková lžice)
<i>4. měsíc</i>	3 (asi 30 g)	10 (asi 150 g)
<i>5. a 6. měsíc</i>	5 (asi 50 g)	12 (asi 180 g)
<i>7. – 12. měsíc a starší</i>	5 ½ (asi 55 g)	14 (asi 210 g)
Dospělí		
	7 (asi 70 g)	18 (asi 270 g)
*	1 rovná polévková lžice = asi 10 g Nestléovy dětské výživy	1 polévková lžice = asi 15 g vody

V létě 1938 se vedení závodu rozhodlo k částečné obměně a rozšíření strojního vybavení továrny.³⁴⁷ Toto opatření lze zdůvodnit zvýšenou poptávkou po výrobcích NESTLÉ, a to zvláště po dětské výživě, jejíž účinky byly ověřeny prof. Jiřím Brdlíkem a prof. Josefem Švejcarem z První české dětské kliniky v Praze. S ohledem na výsledek komisionálního šetření z 23. srpna 1938 byla ve smyslu ustanovení III. hlavy živnostenského řádu a § 137 moravského stavebního řádu povolena instalace nových

³⁴⁵ *Nestlé – Kindernahrung, Dětská výživa (etiketa plechovky)*. Muzeum Luže, Člověk a mléko – sbírka Josefa Zelenky k dějinám mlékárenství.

³⁴⁶ Jak je očividné z údajů v tabulce, dala se Nestléova dětská výživa aplikovat jako doplněk stravy i u dospělých lidí se zažívacími problémy, nebo se využívala jako alternativní doplněk stravy u lidí, kteří trpěli například poruchou krvevotvorby. Hmotnost obsahu dózy byla cca 365 g. *Nestlé – Kindernahrung, Dětská výživa (etiketa plechovky)*. Muzeum Luže, Člověk a mléko – sbírka Josefa Zelenky k dějinám mlékárenství.

³⁴⁷ K novému strojnímu vybavení patřila: odstředivka na mléko zn. WESTFALIA o výkonu 500 litrů/hod., homogenizátor zn. RANIE vyrobený v dánské Kodani o stejném výkonu, automatický stroj pro uzavírání konzerv a hliníková nádrž na mléko o objemu 1000 litrů. SOKA Znojmo, f. OÚMK (1858–1945), inv. č. 357, sign. V/12, kart. 290, *Korespondence – rozšíření provozu (4. 8. 1938)*.

strojů v závodu, přičemž byla stanovena lhůta ke splnění předepsaných podmínek do 30. září tohoto roku.³⁴⁸

Vypršení termínu pro splnění podmínek, nutných k instalaci nových strojů, se shodovalo se dnem, který výrazně poznamenal dějiny první Československé republiky, a sice podepsání Mnichovské dohody a následného odstoupení pohraničí ve prospěch nacistického Německa.

V říjnu téhož roku se jak město, tak i továrna ocitly mimo území Československa, což přineslo společnosti nemalé potíže. Výrobní závod byl majetkem neutrálního státu, a proto unikl převedení do německých rukou. Dostal se však do potíží s obstaráváním základních surovin pro výrobu, které musel za vyšší pořizovací cenu než v Druhé republice nakupovat v sousedním Rakousku, připojeném v březnu 1938 do nacistického Německa. Výrobní náklady vzrostly takovou měrou, že záhy činily výsledné výrobky neprodejnými. Stupňující se potíže přivedly pražské vedení NESTLÉ a. s. v Praze na myšlenku založit nový výrobní závod ve vnitrozemí.³⁴⁹

Podnikatelská činnost společnosti NESTLÉ lze na území nynější České republiky vysledovat již na konci 19. století, kdy se i díky dobovým reklamám velmi zvyšovalo obecné povědomí nejenom o „zhuštěném mléce“, ale také o prověřených pozitivních účincích při umělé výživě kojenců v případě podávání tzv. *Nestlého (Nestléovy) dětské moučky*. Tyto produkty, častokrát kladně vyzdvihovány za přispění příběhů od rodičů příkrmovaných kojenců a malých dětí, však netvořily jediný sortiment společnosti. Krátce po vyhlášení československého státu se totiž pod dohledem pražské obchodní centrály začalo prodávat také čokoládové zboží. Výraznější posílení obchodních aktivit ovšem nastalo až po založení Akciové společnosti Nestlé pro výrobu a prodej potravin v roce 1935, jejíž vznik je možné zhodnotit ze dvou úhlů pohledu, a sice jako prostředek k organizování racionálnější

---

³⁴⁸ Připomínky členů OÚ v Moravském Krumlově a zaměstnance Živnostenského inspektorátu ve Znojmě – Ing. Ludvíka Joba – se týkaly bezpečnostních opatření, souvisejících s instalací strojů, jako např. provedení elektroinstalace podle bezpečnostních předpisů ESČ 1933, nebo instalace řemenových převodů od transmise k homogenizátoru a uzavírače konzerv do výše 2 m nad podlahu. SOKA Znojmo, f. OÚMK (1858–1945), inv. č. 357, sign. V/12, kart. 290, *Protokol z komisionelního jednání za účelem povolení nových strojů v továrně, (23. 8. 1938)*.

³⁴⁹ Historie samostatného moravskokrumlovského závodu se uzavírá v roce 1948, kdy došlo k jeho znárodnění a začlenění do nově vniklého Průmyslu mléčné výživy n. p. (dále také PMV). Na základě rozhodnutí ministerstva výživy byl úkolem začlenit tento závod do PMV pověřen rodák z Unčovic na Hané a absolvent Zemské mlékařské a sýrařské školy v Kroměříži Josef Starošík. Zdeněk BÍNA, *Josef Starošík, bývalý kronikář města Moravský Krumlov, osmdesátiletý*, Ročenka okresního archivu ve Znojmě, 3, Znojmo 1988, s. 130.

distribuce dovážených komodit, ale zároveň jako předstupeň k následnému zbudování prvního výrobního závodu v Moravském Krumlově (1936).

Nutno uvést, že na vedení této, původem švýcarské, společnosti se podíleli jak švýcarští zástupci, tak českoslovenští občané, kteří byli obeznámeni se situací na trhu a mohli lépe přispět k rozvoji její obchodních aktivit. Lokace prvního výrobního závodu v Moravském Krumlově byla zástupci NESTLÉ pečlivě vybrána s ohledem na dostupnost surovin, potřebných k výrobě vybraných produktů, v místě výstavby, ale zároveň obohatila československý mlékárenský trh tím, že výrobky, převážně na bázi mléka, produkovala přímo v tuzemsku a vhodně tak doplnila sortiment, který buď na trhu chyběl, nebo se musel exportovat ze zahraničí.

Obrázek č. 11: Stav továrního objektu moravskokrumlovského závodu společnosti NESTLÉ (2014).

4. kapitola

Výstavba druhého závodu na zpracování mléka v Hlinsku v Čechách v letech 1938–1943

4.1. Okolnosti založení druhého závodu na zpracování mléka NESTLÉ a. s. v Hlinsku v Čechách

Po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava muselo pražské vedení NESTLÉ a. s. deklarovat absenci osob židovského původu, židovských podniků nebo židovských sdružení v řídicích strukturách společnosti. Lustrace původu vedoucích představitelů společnosti probíhala při každé personální změně ve správní radě.³⁵⁰ Společnost musela dále změnit formulaci § 6, 9, 15 a 28 svých stanov. Nejdůležitější změna se týkala obsahu § 15, v němž bylo nově vymezeno, že většina členů správní rady musí být občany Protektorátu Čechy a Morava, nebo říšskoněmeckými státními příslušníky s trvalým pobytem na území protektorátu, event. Třetí říše. Nemuselo se přitom nutně jednat o akcionáře této společnosti. Změna stanov rovněž rozšířila pravomoci správní rady, která nyní mohla bez svolání valné hromady rozhodovat o úpravách a změnách jednotlivých článků stanov společnosti, a to podle požadavků státní správy, nebo rejstříkového soudu. Z tohoto důvodu byl počet členů valné hromady rozšířen z dosavadních tří na sedm členů. Dr. Werner Pahl a Hans Riggebach byli říšskoněmeckými občany, tudíž lze předpokládat, že působili ve společnosti jako němečtí důvěrníci.³⁵¹ Nově byli do představenstva zvoleni kromě zmíněného Dr. Wenera Pahla, který nahradil Alfréda Léchaira, také Hans Riggenbach, Dr. Franz Husty, Dr. Hans Streit a JUDr. Jiří Láznička.³⁵²

Podle znění upravených stanov došlo ke zřízení všeobecného rezervního fondu, který byl určen ke statutárním obchodům společnosti bez nároku na úrokovou náhradu. Zároveň měl sloužit ke krytí případných ztrát, které mohly obrat společnosti postihnout poté, co se na podzim 1938 po podepsání Mnichovské dohody ocitl moravskokrumlovský závod na zpracování mléka v odstoupeném území. Vedení se proto začalo zajímat o vybudování nového závodu na území protektorátu, od kterého

---

³⁵⁰ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Zápis nově zvolených členů do obchodního rejstříku (5. 2. 1940)*.

³⁵¹ Tito důvěrníci (německy: Treuhänder) společně s pověřenci (německy: Beaufragte) a zmocněnci (německy: Bevollmächtigte) měli za úkol uskutečňovat zajištění okupačních zájmů protektorátní hospodářské politiky. Jmenování důvěrníků probíhalo na základě nařízení říšského protektora z 21. června 1939. B. ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou...*, s. 68–69.

³⁵² SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Protokol o mimořádné valné hromadě akcionářů společnosti „NESTLÉ“ (15. 12. 1939)*.

si slibovalo možnost dodávat svoje výrobky na domácí trh, což mělo v budoucnu přispět k zajištění přiměřených výnosů z jejich prodeje. V rozhodování sehrály podstatnou roli rovněž komplikace s dovozem mléčných výrobků ze zahraničí. Ani fakt, že továrna měla být postavena na území Protektorátu Čechy a Morava, faktické součásti německé říše, nepředstavoval pro švýcarské vedení výraznou překážku. Pro účel zbudování nového moderního závodu získala společnost pozemky v místní části obce Vítanov s názvem Kouty poblíž města Hlinska v Čechách na Českomoravské vrchovině. V souvislosti s výstavbou nového závodu bylo nutné zvýšit akciový kapitál z 1 000 000 K na 10 000 000 K, přičemž v této věci zahájil potřebná jednání s Českou bankou UNION sám ředitel společnosti Josef Goessi.³⁵³

Z mezinárodního hlediska se švýcarská holdingová společnost NESTLÉ and Anglo-Swiss snažila jak před, tak i po vypuknutí druhé světové války zachovat, resp. částečně rozšiřovat svoje výrobní zastoupení v prosperujících státech Evropy. Vytvoření výrobního závodu na území protektorátu lze tedy vnímat jako promyšlenou obchodní strategii společnosti, která zajisté usilovala o udržení trhu v této oblasti a zároveň si chtěla zajistit monopol především v produkci kondenzovaného mléka a dětské náhradní výživy. Situace na evropských trzích se však začala měnit, jelikož díky nově obnovenému válečnému hospodářství docházelo k omezování obchodních styků, popřípadě zavádění vývozních a dovozních licencí na životně důležité zboží. Distribuce základních surovin do továren společnosti, ke kterým patřilo zejména čerstvé mléko a cukr, byla z části omezena zavedením přidělových systémů.³⁵⁴

Ačkoliv společnost dosáhla za rok 1939 průměrného zisku, byly přesto jejímu managementu uděleny nemalé odměny. Karel Karásek obdržel jako předseda správní rady odměnu 7 500 K, ostatním šesti členům byla vyplacena částka 5 000 K. Odměny byly schváleny na základě návrhu akcionáře a člena správní rady JUDr. Wahla.³⁵⁵ V témže roce otevřela společnost, k již zavedenému obchodu, svou pobočku, kde se nacházela účtárna, balírna a také pobočný sklad.³⁵⁶

---

³⁵³ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Protokol o 10. schůzi správní rady akciové společnosti NESTLÉ (6. 3. 1940)*.

³⁵⁴ J. HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966...*, s. 201.

³⁵⁵ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Protokol o čtvrté řádné valné hromadě společnosti NESTLÉ (9. 4. 1940)*.

³⁵⁶ Nově zřízená pobočka byla otevřena v Praze, v Krakovské ulici 10. SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Magistrát hl. města Prahy, referát živnostenský IIA. čj. II A. 34582/39*.

Během konání jarní valné hromady v roce 1939 opustili z vlastního rozhodnutí správní radu JUDr. Wahl a JUDr. Láznička, jejichž místa zůstala neobsazená. Za nové revizory účtů byli zvoleni Antonín Preuss a Albert Gucht.³⁵⁷ S ohledem na podnikatelské aktivity protektorátního zastoupení NESTLÉ a. s. za rok 1939 lze konstatovat, že se vedení společnosti soustředilo primárně na obnovení původní výrobního závodu v Moravském Krumlově, který se již tehdy nacházel mimo území protektorátu.

4.2. Počátky mlékárenského průmyslu v Hlinsku v Čechách

Úkolem najít vhodné místo pro výstavbu nového výrobního závodu NESTLÉ a. s. byl pověřen bývalý ředitel moravskokrumlovského závodu Jacques Moos. Rozhodnutí postavit mlékárenskou továrnu v lokalitě města Hlinska v Čechách ovlivnilo několik faktorů. Na základě provedeného zjištění náleželo okolí města do tzv. neuzavřeného mléčného kraje, který se skládal z 39 menších a větších obcí a osad převážně situovaných v jižní části nynějšího chrudimského okresu.³⁵⁸ Pro potřeby dodávky mléka do továrny se jevily vhodnými obce náležející nejen do soudního okresu Hlinsko, ale také do soudního okresu Nasavrky, soudního okresu Skuteč, soudního okresu Chotěboř a soudního okresu Přibyslav.³⁵⁹

Pro založení závodu na zpracování mléka hrálo v této lokalitě také podstatnou roli, že rozsáhlé louky a pastviny v okolí města tvořily základ pro chov hovězího dobytka, který byl díky čistotě přírodního prostředí zdravý, a neobjevovala se u něj tuberkulóza. Jakost luk i pastvin na Českomoravské vrchovině se odrážela i na kvalitě kravského mléka, které bylo tučné a svým složením odpovídalo kvalitě mléka z alpských pastvin.³⁶⁰ Právě chov skotu a obilnářsko-bramborářská výroba byly díky zdejším podnebným podmínkám jedinými odvětvími zemědělského průmyslu, které se

---

³⁵⁷ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Protokol o čtvrté řádné valné hromadě společnosti NESTLÉ a. s. (9. 4. 1940)*.

³⁵⁸ Jako tzv. neuzavřený mléčný kraj lze označit zemědělskou oblast, kde se nenacházel větší mlékárenský podnik, který by byl schopen odebírat mléko od místních dodavatelů k dalšímu zpracování. K obcím, náležejícím do tohoto neuzavřeného mléčného kraje, patřily například: Krouna, Holetín, Dědová, Svratka, Svratouch, Vojnův Městec, Krucemburk, Jeníkov, Čertovina, Trhová Kamenice, Včelákov nebo Raná. SOKA Chrudim, f. Okresní úřad Chrudim I (dále OÚCH I) (1850–1945), inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, kart. 1724, *Týká se: Mléčného kraje v okolí Hlinska*.

³⁵⁹ Státní okresní archiv Hradec Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), f. Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (dále Nestlé, a. s.) (1936–1948), inv. č. 1, sign. I-1, kart. 1, *Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942)*.

³⁶⁰ Emil SEKERA, *Sborník okresu hlineckého: část II.*, Praha 1898, s. 36–37.

zde mohly ve větší míře rozvíjet.³⁶¹ V této oblasti se zároveň nenacházela žádná konkurenční mlékárna, odebírající čerstvé mléko od místních zemědělců. Podle odhadů středoškolského profesora Šístka z hlinecké Zemědělské školy mohli místní zemědělci poskytnout závodu až 6000 litrů mléka denně, což nejdříve představovalo nedostatečné množství ke spuštění výrobního programu firmy.³⁶² S ohledem na předpokládané zvyšující se dodávky mléka se kalkulovalo i s vybudováním másárny a zavedení linky pro sušené mléko.

Výrobní program nového závodu měl být orientován kromě produkce dětské výživy zejména na výrobu již na trhu zavedeného sušeného podmáslí *Eledon* a kondenzovaného mléka, jelikož dovoz tohoto zboží byl po vyhlášení protektorátu znemožněn.³⁶³ Dietetický mléčný přípravek pod obchodním označením *Eledon* byl určený kojencům a nemocným.³⁶⁴ Jednalo se o okyselené mléko v prášku obohacené o vitamíny B1 a D2 v sypké formě, skládající se z 14 % tuku, 29,5 % bílkovin, 40 % mléčného cukru, 6,5 % soli, 6% kyseliny mléčné a 4 % vody. Podmáslí se připravovalo v poměru 10 g sypké směsi na 100 g vody a bylo vhodné ho používat u kojenců, kteří sice přijímali mateřské mléko, ale trpěli po jeho požití průjmami, nebo úplavicí. U větších dětí a dospělých se dále aplikoval při gastritidě, nemoci jater, nebo při odtučňovacích kúrách.³⁶⁵ Přípravek se prodával v krabicích o objemu 500 g (cca 1 a ¼ l mléka), nebyl však veden v kategorii léků, a proto bylo možné si ho vyzvednout pouze na jeden objednávací lístek na mléko č. 16.³⁶⁶

Pro vybudování nového závodu připadaly v úvahu i jiné oblasti, například Dolní Kralovice, Horní Holetín, nebo Skuteč. V Horním Holetíně si zástupci firmy vyhlédli konkrétně objekt bývalé továrny V. K. Suchého, která náležela do majetku místní

---

³⁶¹ J. FROLÍK a kol., *Historie a současnost...*, s. 70.

³⁶² S ohledem na kapacitní možnosti továrny se nejprve kalkulovalo se zpracováním 7–11 000 litrů mléka denně. SOkA Chrudim, f. OÚCH I (1850–1945), inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, kart. 1727, *TOVÁRNA Hlinsko, Popis zařízení ku výrobě kondenzovaného mléka, speciálního mléka v prášku pro dětskou výživu a dětské moučky*.

³⁶³ SOkA Chrudim, f. OÚCH I (1850–1945), inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, kart. 1724, *Týká se: Mléčného kraje v okolí Hlinska*.

³⁶⁴ Blahodárné účinky kyselého podmáslí ve výživě dětí uznal i švýcarský lékař dr. Feer, který zjistil, že jemně sražená bílkovina v podmáslí je mnohem snáze stravitelná než obyčejné mléko. Zvýšená kyselost tohoto produktu dezinfikovala navíc střeva. *Kyselé mléko ve výživě dětí*, Mlékařské listy, 36, 1944, s. 232. V domácím prostředí byly dobré výsledky tohoto dietetického přípravku ověřeny na Dětské klinice prof. Otakara Teyschla v Brně, a to v roce 1943, kdy se tento přípravek začal vyrábět v hlineckém závodu. Zeno ČIŽMÁŘ, *TATRA. Příběh hlinecké mlékárny*, Hlinsko v Čechách 2009, s. 21.

³⁶⁵ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 45, sign. IV-2/3, kart. 20, *Eledon – etiketa (zadní strana)*.

³⁶⁶ *Význam mléčných přípravků pro výživu lidí*, Mlékařské listy, 33, 1941, s. 232.

Občanské záložny. Odkoupení tohoto průmyslového objektu však ztroskotalo na nedostatečném zdroji vody, potřebného pro spuštění výroby.³⁶⁷

4.3. Přípravy před zahájením stavby druhého závodu

Po právní stránce zastupoval společnost JUDr. Veleoslav Wahl, který na jaře 1939 předložil Okresnímu úřadu v Chrudimi podklady vyžadované pro povolení zřízení nového zpracovatelského a obchodního podniku. Se zahájením stavby samotného výrobního závodu a přidružených budov se počítalo již od léta 1939, kdy se v okolí města Hlinska, které bylo vybráno a schváleno ministerstvem zemědělství jako jedna z možných lokací, začali pohybovat členové švýcarského zastoupení firmy v čele s generálním ředitelem NESTLÉ a. s. pro Protektorát Čechy a Morava Josefem Goessim a bývalým ředitelem moravskokrumlovské továrny Jacquesem Moosem.³⁶⁸ Nejdříve uvažovali o vybudování továrny přímo ve městě, a proto jednali o odkoupení objektů bývalé Parní barvírny a bělidla Josefa Staščíka a Tkalcovny Rudolfa Sokola. Jednání ovšem ztroskotala, a z tohoto důvodu začali pátrat po vhodných pozemcích v okolí města.³⁶⁹

Jako ideální místo pro výstavbu závodu byly nakonec vybrány parcely v osadě Kouty v katastrálním území obce Vítanov, přímo v sousedství města Hlinska. Podstatná výhoda pro výstavbu továrny na tomto místě tkvěla i v blízkosti železniční dráhy Německý Brod³⁷⁰ – Rosice nad Labem. Na podzim 1939 zakoupili tedy švýcarští investoři pozemky mezi tratí a okresní silnicí. V lednu 1940 přijeli zástupci ústřední kanceláře českého zastoupení NESTLÉ a. s. do Hlinska, aby se zdejší stavební firmou Ing. Františka Kleina domluvili postup stavebních prací. Stavitel poté požádal na místním okresním úřadu o povolení ke stavbě závodu.³⁷¹ Na vybudování stavby dohlížel také švýcarský architekt Compte.³⁷²

³⁶⁷ SOkA Chrudim, f. AMH (1443–1945(1951), KMH (1939–1947), inv. č. 500, kn. č. 262, s. 148–149.

³⁶⁸ *Tamtéž...*, s. 148–149.

³⁶⁹ Další zamýšlené místo, vhodné k výstavbě továrny, se nacházelo také přímo ve městě, a sice nad areálem místního Společenského pivovaru. Při výběru tohoto místa se kalkulovalo s tím, že zde bude dostatek vody, nutný ke spuštění provozu továrny. Tato oblast se nalézá v povodí řeky Chrudimky. Jednání ohledně odkoupení však nebyla úspěšná. SOkA Chrudim, f. AMH (1443–1945 (1951), inv. č. 619, kn. č. 381, *Zápis ze 109. řádné schůze městské rady (31. 7. 1939)*.

³⁷⁰ Dnešní Havlíčkův Brod.

³⁷¹ SOkA Chrudim, f. OÚCH I (1850–1945), inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, kart. 1724, *Nestlé, akciová společnost pro výrobu a prodej potravin v Praze II., Sokolská tř. 25a, Žádost ve smyslu § 6 vlád. nař. z 27. září 1939 č. 209 sb. pro schválení zřízení zpracovatelského podniku a udělení živnostenského oprávnění*.

³⁷² Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 4.

Podle stavebního povolení měla nová továrna a další přidružené budovy vzniknout na pozemcích č. k. 430/2, 419/1, 420/2, 417/2, 423/3, 413/9, 413/10.³⁷³ Plán na jejich stavbu byl schválen při zasedání obecní rady obce Vítanova 28. dubna 1940.³⁷⁴ Stavební komise při Obecním úřadu ve Vítanově povolila stavbu s podmínkou, že musí být postavena z ohnivzdorného materiálu a pozemek továrního komplexu oplocen tak, aby se zamezilo vstupu zaměstnanců do kolejíště.³⁷⁵

4.4. Realizace stavby druhého závodu

Společnost získala během roku 1940 všechna potřebná povolení pro výrobu mléčných produktů; nejdříve 15. ledna od Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce³⁷⁶ a následně 20. července od Okresního úřadu v Chrudimi. Závěrem roku bylo na základě doporučení radního města Hlinska Karla Musila všemi hlasy členů městské rady usneseno, aby Východočeský svaz elektrárenský v Pardubicích udělil povolení k položení kabelového vedení z transformační stanice z osady Kouty do tovární budovy.³⁷⁷

Stavební práce však byly s konečnou platností zahájeny o dva měsíce dříve, než bylo vedení společnosti v Praze doručeno druhé z uvedených povolení. V květnu zahájila stavební firma Ing. Šperlinga z Brna stavbu vlečky do budoucí továrny a v červnu začaly pozemní práce na zakoupených parcelách. Oficiálně byla stavba továrních budov zahájena 4. července 1940 a na její realizaci se podílelo na 80 stavebních dělníků.³⁷⁸

V říjnu však vydalo ústředí NESTLÉ and Anglo-Swiss ve Vevey nařízení o pozastavení stavebních prací z důvodu pochybností o správnosti výpočtů rámových železobetonových konstrukcí tovární budovy. Technickou správnost výpočtů stavitele Kleina potvrdil expert na železobetonové konstrukce doc. Ing. Bedřich Hacar, který

---

³⁷³ SOKA Chrudim, f. Berní správa Chrudim (dále BSCH) (1851–1949), inv. č. 384, kart. 177, Kouty a Vítanov

(č. p. 55-56), *Stavební povolení (opis)*, č. j. 277/40.

³⁷⁴ SOKA Chrudim, f. AOV (1873–1945), inv. č. 4, kn. č. 4, kart. 1, *Obecní úřad Vítanov, Kniha zápisů Obecní rady obce Vítanova (od 5. 8. 1935)*.

³⁷⁵ SOKA Chrudim, f. BSCH (1851–1949), inv. č. 384, kart. 177, Kouty a Vítanov (č. p. 55-56), *Stavební povolení (opis)*, č. j. 277/40.

³⁷⁶ SOKA Chrudim, f. OÚCH I (1850–1945), inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, kart. 1724, *Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce. Návrh na schválení podniku*.

³⁷⁷ SOKA Chrudim, f. AMH (1443–1945 (1951), inv. č. 620, kn. č. 382, *Zápis ze 170. řádné schůze městské rady (2. 12. 1940)*.

³⁷⁸ SOKA Chrudim, f. BSCH (1851–1949), inv. č. 384, kart. 177, *Kollaudierung der Fabrik in Wittanau (18. 12. 1942)*.

působil před uzavřením českých vysokých škol v listopadu 1939 na Českém vysokém učení technickém v Praze.

V roce 1941 byly práce obnoveny, ale jejich rychlejší postup brzdil nedostatek cementu a pracovních sil. Až na podzim vzrostl počet dělníků na stavbě ze 70 na 100 osob. I přes proměnlivý počet dělníků na stavbě továrny, přijeli již během léta do Hlinska švýcarští montéři za účelem instalace strojního vybavení, které pocházelo převážně ze zahraničí. Na stavbě a výrobě části strojního zařízení se podílela řada dalších firem. Stavební firma Ing. V. Fischer a spol. vybudovala tovární komín o výšce 55 m.³⁷⁹ Kotelnu dodala ČKD Praha, která nesla za války německý název: Böhmisch-Mährische Maschinenfabrik A. G., odpařovací zařízení používané k zahušťování mléka, vyrobily kladenské železářny Poldina huť. Sušící věž postavila firma Waldemar Dieck – Slévárna a strojírna v Ústí nad Labem.³⁸⁰

Pro potravinářský závod bylo nutné zajistit nejen dostatečný přísun pitné a užitkové vody, ale také zbudovat potrubí pro odtok odpadních vod. Současně se stavebními pracemi probíhaly geologické zkoušky s cílem najít zdroj podzemní vody při levém břehu řeky Chrudimky. Přímo v bezprostředním okolí místa stavby prováděla společnost v létě 1941 sondy na obecních pozemcích, což měla úředně povoleno.³⁸¹ Na základě výsledků těchto sond koupila od osady Kouty pozemky č. k. 490 a 486 za cenu 6 K za 1 m², čímž si zajistila zdroj užitkové vody pro tovární provoz.³⁸² Kromě věže na sušené mléko, skladiště cukru a mouky byly na sklonku roku 1941 práce na hlavní budově hotovy.³⁸³

Stavební činnost pokračovala v roce 1942 a paralelně s tím společnost řešila personální a správní záležitosti. Na základě usnesení valné hromady, která se konala 24. března 1942, byl kapitál společnosti navýšen na 14 000 000 K. S tímto záměrem vyslovily souhlas ministerstvo financí i ministerstvo hospodářství a práce. Počet akcií vzrostl na 2800 kusů v hodnotě 5000 K/kus.³⁸⁴ Navýšení kapitálu se neobešlo bez úpravy firemních stanov; jistých změn doznaly rovněž další jejich body. Zvýšení a

---

³⁷⁹ SOKA Chrudim, f. OÚCH I (1850–1945), inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, kart. 1727, *Podnikatelství staveb Ing. V. Fischer a spol. Libčice nad Vltavou, Statický výpočet komína pro fy. Nestlé akc. spol.*

³⁸⁰ Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 7.

³⁸¹ SOKA Chrudim, f. AOV (1873–1945), inv. č. 6, kn. č. 6, kart. 1, *Obecní úřad Vítanov, Protokol sepsaný při schůzi osadního zastupitelstva v Koutech (5. 6. 1941).*

³⁸² SOKA Chrudim, f. AOV (1873–1945), inv. č. 6, kn. č. 6, kart. 1, *Obecní úřad Vítanov, Protokol sepsaný při schůzi osadního zastupitelstva v Koutech (20. 7. 1941).*

³⁸³ SOKA Chrudim, f. AMH (1443–1945(1951), KMH (1939–1947), inv. č. 500, kn. č. 262, s. 152.

³⁸⁴ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Eintragung der Erhöhung des Aktienkapitals in das Handelsregister, Kreisgericht in Handelssachen Prag (10. 7. 1942).*

stejně tak snížení kapitálu společnosti záviselo na usnesení valné hromady, ale zároveň bylo podmíněno schválením ze strany ministerstva hospodářství a práce. Ministerstvo hospodářství a práce mělo ovšem rozhodující úlohu ve schvalování změny stanov, spojení s jinou společností, nebo se vyjadřovalo k jejímu rozpuštění. Dosavadní vzory akcí, kuponů a talonů v českém jazyce byly nahrazeny německými formulacemi. Veškeré vyhlášky společnosti byly zveřejňovány v Úředním listě Protektorátu Čechy a Morava poté, co jejich znění schválila správní rada a její předseda. Do nových stanov byl začleněn odstavec č. V (5) o tzv. úředním dozoru, což umožňovalo kontrolu společnosti prostřednictvím vládního komisaře, který měl právo účastnit se veškerých valných hromad a schůzí, a zrušit přijetí všech usnesení, které by odporovaly platným protektorátním zákonům. Zápis z valné hromady informuje o finanční bilanci společnosti; zisk byl oproti minulým letům mnohem vyšší a po odpisech činil 384 835 K. Jeho část však musela být využita k dílčímu sanování ztrát z předchozích let, čímž se konečný čistý zisk k 31. prosinci 1941 snížil na 128 253 K. Změna nastala rovněž na pozicích revizorů účtů, když Alberta Guchta vystřídal zplnomocněnec české banky UNION Helmuth Feyh. Jako náhradníci byli zvoleni Karel Došek a Heinrich Kratzer.³⁸⁵

V srpnu 1942 získal zástupce NESTLÉ a. s. Bohumil Půža živnostenské povolení Magistrátu hlavního města Prahy k průmyslové produkci kondenzovaného mléka, dětské výživy a dalších produktů z mléka pro postupně vznikající nový výrobní závod.³⁸⁶

Ze zápisu zasedání správní rady z listopadu 1942 vyplývá, že byla provedena změna v obsazení jejího vedení. Předsedou se stal Dr. Franz Husty, který vystřídal Karla Karáska. Tato personální změna dokládá, že se do vedoucích pozic stále více dostávaly osoby německého národnosti. Zastupujícím předsedou se stal Hans Riggerbach, zbývající dva posty obsadili Karel Karásek a Josef Goessi jako ředitel pražského zastoupení NESTLÉ a. s. Na vedení společnosti se již nepodíleli revizoři účtů a jejich pravomoci převzala dozorčí rada. Ta se skládala ze tří členů a tří náhradníků, kteří museli splňovat podmínku občanské příslušnosti k německé říši, nebo protektorátu. Tyto osoby, ačkoliv nemohly být současně členy správní rady, ani

---

³⁸⁵ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Protokol o šesté řádné valné hromadě společnosti NESTLÉ a. s. (24. 3. 1942)*.

³⁸⁶ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Gewerbeschein, NESTLÉ Aktiengesellschaft für Erzeugung und Vertrieb von Nahrungsmitteln (22. 8. 1942)*.

úředníky společnosti, vykonávaly v podstatě kontrolní činnost nad jejími obchodními aktivitami. Ke svolávání schůzí dozorčí rady byl oprávněn její předseda. K rozsáhlým pravomocem dozorčí rady náleželo například nahlížení do knih a spisů společnosti a kontrola stavu pokladny. Naopak k povinnostem této rady patřila každoroční kontrola výročních účtů, bilance a návrh na rozdělení čistého zisku, o čemž musela informovat správní radu. Usnášeníschopnost dozorčí rady byla podmíněna minimálně účastí předsedy a jednoho člena, nebo náhradníka. Pro schválení návrhu se oba museli vyjádřit kladně.³⁸⁷

V roce 1942 vzrostl ve srovnání s předchozím obdobím jak počet dělníků, pracujících na továrním komplexu (průměrně na něm pracovalo 120 osob), tak množství stavebních hmot (zejména cementu), což se projevilo ve zvýšení stavební činnosti. Změnu lze vysvětlit tím, že budoucí továrna i s přílehlými budovami byly označeny za válečně důležité.³⁸⁸

Hlavní tovární budova byla vybavena velmi moderním strojním vybavením pro zpracování mléka. Nacházely se zde stroje pro sterilizaci mléka, zařízení pro výrobu sypké dětské výživy, plnička určená k plnění plechovek kondenzovaného mléka. Pro testování kvality mléka byla zřízena odborná laboratoř. Součástí továrního komplexu byl také sklad cukru, soli, konví na mléko (včetně místnosti pro jejich čištění), chladicí místnosti, věž pro výrobu sušeného mléka a máslárna.³⁸⁹ Továrna byla zásobována pitnou vodou z hlineckého městského vodovodu, přičemž o napojení na vodovodní řád rozhodlo zastupitelstvo města Hlinska na své 35. schůzi (11. 3. 1942). Pro tovární provoz se využívala voda z nedaleké řeky Chrudimky.³⁹⁰ Projektování přípojky se ujala firma Ing. Rudolf Kunc z Pardubic.³⁹¹ Tovární komplex byl hotový již 1. prosince 1942, a o jedenáct dní později proběhla kolaudace továrny bez námitek ze strany kolaudační komise.³⁹² Kromě hlavní tovární budovy byly vyprojektovány ještě dvě

---

³⁸⁷ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII-170, *Sitzung des Verwaltungsrates der NESTLÉ Aktiengesellschaft für Erzeugung und Vertrieb von Nahrungsmitteln, Prag II, Sokolstrasse 25 (13. 11. 1942)*.

³⁸⁸ SOKA Chrudim, f. AMH (1443–1945(1951), KMH (1939–1947), inv. č. 500, kn. č. 262, s. 152.

³⁸⁹ SOKA Chrudim, f. OÚCH I (1850–1945), inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, kart. 1727, *Niederschrift: gewerbe-rechtliche Kollaudierung des Fabriksneubaues der FA. Nestlé A. G. für Erzeugung und Vertrieb von Nahrungsmitteln in Witanau Nr. 55. (5. 5. 1943)*.

³⁹⁰ SOKA Chrudim, f. AMH (1443–1945 (1951), inv. č. 579, kn. č. 341, *Zápis ze 35. řádné schůze obecního zastupitelstva v Hlinsku (11. 3. 1942)*.

³⁹¹ SOKA Chrudim, f. AMH (1443–1945 (1951), inv. č. 621, kn. č. 383, *Zápis ze 221. řádné schůze městské rady (1. 4. 1942)*.

³⁹² SOKA Chrudim, f. OÚCH I (1850–1945), inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, kart. 1727, *Niederschrift: gewerbe-rechtliche Kollaudierung des Fabriksneubaues der FA. Nestlé A. G. für Erzeugung und Vertrieb von Nahrungsmitteln in Witanau Nr. 55. (5. 5. 1943)*.

vedlejší, v nichž našly místo administrativa a sociální zázemí pro zaměstnance. Přízemní budova před továrnou zahrnovala kanceláře, kuchyň, jídelnu, šatnu a umývárnu pro dělnictvo; ve druhé jednopatrové budově se kromě bytů zaměstnanců nacházely truhlářská a klempířská dílna, skladiště a prádelna. Kvůli šetření stavebního materiálu, zejména cementu, byly vedlejší budovy opatřeny pouze dřevěnými stropy a střechami.³⁹³

Obrázek č. 12: Stavba výrobního závodu fy. NESTLÉ v Hlinsku v Čechách (květen–červen 1941).

³⁹³ SOKA Chrudim, f. AMH (1443–1945(1951), KMH (1939–1947), inv. č. 500, kn. č. 262, s. 153.

4.5. Zajišťování dodávek mléka

Společnost NESTLÉ a. s. usilovala o zajištění přísunu mléka od místních dodavatelů pro potřeby závodu již na přelomu let 1942/1943. V této době se však rolníkům na Hlinecku nedostávalo krmné píce a produkce mléka klesala.³⁹⁴ Firma nejdříve plánovala nakoupit dojnice v Maďarsku, ale z tohoto záměru sešlo jednak z důvodu jejich nedostatku, jednak pro vyšší pořizovací cenu, která však nedopovídala kvalitě plemene. O méně kvalitním plemenu krav, dodávaných na statek Valečov, svědčí zpráva Zemědělského společenstva v dnešním Havlíčkově Brodě (německy: Landwirtschaftliche Genossenschaft in Deutschbrod). Dojnice z tohoto statku byly pro nízkou doživost nakonec utraceny. Na základě této zkušenosti upřednostňovalo vedení továrny spíše prosazování osvěty a vzdělávání v oboru chovu hovězího dobytka mezi lokálními dodavateli.³⁹⁵ Proto se společnost na jaře 1942 zasadila o zavedení výuky mlékárenství na Zemědělské škole v Hlinsku. Do výuky byl zapojen inspektor pro zajištění kvality mléka ve službách hlinecké továrny Fortelný. Jeho výuka se orientovala na různé aspekty mlékárenského průmyslu: způsob ustájení, péče o chov hovězího dobytka, nebo získávání a zpracovávání mléka.³⁹⁶

4.6. Zřizování sběrných míst pro potřebu hlineckého závodu

Již během realizace stavby druhé továrny na zpracování mléka uvažovalo švýcarské zastoupení společnosti NESTLÉ a. s. o vybudování, nebo nalezení vhodných budov v obcích vytyčeného mléčného rajónu, které by sloužily jako sběrný mléka. Protektorátní zemědělství, včetně produkce mléka, bylo totiž zatíženo povinnými odvody, a proto bylo nutné vybudovat pro potřeby továrny fungující sběrný systém. Nově vzniklá distribuční síť měla za úkol výkup zemědělských surovin a jejich dopravu ke konkrétnímu zpracovateli.³⁹⁷ Sběrný sloužily nejen jako místa, kam zemědělci dodávali za dohodnutou cenu syrové mléko, ale měly rovněž vhodné vybavení pro jeho skladování před transportem do továrny. V drtivé většině případů se však společnost neuchylovala k výstavbě vlastních sběrných domků, a to z důvodu nedostatku stavebních hmot, ale snažila se o získání pronájmu vhodných prostor v jednotlivých

---

³⁹⁴ Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 15.

³⁹⁵ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 1, sign. I-1, kart. 1, *Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Einfuhr von Kühen aus Ungarn (9. 4. 1942)*.

³⁹⁶ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 1, sign. I-1, kart. 1, *Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Unterrichtung und Beratung der Milchlieferanten (13. 4. 1942)*.

³⁹⁷ B. ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou...*, s. 116.

obcích. I již existující a pro sběr mléka vhodné budovy se však většinou musely stavebně upravit. Tyto úpravy se týkaly například napojení na obecní vodovod, jelikož průměrná denní spotřeba vody k provozu sběrný se pohybovala kolem 500 litrů, jak o tom vypovídá žádost adresovaná Městskému úřadu v Krucemburku.³⁹⁸ Prakticky stejný objem měly odpadní vody vypouštěné ze sběren zpravidla do příkopů, vedoucích podél silnic. Pro mlékárenské účely se využívala kromě studniční vody také voda dešťová, nebo povrchová. Obojí se ovšem musely chemicky upravit, a to především odstraněním sloučenin železa a manganu.³⁹⁹ Tato voda se zejména v letních měsících používala na chlazení mléka v chladičích nádržích, které navrhla firma Výroba cementového zboží Stanislava Prokopa se sídlem v Hlinsku.⁴⁰⁰ Stavební materiál dodávaly různé firmy, k nimž patřily např. Cihelna Ing. J. Lorence se sídlem v Třebíči, u níž si společnost objednala 30 000 cihel. Naopak firma Obchod se dřívím Františka Koláře se sídlem Praha-Břevnov dodala 10 m³ různého řeziva.

V případě, že sběrna nepatřila přímo NESTLÉ a. s., ale byla jí pronajata, musel její vlastník provést rekonstrukci na vlastní náklady. Cena za tyto stavební úpravy se mohla vyšplhat až na 11 000 K, což pro soukromého vlastníka představovalo nemalou částku. Ani odvod 2–3 haléřů z každého litru mléka pro účel rekonstrukce sběren nebyl dostatečný pro krytí stavebních úprav, a proto se vedení mlékárny osobně angažovalo ve vyjednávání půjček pro vlastníky mléčných sběren u Občanské záložny v Hlinsku. Půjčky byly ovšem podmíněny tzv. zákonnou jistotou a úmorem 3–5 % ročně.⁴⁰¹ Takto upravené sběrný se nacházely převážně v prostorách bývalých drobných obchodů a k jejich správě byl vybrán, pokud se jednalo o pronájem těchto prostor, zpravidla zdejší obyvatel: dělník, žena v domácnosti, nebo živnostník. Sběrný pravidelně navštěvovali inspektoři kvality mléka a během týdenních kontrol zjišťovali jeho tučnost, podle níž se tvořila konečná výkupní cena.⁴⁰²

---

³⁹⁸ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 55, sign. V-3/4, kart. 24, *Povolení přípojky vodovodu sběrný mléka v Krucemburku* (29. 8. 1942).

³⁹⁹ Prof. PAVLÁK, *Jaká má býti voda pro mlékárenské účely*, Mlékařské listy, 29, 1937, s. 260.

⁴⁰⁰ Žádost ohledně vypouštění vody na chlazení mléka ze sběren byla adresována Okresnímu úřadu v Chrudimi, a to konkrétně obcemi Dolní Holetín, Horní Holetín a Kladno. SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 55, sign. V-3/4, kart. 24, *Povolení ku svádění vody do silničního příkopu v obci Horní Holetín, Dolní Holetín a Kladno* (29. 8. 1942).

⁴⁰¹ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 1, sign. I-1, kart. 1, *Zřízení podniku a mléčných sběren (1940–1942), Zřízení podniku v okrese Hlinsko (1940–1942), Občanská záložna v Hlinsku, P. T. Firma Nestlé akc. spol., Hlinsko* (26. 2. 1942).

⁴⁰² Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 10.

Tabulka č. 12: Seznam obcí zamýšlených ke zřízení sběren pro hlinecký závod⁴⁰³

Obec	Majitel	Číslo domu
Benátky	Hynek Mach	48
Česká Rybná	Bohuslav Odehnal	29
Dědová	František Provazník	47
Dolní Holetín	Jindřich Malínský	33
Dřevíkov	Rudolf Beran	25
	Emilie Kulíková	38
Hamry	Josef Bouška	84
Havlovice	František Žalud	26
Horní Holetín	Kampelička Horní Holetín František Bulis Obchod se smíšeným zbožím	142
Horní Studenec	Václav Kočí	56
Chlum	Růžena Ondráčková	72
Chlumětín	Jan Veber	79
Jeníkov	Čeněk Pátek	105
Kameničky	Občasná záložna Kameničky	chybí
Kladno	Marie Bálková	18
Krouna	Josef Otradovský	160
	Josef Pospíšil (hostinec)	101
Krucemburk	Jaroslav Zvolánek	100
Kvasice	František Bohůněk	17
Louka	Josef Svoboda (obchod)	13
Malinné	František Šikl	13
Miřetín	František Zach	38
Mokrýšov	Josef Pavlík	10
Možděnice	Josef Stehno	6
Mrákotín	Růžena Černá	95

⁴⁰³ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 55, sign. V-3/4, kart. 24, *SEZNAM majitelů domů, u nichž hodláme zařídit sběrný mléka (22. 4. 1942)*.

Oldříš	Josef Odehnal	11
Otradov	Ludvík Durek	33
Pokřikov	Alois Málek	10
Příkrakov	Antonín Pilný	26
Radčice	Bohumil Brdíčko	72
Raná	Josef Chaloupka	4
Rváčov	Františka Bílková	24
	Ludmila Musilová	36
Slavíkov	Bohumil Málek	2
Sobiňov	p. Moravec (úředník)	chybí
Srní	Klement Moučka	43
	Josef Pospíšil (statkář)	chybí
Studnice	Bohumil Heneberg	90
Tisovec	Josef Štulík	9
Údavy	Arnošt Jeníček	28
Včelákov	Josef Louvar	68
Vítanov	Josef Bříza	40
Vojnův Městec	J. Pešák	164
Vojtěchov	Josef Talácko	51
Vortová	Alois Hejduk	78
Vrbětice	Emilie Hájková	1
Všeradov	František Pekař	35
Ždírec nad Doubravou	Růžena Nováková	38

Rozhodujícím kritériem pro výběr a zřízení mléčné sběrný byla, kromě přívodu vody do objektu, blízkost kanalizace a dobrá dopravní dostupnost. Poloha sběren byla často vybrána v návaznosti na speciální dopravní řád, ať už vlakové, nebo silniční dopravy zajišťující svoz mléka v pravidelných intervalech. Realizace zbudování sběren nejen ve hlinecké sběrné oblasti, ale také v rámci protektorátního tržního hospodářství nebyla z hlediska účelnosti zaměřena pouze na dodávky mléka do mlékozpracujících závodů (fungovaly také pro sběr másla, nebo vajec). V souvislosti s výstavbou nových a adaptací vhodných budov ke zřízení sběrných míst si nechala společnost udělat kalkulaci materiálních nákladů.

**Tabulka č. 13: Rozpis stavebního materiálu sběren mléka určených pro
hlinecký závod (1942)⁴⁰⁴**

Materiál	Množství
Cement	14 160 kg
Cihly	11 010 ks
Vápno	4 970 kg
Eternitové roury Ø 6 (svod vody od chladičů a nádrží do sifónu)	125 m
Odpadové roury Ø 10 (svod vody do kanálů)	180 m
Asfalt	120 kg
Barvy na železo	180 kg
Barvy na dřevo	176 kg
Zinkový plech	20 m ²
Gumová hadice na šroubení 3/4“	80 m
Gumové hadice do provizorních sběren 3/4“	60 m
Mříže s rámem	38 ks
Traversy	168 ks

V obecné rovině spočíval význam sběren na území Protektorátu Čechy a Morava nejen v dodávkách mléka do mlékozpracujících závodů, ale přispívaly také k zásobování konzumních/spotřebních středisek, resp. velkospotřebitelů.⁴⁰⁵ Zřízení sběrných míst mělo napomoci shromažďovat mléko ze vzdálenějších oblastí a následně ulehčit transport většího objemu mléka přímo do mlékárny. K běžnému vybavení sběren patřilo chladicí a filtrační zařízení, někdy i pastér. Kvůli zachování čerstvosti

⁴⁰⁴ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 55, sign. V-3/4, kart. 24, *Rozpis materiálu pro sběrný (18. 6. 1942)*.

⁴⁰⁵ Z některých sběren se do koncové mlékárny odvedlo pouze tolik mléka, kolik bylo požadováno. Zbytek mléka se odstředěním zpracoval na smetanu, která se odevzdala na výrobu másla, nebo byla určena přímo na prodej. Odstředěné mléko vracela sběrna zpravidla zpět zemědělcům. Mléko dodané do mlékáren bylo v případě úpravy do konzumní podoby rozdělováno mezi spotřebitele různými způsoby. Prodávalo se buď ve vlastní režii mlékáren, tzn. rozněželo se do domácností ve městech, nebo se jeho distribuce realizovala přes překupníky, popřípadě se dodávalo přímo velkospotřebitelům – kavárnám, hotelům, cukrárnám, nemocnicím, zdravotním ústavům, nebo kasárnám. J. PROKŠ, *Mlékařství...*, s. 55–56.

mléka i během letních měsíců se NESTLÉ a. s. postupně snažila zavádět a instalovat chladicí aparaturu až do 60 odběrných míst. Toto speciální zařízení dodala firma Schmidt-Stamp in Bretten (spolková země Bádensko-Württembersko), která si musela před exportem chladících zařízení pro mléko do protektorátu vyžádat souhlas hlavní kanceláře Německého svazu pro mléko a tuky v Berlíně (německy: Deutsche Milch- und Fettwirtschaft Berlin). Celková cena za toto zařízení se nakonec vyšplhala až na 200 000 K.⁴⁰⁶

Tabulka č. 14: Náklady na úpravy sběren (1942)⁴⁰⁷

Skupina	I.	II.	III.	
Počet sběren	8	26	10	
Náklady na adaptaci jedné sběrný (v K)	6 500,-	7 500,-	11 000,-	
<i>Celkem:</i>	52 000,-	195 000,-	110 000,-	357 000,-

Projekt zajištění sběren mléka pro potřeby hlineckého závodu lze označit za poměrně rozsáhlý. Rok před spuštěním továrního provozu se společnost rozhodla vybudovat, nebo stavebně přizpůsobit celkem 60 objektů; z toho 44 stálých a 16 prozatímních. Celková cena za provedení úprav na 44 sběrných místech, rozdělených do tří kategorií, se vyšplhala na 357 000 K. Průměrná cena za úpravu sběrný činila cca 8 114 K.

Tabulka č. 15: Roztřídění sběren podle nákladů na adaptaci (1942)⁴⁰⁸

Skupina	I.	II.	III.
	Horní Holetín	Česká Rybná	Benátky
	Chlum	Dědová	Horní Studenec
	Jeníkov	Dolní Holetín	Krouna 2

⁴⁰⁶ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 1, sign. I-1, kart. 1, *Zřízení podniku a mléčných sběren (1940–1942), Milchsammelstellen (13. 4. 1942).*

⁴⁰⁷ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 55, sign. V-3/4, kart. 24, *Náklad na úpravu sběren (22. 4. 1942).*

⁴⁰⁸ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 55, sign. V-3/4, kart. 24, *Roztřídění sběren podle nákladů na adaptaci (22. 4. 1942).*

Louka	Dřevíkov	Krucemburk
Radčice	Hamry	Mrákotín
Raná	Havlovice	Slavíkov
Vojtěchov	Chlumětín	Sobiňov
Všeradov	Kameničky	Studnice
	Kladno	Včelákov
	Krouna 1	Vortová
	Kvasín	
	Malinné	
	Miřetín	
	Mokřýšov	
	Možděnice	
	Otradov	
	Pokřikov	
	Příkrakov	
	Rváčov	
	Srní	
	Tisovec	
	Údavy	
	Vítanov	
	Vojnův Městec	
	Vrbětice	
	Ždírec nad Doubravou	

Na základě znění vyhlášky č. 179 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce (zveřejněno v Úředním listu Protektorátu Čechy a Morava 137/1943) měli majitelé dojnic povinnost vést tzv. mléčné záznamy.⁴⁰⁹ V praxi se jednalo o malé záznamové sešity, jejichž ryze statistická podoba byla schválena vládním nařízením č. 186/1940 Sb. Nařízení ukládalo držitelům dojnic povinně shromažďovat informace, například o velikosti stáda, objemu nadojeného mléka a množství zpracovaného mléka. Záznamy současně vypovídaly o objemu mléka, prodaného v omezeném množství místním spotřebitelům na odběrný poukaz, nebo dodaného do sběren. Majitelé dojnic

⁴⁰⁹ Označováno jako Aufzeichnungen über Milch, nebo Milchausweis.

byli povinni předložit kdykoliv k nahlédnutí záznamové sešity kontrolním orgánům, nebo obecní mléčné komisi, která zapisovala jednotlivé údaje do obecního přehledu.⁴¹⁰ Na základě dat z těchto mléčných záznamů se posléze vypočítávaly obecní dodávkové kontingenty.⁴¹¹ Data v sešitu mléčných záznamů rolníka Josefa Pilného z obce Ctětín-Vranov z ledna až prosince 1945 ukazují, že mohli existovat statkáři, kteří nebyli zcela závislí na prodeji mléka přímo do mlékáren nebo sběrných míst.⁴¹²

Pro chovatele dojnic hlineckého okresu byla stanovena dodávková povinnost ve výši čtyř litrů na dojnici. V letech 1942–1943 však plnili místní zemědělci tuto povinnost jen s obtížemi z důvodu nedostatku krmné píče v důsledku nepříznivého počasí. K navýšení dojivosti měla přispět spolupráce NESTLÉ a. s. s místními rolnickými organizacemi, kterým měla za pomoci osvěty a odborného poradenství napomoci při zvelebování místních pastvin a zvýšení jakosti krmiva. Společnost si tímto způsobem rovněž udržovala stálý okruh dodavatelů.⁴¹³

Obrázek č. 13: Sběrna mléka pro výrobní závod fy. NESTLÉ – Hlinsko v Čechách v Habrovci, část obce Vrbatův Kostelec.

Tato sběrna mléka, určená pro sběrný obvod mlékárny v Hlinsku, je vzácně dochovanou stavbou "drobného venkovského průmyslu". Nachází se na návsi osady v těsné blízkosti bývalého statku Horákových, Habroveč čp. 5 (2019).

⁴¹⁰ Muzeum Luže, Člověk a mléko – sbírka Josefa Zelenky k dějinám mlékárenství, *Mléčné záznamy rolníka Josefa Pilného*.

⁴¹¹ Ing. FUXA, *Naše mlékařství prošlo skvěle zkouškou řízeného a válečného hospodářství*, *Mlékařské listy*, 33, 1941, s. 4.

⁴¹² V době od ledna do května 1945 zaznamenal statkář J. Pilný nejvyšší množství nadojeného mléka v dubnu (255 litrů), naproti tomu nejnižší výtěžnost byla vzhledem k zimnímu ročnímu období zaznamenána v lednu (141 litrů). Muzeum Luže, Člověk a mléko – sbírka Josefa Zelenky k dějinám mlékárenství, *Aufzeichnung über Milch (Milchausweis) – Josef Pilný, Ctětín-Vranov*.

⁴¹³ Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 13–14.

4.7. Doprava mléka do hlineckého závodu

Zajištění dostatečného množství mléka od místních dodavatelů pro továrnu na zpracování mléka v Hlinsku by bylo bezvýznamné bez vytvoření dobře fungujícího dopravního plánu. Nejvýznamnější způsob transportu mléka k dalšímu průmyslovému zpracování představovala pro hlinecký závod železniční doprava. Kromě běžných nákladních vlaků se vypravovaly také speciální „mléčné“ vlaky, které měly přesně daný jízdní řád (harmonogram svozu) odlišný jak pro letní, tak pro zimní období.⁴¹⁴ Ve vybraných obcích, které náležely do sběrného mléčného rajónu hlinecké továrny a zároveň disponovaly železničním spojením, vznikala sběrná místa poblíž vlakových stanic, kam se sváželo mléko v konvích, a poté se transportovalo přímo do továrny.⁴¹⁵ Speciální mléčné vlaky se skládaly z jedné lokomotivy, k níž byly připojeny jeden, maximálně dva vagóny, což se odvíjelo podle množství přepravovaného mléka. I když se vlaková doprava pro transport mléka jevila ve zdejších podmínkách jako nejvhodnější, s vypravením speciálního vlaku měla společnost nemalé výdaje, jelikož jeho využití pro finální sběr mléka vycházelo na 30 K za 15 minut provozu.⁴¹⁶

Konve pro přepravu mléka nakupovala společnost ve Škodových závodech v Plzni. Uvnitř byly ošetřeny emailovým nátěrem odolným vůči mytí roztokem louhu, nebo mytí kartáčem. Vnější hliníkový nátěr je chránil proti nárazům. Stejný výrobní postup byl aplikovaný rovněž u 100 a 500 litrových sudů, určených pro sběr mléka na venkově.⁴¹⁷

Důležitá role při převozu mléka z nádraží do továrny připadla drážní vlečce. Původní záměr spočíval ve vybudování dvou slepých kolejí napojených na trať Německý (Havlíčkův) Brod – Rosice nad Labem, z nichž jedna by směřovala do továrního komplexu a druhá do stanice Hlinsko v Čechách. Pro zbudování této rozdvojené vlečky bylo nutné zajistit poměrně velké množství stavebního materiálu, o čemž podává zprávu soupis z Ředitelství drah v Brně.⁴¹⁸ Před zahájením samotného

⁴¹⁴ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 1, sign. I-1, kart. 1, *Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Milcheinzugsgebiet (3. 4. 1942)*.

⁴¹⁵ Z vybraných svozových obcí lze jmenovat například tyto stanice: Krouna, Rychmburk, Pokřikov, Bílek, Sobiňov, Ždírec nad Doubravou-Krucemburk, Stružinec a Skuteč. SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Podmínky k návrhům jízdních řádů*.

⁴¹⁶ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 1, sign. I-1, kart. 1, *Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Milchtransporte (13. 4. 1942)*.

⁴¹⁷ *Dobrý úspěch konví s vpalovaným emaillem*, Mlékařské listy, 32, 1939, s. 10.

⁴¹⁸ Na výstavbu vlečky se mělo spotřebovat: 80 t kolejiva, 80 t pražců (na počet celkově 850 ks), 130 t železničního šterku, 130 t stavebního říčního šterku, 120 kusů dubového impregnovaného výhybkového dřeva z Českomoravských závodů pro impregnaci dřeva a. s. v Rohatci a 100 t stavebního nářadí, strojních součástí atd. SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 53, sign. V-3/2, kart. 24, *Ředitelství drah v Brně – stavba vlečky (26. 4. 1940)*.

zřízení drážní vlečky si proto nechala společnost udělat cenový odhad její stavby, který činil 680 709 K se spotřebou 1 524 kg železa na kolejnice.⁴¹⁹ Cena za pražce byla odhadnuta na 87 207 K. Samotnou realizací stavby vlečky byl pověřen stavitel Ing. B. Šperling se sídlem v Brně.⁴²⁰

Stavební povolení vydalo v roce 1940 Ředitelství drah v Brně.⁴²¹ Stanovilo v něm několik podmínek, k nimž patřilo například umístění odbočné výhybky nejméně 7,5 m od konce přechodnice, zabezpečení dráhy krycími návěstidly, nebo dodržení minimální vodorovné vzdálenosti od osy koleje 165 cm od nejkratší hrany rampy.⁴²² Společnost neměla k výstavbě vlečky všechny potřebné pozemky, a proto koupila od Ředitelství drah pozemek nacházející se na katastrálním území obce Vítanov. Jeho celková výměra činila 4 121 m² a firma za něj zaplatila 30 497 K. Od osady Kouty koupila pozemek za 21 966 K.⁴²³ Obě strany se dohodly, že náklady za sepsání smlouvy a převodní poplatky za parcelu č. k. 108/9 uhradí NESTLÉ a. s. Podle vyhlášky protektorátního ministerstva pro sociální a zdravotní záležitosti z 20. března 1940 a s odvoláním na nařízení říšského protektora z 20. května téhož roku byla dělníkům při stavbě vlečky vyplácena mzda ve výši 50 haléřů/hod. Odhad mzdových nákladů počítal s výplatou 18 000 K pro 44 dělníků.⁴²⁴ Firma také zažádala o 50% slevu na dovoz materiálu a nářadí, což opodstatňovala vyhláškou ministerstva železnic ještě z doby První republiky.⁴²⁵

Vlečka se stala součástí železniční infrastruktury na 38. kilometru hlavní trasy Německý (Havlíčkův) Brod – Rosice nad Labem a navazovala dále na železniční stanice Ždírec nad Doubravou – Krucemburk – Hlinsko v Čechách.⁴²⁶ Dozorem nad

---

⁴¹⁹ Z potvrzených a dostupných údajů o spotřebě materiálu na stavbu vlečky lze vyčíst, že firma NESTLÉ a. s. utratila 130 171 K za 787 q kolejiva. SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 53, sign. V-3/2, kart. 24, *Geleiseanschluss (3. 2. 1940)*.

⁴²⁰ Od května do června 1940 se na přípravných pracích podílelo 16–43 dělníků. SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 53, sign. V-3/2, kart. 24, *Schleppbahnanlage – Rechnung (18. 12. 1940)*.

⁴²¹ Dále jen Ředitelství drah.

⁴²² SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Věc: Fa. NESTLÉ a. s., Praha II., Sokolská 25, Projekt vlečky na trase Hlinsko–Ždírec–Krucemburk, Povolení ke stavbě (16. 5. 1940)*.

⁴²³ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 53, sign. V-3/2, kart. 24, *An die NESTLÉ A. G. (26. 2. 1942)*.

⁴²⁴ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 53, sign. V-3/2, kart. 24, *Voranschlag für Schleppbahn in Hlinsko (14. 6. 1940)*.

⁴²⁵ Firma se dovolávala uplatnění slevy na dovozně na základě § 7 Všeobecných podmínek a odst. B 3 Vyhlášky ministerstva železnic ze dne 5. listopadu 1930, č.j. 4438–VI/3 ex 1930. SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 53, sign. V-3/2, kart. 24, *50% sleva dovozného pro materiál a nářadí na stavbu vlečky (21. 1. 1941)*.

⁴²⁶ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Bahndirektion Brünn, Kaufvertrag, Zahl: 2375/4-II-1940 (15. 1. 1941)*.

stavbou vlečky byl pověřen Odbor pro udržování dráhy v Hlinsku, který zajišťoval nákup doplňkového drážního zařízení; například nákup tří výhybek, 216 kolejnic a zabezpečovacího zařízení u Ředitelství drah v Brně-Horních Heršpicích, kde se nacházela traťová materiální správa této organizace. Montáž zabezpečovacího zařízení povolilo výnosem D – 19.129–VII/4/40 ministerstvo dopravy z 11. dubna 1940. Cena za samotné zařízení a jeho instalaci činila 53 000 K.⁴²⁷ Z bezpečnostních důvodů byla vlečka vybavena také zabezpečenou odvratnou výhybkou proti ujetí vagónů.

Před spuštěním provozu sloužila ovšem vlečka jako prostředek dopravy stavebního materiálu do vznikající továrny.⁴²⁸ Byla využívána výhradně pro tento účel a řídila se přesným jízdním plánem sestaveným Ředitelstvím drah. Pouze prostřednictvím nádraží v Hlinsku se mohly po této vlečce posílat nákladní vagóny přímo do rozestavěné továrny, čemuž předcházelo jejich odstavení na speciální kolej. Podle odhadů se mohlo přes vlečku, dlouhou 738 m, přepravit ročně až 1000 nákladů; při jedné obsluze vlečky zhruba 3 zásilky za den. Z celkové délky vlečky připadalo 197 m na pozemek dráhy, za což musela firma platit nájemné ve výši 1 K/m².

Svoz mléka do hlinecké továrny probíhal převážně drážní dopravou, a to z důvodu zachování jeho čerstvosti a také kvůli odběru většího množství z vytyčených sběren, což se v některých případech dělo až dvakrát denně. Sváželo se proto ráno a večer. Nakládkou a vykládkou konví byli pověřeni minimálně dva zaměstnanci továrny. Pro odběr mléka v letních měsících existoval zvláštní jízdní řád umožňující svážet mléko do továrny v ranních hodinách, což mělo za cíl zamezit jeho zkysnutí. Společnost si nechala před spuštěním provozu továrny vypracovat statistickou studii s odhadem objemu sváženého syrového mléka z jednotlivých odběrných míst. Jako tři na svoz „co do množství objemu mléka nejbohatší“ sběrná místa byly na jaře 1942 určeny tyto obce: Ždírec nad Doubravou – Krucemburk (1400–1000 litrů), Krouna (650–600 litrů) a Horní Holetín (520–420 litrů).⁴²⁹ O dva roky později vzrostl objem sváženého mléka a změnilo se také pořadí obcí: Ždírec nad Doubravou–Krucemburk

---

⁴²⁷ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 53, sign. V-3/2, kart. 24, *Sicherungsanlage der Schleppenbahn für die Firma NESTLÉ A. G. in Hlinsko* (13. 6. 1940).

⁴²⁸ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 53, sign. V-3/2, kart. 24, *Koncept – Ředitelství drah, odd. 5. v Brně* (13. 12. 1940).

⁴²⁹ Z dochovaných statistik nelze zcela přesně určit, jakým způsobem bylo mléko z uvedených sběrných míst do závodu transportováno. S přihlédnutím k poloze zmíněných odběrných stanic a přepravovanému objemu lze konstatovat, že se s nejvyšší pravděpodobností jednalo o vlakovou dopravu. SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Množství mléka, které se bude v jednotlivých stanicích-zastávkách nakládati* (24. 4. 1942).

(2 910 litrů), Čachnov (870 litrů) a Horní Holetín (690 litrů).⁴³⁰ Právě pro sběr mléka na trase Ždírec nad Doubravou–Krucemburk byl podle oběžníku z 9. října 1944 vypravován speciální vlak s označením P 707. Pro mléko ze zastávek a sběrných míst na trase Skuteč–Hlinsko v Čechách byl určen vlak s označením Mi 5403.⁴³¹ Ve stejném roce obdrželo vedení společnosti povolení od Ředitelství drah na zřízení vlakové zastávky přímo v osadě Kouty u Hlinska, což přispělo k lepší dopravě personálu do továrny. Náklady na vybudování vlakové zastávky se pohybovaly okolo 40 000 K.⁴³²

I když byla hlinecká továrna říšským ministerstvem zemědělství označena za válečně důležitou, přesto se koncem války potýkala s problémy dodávek základní suroviny k výrobě. Dokládá to žádost, adresovaná ředitelství Protektorátních drah Čechy a Morava v Hradci Králové, o přidělení vagónů pro dodávky cukru z nedalekého cukrovaru ve Slatiňanech a mouky od firmy J. Beneš, Mlýn Janderov-Chrudim.⁴³³

Přestože transport mléka po železnici byl pro zásobování hlineckého závodu prioritní, nelze opomenout ani dva zbývající způsoby přepravy v odběrných místech, kam nevedly koleje. Jednalo se o dopravu nákladními auty a koňskými povozy. Automobilová a koňská doprava měla rovněž přesný sběrný plán, který byl rozdělen do sedmi oblastí. Do každé z těchto sedmi odběrných oblastí byly zahrnuty obce, které se zavázaly dodávat mléko továrně. Objem dováženého mléka se pohyboval přibližně 990 litrů/den. Ze souhrnného počtu sedmi spádových oblastí, do nichž bylo zahrnuto 69 obcí, připadalo celkem šest z nich pro svoz mléka nákladními auty, což bylo dáno nejen delší vzdáleností od továrny, ale také s ohledem na lokaci dohodnutých sběrných míst. Ze zbylé oblasti pod označením č. 4 se odváželo mléko koňmi, jelikož se obce, v oblasti zahrnuté, nacházely v bezprostřední blízkosti továrního komplexu.⁴³⁴

4.8. Zahájení výroby

Historicky druhá továrna na zpracování mléka firmy NESTLÉ a. s. byla uvedena do provozu 1. dubna 1943; úřední kolaudace vedlejších budov proběhla až po

---

⁴³⁰ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Množství mléka, které se bude v jednotlivých stanicích-zastávkách nakládati (21. 9. 1944).*

⁴³¹ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Přeprava mléka firmy „Nestlé“ do Hlinska v Čechách, Oběžník – č. j.: Bf-4-44.*

⁴³² SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Kout bei Hlinsko (B) – Errichtung eines Haltepunktes (19. 9. 1944).*

⁴³³ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Wagonzuteilung für Rohstoffe für unsere Firma (21. 11. 1944).*

⁴³⁴ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Dovoz mléka – letní období.*

spuštění výroby 1. září téhož roku.⁴³⁵ Vnitřní prostory továrny byly zkonstruované tak, aby umožnily, kromě zpracování mléka, instalaci další výrobní linky na instantní černou kávu. Se započítáním výroby se počítalo až po skončení války, nikdy však zahájena nebyla.⁴³⁶ Továrna mohla z hlediska strojního vybavení a kapacitních možností přijmout až 25 000 litrů mléka denně. První dodávky se ovšem během dubna 1943 vyšplhaly pouze na 5 000 litrů/den. Do konce roku byl objem mléka do továrny přibližně zdvojnásoben, a tedy bylo nutné zajistit logistiku dodávek nejen v ranních, ale také ve večerních/nočních hodinách.⁴³⁷ Ke konci roku 1943 obdrželo vedení hlineckého závodu z důvodu zachování dopravy nočních dodávek mléka do továrny úlevu v zatemnění, která platila od soumraku do 23. hodiny. Úleva platila pro sedm říditelných lamp pro osvětlování tovární rampy, kde docházelo k manipulaci s konvemi na mléko.⁴³⁸

V průběhu roku 1943 vyprodukovala v hlineckém závodu nainstalovaná výrobní linka Schuller více než 11 tun sušeného podmásli *Eledon*, 30 tun slazeného kondenzovaného mléka a 47 tun másla. Celkový objem zpracovaného mléka se v tomto roce pohyboval přes 2 mil. litrů.⁴³⁹ Před uvedením hlineckého závodu do provozu se slazené a neslazené kondenzované mléko dováželo zejména ze zahraničí; konkrétně

---

⁴³⁵ Ze stavebně-materiálové dokumentace stojí za zmínku některá data, související s vybudováním továrny. Celkově bylo použito 1 399,5 tun cementu, 129,7 tun vápna do zdiva a na omítky, 461 200 kusů cihel, 703 m³ písku a 420 m³ lomového kamene. Dělnictvu byla vyplacena na mzdách částka 2 800 000 K. Náklady na stavební práce, které provedla firma Ing. Kleina, se vyšplhaly na 9 300 000 K. Úhrnné náklady na stavbu továrny, tedy např. zřízení vlečky, zakoupení strojního vybavení a přivedení vodovodu z města činily pro švýcarské investory částku přesahující 30 mil. K. SOkA Chrudim, f. AMH (1443–1945(1951), KMH (1939–1947), inv. č. 500, kn. č. 262, s. 154–155.

⁴³⁶ Zásadní obohacení portfolia produktů společnosti NESTLÉ and Anglo-Swiss spadá do roku 1938, kdy byl 1. dubna uveden na obchodní trh nový výrobek – rozpustná káva Nescafé. Na počátku vzniku této instantní kávy stál tehdejší prezident společnosti Louis Dapples, který byl již v roce 1930 osloven zástupci brazilského Institutu pro zpracování kávy v São Paulo, aby se svými spolupracovníky z vývoje produkce potravin probral otázku využití nadúrody kávových bobů. J. HEER, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966...*, s. 187. Za objev tohoto rozpustného nápoje se zasloužil u firmy zaměstnaný chemik Max Rudolf Morgenthaler. Rozpustná káva zn. Nescafé se stala také nápojem, který používali američtí vojáci během druhé světové války. Tory CZARTOWSKI, *Die 500 bekanntesten Marken der Welt. Ein populäres Lexikon von Adidas bis Zippo*, München 2006, s. 252–255.

⁴³⁷ Továrna patřila k velkým odběratelům vody z městského vodovodu, proto bylo nutné po spuštění provozu posílit dosavadní městský vodovodní řad. Celková investice do posílení městského vodovodu přesáhla 600 000 K. SOkA Chrudim, f. AMH (1443–1945(1951), KMH (1939–1947), inv. č. 500, kn. č. 262, s. 158.

⁴³⁸ Mlékárna Tatra Hlinsko, Soubor dokumentů k dějinám hlineckého výrobního závodu fy. Nestlé (podnikový fond, nezpracováno), *Úlevy v zatemnění (2. prosince 1943)*.

⁴³⁹ V současné době je Mlékárna Tatra Hlinsko s ohledem na kapacitní a zpracovatelské možnosti schopna přijmout a upravit až 200 mil. litrů mléka ročně. *Tatra-O společnosti-Historie*, dostupné online (<https://www.tatramleko.cz/historie>), [citováno k 11. 11. 2022].

z Dánska, Itálie a Nizozemí.⁴⁴⁰ Import zajišťovala ústřední obchodní kancelář NESTLÉ a. s. a firma Ev. Parisek v Praze. NCÚ stanovil zvláštním výměrem prodejní cenu tohoto zboží pro obě společnosti. Cena jedné konzervy slazeného mléka se pohybovala kolem 8 K 80 haléřů, neslazeného kolem 5 K 50 haléřů.⁴⁴¹

V továrně pracovalo v okamžiku spuštění výroby přes 200 dělníků, osm vedoucích pracovníků jednotlivých úseků, 18 úředníků a tři laboranti. Podobně jako dříve v továrně v Moravském Krumlově, i zde se dodržovaly vysoké hygienické standardy, především na výrobním úseku, kde nemohly být zaměstnány například osoby, které prodělaly břišní tyfus. Typickým znakem zaměstnanců ve výrobě byly pracovní stejnokroje složené ze světlomodrých obleků s bílými límečky.⁴⁴² K významným benefitům zaměstnanců hlinecké továrny patřila možnost nákupu výrobků zn. NESTLÉ za zvýhodněné ceny: *Nestléova dětská výživa* stála 9,70 K, *slazené kondenzované mléko* 7 K a podmáslí *Eledon* 12,50 K; ceny pro zaměstnance odpovídaly množství jedné krabice.⁴⁴³

Založení továrny na zpracování mléka v bezprostředním okolí města Hlinsko v Čechách lze vnímat jako úspěšný projekt švýcarské společnosti NESTLÉ and Anglo-Swiss, která si chtěla i po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava udržet prvenství a dominanci v produkci vybraných mléčných produktů. K založení tohoto druhu závodu jistě přispěly rovněž komplikace s dovozem některých mléčných výrobků, a proto projekt společnosti NESTLÉ and Anglo-Swiss podpořilo tehdejší ministerstvo výživy. Existence budoucího závodu byla podložena smlouvou, iniciovanou NESTLÉ and Anglo-Swiss, kterou mezi sebou uzavřely pražské zastoupení firmy NESTLÉ a. s. s firemní centrálou ve švýcarském Vevey. K uzavření této smlouvy došlo podle notářského potvrzení 30. srpna 1939 a informace v ní obsažené jasně poukazují na těsné sepětí se švýcarským ústředím nejen v okamžiku, kdy se jasně určilo, že stavební dozor zamýšlené továrny bude v kompetenci švýcarských zástupců. Kromě toho si dosazení zástupci vedení ve Vevey vyhradili právo kontrolní činnosti v průběhu výroby, což je opravňovalo dohlížet na kvalitu produktů za využití předepsaných výrobních postupů a receptů, stejně tak rozhodovali o obchodních aktivitách, jelikož

---

⁴⁴⁰ Neslazené kondenzované mléko prodávala společnost NESTLÉ a. s. před válkou pod obchodním názvem *Ideal*. Muzeum Luže, Člověk a mléko – sbírka Josefa Zelenky k dějinám mlékárenství, *Nestlé – účet Fa. F. Šramhauser-lahůdkářství, Praha (5. 7. 1935)*.

⁴⁴¹ *Kondenzované mléko z ciziny*, Mlékařské listy, 33, 1941, s. 68.

⁴⁴² Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA*..., s. 9.

⁴⁴³ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 8, sign. II-1, kart. 7, *Prodej výrobků zaměstnancům (16. 11. 1943)*.

výsledné výrobky mohly být prodávány pouze na protektorátním trhu, a to s odkazem na čl. č. 2 a 5 smlouvy uzavřené mezi pražskou pobočkou a švýcarským ústředím NESTLÉ and Anglo-Swiss. Vývoz výrobků pod značkou NESTLÉ byl z Protektorátu Čechy a Morava striktně zapovězen, navíc se pražské vedení firmy NESTLÉ a. s. zavázalo k placení licenčních poplatků švýcarské centrále ve výši 2 % z čistého zisku v případě *neslazeného/slazeného kondenzovaného mléka*, blíže nespecifikovaného mléčného prášku (ve smlouvě uvedeném jako *Milchpulver*, pravděpodobně *Eledonu*) a ve výši 3 % zisku z prodeje dětské výživy.⁴⁴⁴ Právě z důvodu značné dohlížecí činnosti dosazeného švýcarského vedení (Josef Goessi byl signatářem zmíněné smlouvy) nelze přehlédnout vliv této společnosti na zemědělské obyvatelstvo, které se nacházelo ve vytyčeném mléčném rajónu, a na zavádění moderních technologií pro zpracování mléka. Zvláště kladně lze také vnímat zájem švýcarského vedení o rozšiřování odborného vzdělávání potomků zemědělců v oboru mlékárenství.

Obecně lze konstatovat, že zakladatelské aktivity švýcarské potravinářské firmy NESTLÉ and Anglo-Swiss (ať už na obchodní, nebo tovární úrovni) představují do roku 1943 úspěšnou zahraniční investici, mimo jiné i proto, že dokázala využít strategické polohy Československa uprostřed střední Evropy a navázat na zdejší rozvinutý chov dobytka a dobrou úroveň vzdělávání v oboru mlékárenství. Díky vybudování továrny ať už v Moravském Krumlově, nebo následně v Hlinsku v Čechách, které byly obě vybaveny speciálními stroji s technologiemi na speciální zpracování mléka, se na československý trh postupně dostávaly produkty z výrobního portfolia pod zn. NESTLÉ, vyrobené za využití převážně domácích surovin. Samotné zbudování výrobních závodů by se však neobešlo bez dostatečně promyšleného způsobu dopravy mléka a harmonogramu jeho svozu, který musel zohledňovat roční období. Domácí producenti nikdy nevyrobili klíčové produkty firmy NESTLÉ and Anglo-Swiss, například kondenzované mléko, sušené mléko nebo dětskou výživu ve větším objemu a nepředstavovali tedy pro ni žádnou konkurenci.⁴⁴⁵

---

⁴⁴⁴ Smlouva mezi švýcarskou centrálou a jejími pražskými zástupci vstoupila v platnost 1. září 1939 s dobou trvání na pět let. Mlékárna Tatra Hlinsko, Soubor dokumentů k dějinám hlineckého závodu fy. Nestlé (podnikový fond, nezpracováno), *Vertrag zwischen Nestle Aktiengesellschaft fuer Erzeugung und Vertrieb von Nahrungsmitteln, in Prag und der Nestle and Anglo-Swiss Condensed Milk Co. Ltd., in Vevey. (30. 8. 1939).*

⁴⁴⁵ V oblasti produkce náhradní dětské výživy v období protektorátu lze uvést německou firmu Maizena (v orig: Deutsche Maizena-Gesellschaft), jejíž podnikatelské aktivity spadají ještě do meziválečného období; v roce 1928 založila v Bratislavě akc. spol. na zpracování kukuřice. Krátce po zániku Druhé republiky vznikla v roce 1940 pražská pobočka zásobující trh výrobkem Mondamin. Jednalo se o čistý kukuřičný škrob, který nacházel využití buď jako součást výživy dospělých, nebo jako doplněk

Její hlavní předností bylo, že se již od svých skromných začátků orientovala důsledně na mezery na trhu, které dokázala rychle zaplnit masovou produkcí, čímž postupně likvidovala či odrazovala nevíтанé konkurenty a získávala další a další trhy v Evropě i mimo ni. Příklad do Československa a následné přizpůsobení se situaci po změně státního zřízení po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava je jedním z příkladů do detailů propracované firemní strategie, jak získávat nové trhy a udržet si na nich dominantní postavení.

---

kojenecké a dětské stravy (využití do kaší, polévek, mléka). J. GERŠLOVÁ, *Podnikatelské osobnosti...*, s. 110.

Obrázek č. 14: Zaměstnankyně a zaměstnanci mlékárny (po 1943).

5. kapitola

Začlenění hlineckého závodu do Průmyslu mléčné výživy n. p.

5.1. Situace v československém mlékárenství po roce 1945

V období nacistické okupace v letech 1939–1945 byl mlékárenský průmysl zatížen povinným odvodem mléka a mléčných produktů pro potřeby řízeného trhu, což se projevilo uzavíráním provozoven na výrobu tvarůžků a sýrů, které se svým výrobním portfoliem jednak lišily a jednak nebyly schopny splňovat nároky na dodávky mléka a másla. Tuto skutečnost ilustroval statistický údaj z 20. května 1945, který uváděl pokles počtu mlékárenských závodů, počítáno od roku 1936, o polovinu, z toho $\frac{3}{4}$ všech fungujících provozoven tvořila družstva.⁴⁴⁶ Obnova produkční schopnosti mlékárenského průmyslu byla po skončení války vnímána jako zásadní, jelikož měla zajistit dostatek kaloricky a na živočišné bílkoviny bohaté mléčné produkty pro výživu obyvatelstva.⁴⁴⁷ Snaha o navýšení výroby mléčných produktů však narážela na nedostatek suroviny (dojivost krav klesla oproti předválečnému stavu o 44 %) a výrobních kapacit. I proto zůstal zachován přidělový systém v zásobování mlékem a mléčnými výrobky, zavedený v září 1939. Spotřebitelé starší 14 let měli nárok pouze na odstředěné mléko, které se prodávalo ve skleněných lahvích.⁴⁴⁸ Nedostatek základních surovin k výživě mládeže měl odezvu také v zahraničí. V roce 1946 se v Praze konala „velká mléčná akce“, kterou zorganizoval Americký Červený kříž za účelem zlepšení výživy československých dětí. Tato akce se konala v budově Reálného gymnázia v Praze na Žižkově za účasti čestné předsedkyně Československého Červeného kříže Hany Benešové, předsedy vlády Zdeňka Fierlingera a velvyslance Spojených států v Československu Laurence Steinhardta.⁴⁴⁹

Východisko pro poválečnou obnovu československého mlékárenského průmyslu bylo spatřováno v zakládání nových mlékárenských družstev. Jako příklad

---

⁴⁴⁶ Již v roce 1945 byly na území Československa znárodněny dvě mlékárenské továrny. V severočeských Křešicích přešla místní mlékárna pod Severočeské tukové závody n. p.; zlínská mlékárna byla začleněna do n. p. Svit. L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 9.

⁴⁴⁷ Po osvobození se v rámci obnovy československého hospodářství z let 1945–1948 prosazovaly, vyjma zajištění výživy obyvatelstva, také těžba uhlí a obnovení železniční dopravy. V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1991, 2. díl, období 1945–1992*, Brno 2009, s. 114.

⁴⁴⁸ Nedostatek základních mléčných výrobků se po konci války promítl do zvýšeného dovozu másla a sýrů, což lze doložit na exportu másla, který v roce 1949 přesahoval $\frac{2}{3}$ jeho výroby. L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 41.

⁴⁴⁹ Cílem působení Amerického červeného kříže bylo mírnění nouze ve válkou poničených zemích. *Mléko ničím nenahradíš*, Archiv ČT 24 (pořad ČT), 2020, dostupné online (<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/220411058210019/video/>), [citováno k 15. 3. 2021].

nově založeného družstva lze uvést např. Mlékařské družstvo v Zákupcích v severních Čechách.⁴⁵⁰ Jisté navýšení výrobních kapacit, a to konkrétně „v soukromých rukou“ nastalo mezi lety 1946–1947, kdy již probíhala socializace mlékárenské výroby, a navíc stále sílil požadavek zabezpečit dostatek mléka pro veřejné zásobování obyvatelstva (do zásobování byly zahrnuty i mlékárny z pohraničních oblastí, tehdy již pod národní správou).⁴⁵¹

Od roku 1947 začala stoupat na významu výroba sušených mlék, jejichž produkce byla oproti době před válkou a během ní omezená.⁴⁵² Nárůst dříve upozadovaných mléčných produktů byl zapříčiněn mimo jiné zvyšováním hygienických norem, což se projevilo v kvalitě výsledných výrobků v rámci rozvíjející se mlékárenské průmyslové výroby. Kvůli tomu byly v mlékárnách zřizovány technické kontroly a na dodržování jakostních předpisů dohlížely inspekce jakosti.⁴⁵³ Na rozdíl od soukromých mlékáren se však družstevní mlékárny začaly posléze jevit jako neefektivní v procesu dopravy mléka a mléčných výrobků do průmyslových oblastí nově obnoveného státu, k čemuž přispěl i obtížný svoz mléka z odlehlých venkovských samot a nízký vliv působení místních zemědělců v samotných družstevních mlékárnách. Tyto důvody lze dnes vnímat jako podnět ke znárodnění jak družstevních, tak nedružstevních (sokromých) mlékárenských závodů. U zastánců znárodnění převládaly nejen za války, ale i po jejím skončení tyto argumenty: Podniky, vlastněné minoritní skupinou majetných osob, se svěří všemu lidu a z jejich zisků bude mít užitek celá společnost; menší podnikatelské subjekty se osvobodí z nadvlády velkokapitálu; tuzemští podnikatelé nebudou moci nelegálně predisponovat svoje zisky

---

⁴⁵⁰ Toto družstvo bylo dááno jako vzor pro organizování mlékárenské výroby na družstevní úrovni v československém pohraničí. Svou velikostí patřilo k větším společenstvům; po ustavující valné hromadě (19. srpna 1945) v něm bylo evidováno 421 zakládajících členů, kteří drželi ve svých rukou 1730 závodních podílů v celkové hodnotě 346 000 Kčs. *Zkušenosti při zakládání mlékař. družstev v pohraničí*, Mlékařské listy, 37, 1945, s. 160.

⁴⁵¹ Navýšení tučnosti přidělovaného mléka (na 2,5 %) se projevilo až od července 1946, kdy byla současně zahájena výroba egalizovaného mléka – tzn. mléka s nižším obsahem tuku. O rok později se vinou celorepublikového sucha upravila tučnost konzumního mléka na 2 %. L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 21.

⁴⁵² Od roku 1943 se v závodě firmy NESTLÉ a. s. vyrábělo sušené podmásli *Eledon*. Po osvobození se nabídka sušených mlék rozšířila o *Nido* (1946) a *Pelargon* (1946). Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 20–21. Hlineckého závodu se dotklo i nadprůměrné sucho z roku 1947, které zapříčinilo nedostatek krmiv a také s ním související pokles produkce zemědělských surovin – obilovin (o 19 %), cukrovky (o 42 %) a brambor (o 48 %). Sucho se výrazně projevilo na rostlinné produkci v Polabí, v moravských nížinách, ale také na Českomoravské vrchovině. Na Slovensku zasáhlo také Žitný ostrov. V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny, 2. díl...*, s. 183.

⁴⁵³ V mlékárenských závodech se čím dál tím více lpělo na zlepšování dezinfekce strojního vybavení (hlavně pastérů). Užítková voda, využívaná v provozech, byla chemicky upravována chlorováním, nebo docházelo k jejímu změkčování. Nedílnou součástí nově vznikajících mlékárenských závodů se stávaly čistírny odpadních vod. L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 24.

na devizová konta v zahraničí; stát se postará o podnikatelské subjekty, které by byly vystaveny bankrotu, nebo zajistí obnovu válkou poničených podniků, u nichž by se nepředpokládal ze strany soukromníka zájem o jejich sanaci.⁴⁵⁴

Znárodňovací programy měly všeobecnou podporu veřejnosti, která po velké hospodářské krizi a v důsledku válečné zkušenosti ztratila důvěru v soukromé podnikání. Jejich odpůrci se naopak kriticky vyjadřovali k možným komplikacím v případě znárodňování zahraničního kapitálu (např. představitelé lidové strany), nebo se obávali monopolního směřování státního sektoru. K dalším námitkám připravovaného znárodňování patřil názor, že uspěchaná socializace může být příčinou ohrožení chodu výroby a vyřazení volné soutěže, popřípadě se šířilo přesvědčení, že velké majetkové přesuny způsobí oslabení majetné vrstvy obyvatelstva. Návrhy na realizaci znárodňování formou rámcového dekretu, který by byl doplněn vládními nařízeními, nenašel také větší podporu. Obecným znakem vznikajících znárodňovacích dekretů byl ve své podstatě jistý ústupkový postoj jejich odpůrců, kteří byli vystavováni nejen kampaním levicových stran, ale také převládajícím stanoviskem veřejného mínění a činností dělnických kolektivů, závodních rad a odborů.

První fáze znárodňování mlékárenských podniků se uskutečnila až na základě zákona č. 115/1948 Sb., který byl doplněn vyhláškou ministryně výživy Ludmily Jankovcové č. 1476/48 Ú. 1. ze dne 3. července 1948.⁴⁵⁵ Druhá fáze znárodňování se právně opírala o tentýž zákon, a to navíc se souhlasem vybraných organizací – Ústřední rady odborů, Ústřední rady zemědělců Republiky československé a Ústřední rady družstev, které iniciovaly budování národních podniků podle vzorce: jeden národní podnik pro jeden kraj. Finální fáze znárodnění všech mlékárenských podniků byla dokončena v duchu citovaného zákona 115/1948 Sb. a za dohody mezi Ústřední radou družstev a Ministerstvem potravinářského průmyslu v roce 1952.⁴⁵⁶

Změnily se rovněž organizace a kompetence státního dozoru nad mlékárenským průmyslem. Ministerstvo zemědělství se nově zabývalo prvovýrobou mléka a kontrolovalo činnost družstevních organizací; ministerstvo výživy se zaměřovalo na

---

⁴⁵⁴ V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, 2. díl..., s. 90.

⁴⁵⁵ O znárodnění mlékárenských závodů pojednává z uvedeného zákona bod č. 5, který definuje tento druh potravinářského podniku – „mlékárny, jimiž se rozumějí po živnostensku provozované podniky, v nichž se provádí mlékárenské ošetření mléka nebo v nichž se pomocí technického zařízení mléko zpracovává na mléčné výrobky“. *Zákon č. 115/1948 Sb. Zákon ze dne 28. dubna 1948 o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru*, dostupné online (<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/17343/1/2>), [citováno k 15. 1. 2021].

⁴⁵⁶ L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 9.

zpracování, výkup a odbyt mléka a mléčných výrobků, k čemuž využívalo reorganizovaný trhový svaz.⁴⁵⁷ Družstevní organizace spadaly do kompetence Svazu zemědělských družstev, jehož činnost byla v roce 1948 předána Ústřední radě družstev, konkrétně jejímu odboru zemědělských družstev. Tato státem řízená družstevní organizace měla až 51% podíl na výhradním právu v případě výkupu zemědělských produktů. Ovlivňovala jak skladištní, tak mlékárenská družstva, která se postupně přizpůsobovala změnám ve struktuře zemědělského družstevnictví.

Ze správního hlediska nastal v mlékárenském průmyslu zlom na počátku roku 1951 (již od 1. ledna), kdy generální ředitelství Mlékárenského a tukového průmyslu převzalo kompetence od Ústředí pro hospodaření se zemědělskými výrobky, a ujmul se tak pracovní náplně této organizace ve věci zřizování základních závodů k vytvořeným národním podnikům. Významným řídicím mechanismem byly po období znárodnování tzv. trusty, které náležely pod Hlavní správu Mlékárenského a tukového průmyslu, později samostatnou Hlavní správu mlékáren v čele s ředitelem Josefem Bergrem.⁴⁵⁸ V této době vznikl samostatný ústřední trust Průmysl mléčné výživy (zkráceně PMV), o jehož činnosti v souvislosti s někdejší hlineckým závodem NESTLÉ a. s. bude pojednáno v následující kapitole.

**Tabulka č. 16: Vývoj poválečné výroby mléka po roce 1945
(srovnání s rokem 1937)⁴⁵⁹**

Rok	Objem vyprodukovaného mléka (v hektolitrech)
1937	35 031 339 hl
1945	15 636 256 hl
1946	20 538 879 hl
1947	18 216 903 hl
1948	16 586 426 hl

⁴⁵⁷ Trhová svazy byly v březnu 1949 zrušeny a nahrazeny nově vytvořeným Ústředím pro hospodaření se zemědělskými výrobky, které mělo v gesci plánování, výrobu a odbyt. *Tamtéž...*, s. 10.

⁴⁵⁸ Význam trustů opadl v době, kdy došlo k organizačnímu uspořádání nových národních podniků a jejich význam tak postrádal další smysl. V červenci 1954 byly proto zrušeny a vedení podniků přešlo pod Hlavní správu mlékáren. L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 10.

⁴⁵⁹ *Tamtéž...*, s. 21.

Ve společnosti kladně přijímané znárodňování lze vylíčit na dobovém hodnocení procesu převodu vlastnických struktur v Československu z roku 1945. Kladně bylo akceptováno několik skutečností: odstranění výhradní struktury hospodářství a ekonomických pozic kapitalistů; vyčlenění ekonomiky ze závislosti na zahraničním kapitálu a vznik rozlehlého, zespolečenštěného sektoru, který se stal oporou lidově demokratického zřízení.⁴⁶⁰

Nastalou změnu v mlékárenském průmyslu po roce 1945, resp. 1948 lze také objasnit ve spojitosti se zaváděnou kolektivizací zemědělství, která se promítla do vytváření státních statků jako významných dodavatelů mléka a stále se rozšiřujících družstev. Jejich dodávkám mléka nemohly zbytky samostatně hospodařících rolníků konkurovat. Kvůli zajištění lepší organizace v poválečném mlékárenském průmyslu se právě dodávky mléka koncentrovaly do menšího počtu sběrných míst, z nichž se mléko dále transportovalo do mlékáren cisternami. Tato změna je dokladem koncentrace produkce mléka v rámci poválečného zemědělství. Kvalita syrového mléka byla navíc pod dohledem státních orgánů veterinární a hygienické služby, aby se docílilo získávání vysoce jakostní živočišné suroviny a zamezilo se navíc šíření nemocí (např. tuberkulózy). Obě tato opatření navazovala na reálné podmínky panující v mlékárenském průmyslu ještě z doby před druhou světovou válkou, kdy vznikla řada místních mlékárenských závodů pro potřebu zásobování měst. Do poloviny 50. let pak byly tyto závody zpravidla rozšiřovány, nebo vznikaly nové, s kapacitou zpracování mléka až 50 tisíc litrů.⁴⁶¹

Znárodňování jednotlivých mlékárenských podniků a kurz nastolený ve správě mlékárenských závodů krátce po druhé světové válce měly podpořit očekávaný přechod od malovýrobní produkce k výrobě průmyslové na celorepublikové úrovni s cílem maximalizace pokrytí populace mléčnými výrobky. Reálný stav byl však po roce 1945 značně proměnlivý. Ještě v 50. letech se při zpracování mléka dávala přednost hlavně mléčným výrobkům pro výživu obyvatel a krmivům. Výroba mléka

---

⁴⁶⁰ V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, 2. díl...s. 106.

⁴⁶¹ Novostavby mlékárenských závodů z let 1945–1955 byly realizovány podle plánů z meziválečné doby, tzn. jednalo se převážně o dvou a vícepatrové budovy, složené ze dvou částí. Kvůli ztíženému nahrazování strojního zařízení v těchto budovách, popřípadě obtížnější instalaci nových výrobních linek se ovšem v následujících letech přešlo ke změně projektování těchto výrobních komplexů. Kromě mlékárenských závodů na výrobu konzumního mléka se v poválečné době objevovaly také kondenzovny a sušárny mléka, jejichž umístění bylo nejčastěji v přebytečných oblastech (Nový Bydžov, Zábřeh na Moravě). Oproti době před rokem 1939 byly postupně obnovovány také tvarůžkárny (Loštice, Olomouc a Žambercko), nebo tavníky sýrů (Praha, Příbram, Hodonín). L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 16–18.

v prášku a zahuštěných mlék stála spíše mimo hlavní priority opětovně se rozvíjejícího mlékárenského průmyslu. Pokud se přesto výroba tohoto sortimentu zaváděla, pak v omezené míře, nebo v prostředí již zaběhlých závodů, k nimž patřily právě závody společnosti NESTLÉ.

5.2. Vývoj Akciové společnosti NESTLÉ pro výrobu a prodej potravin po roce 1945 a situace v hlineckém závodě

Krátce po skončení války byly realizovány první personální změny ve společnosti NESTLÉ, spočívající v odstranění osob, které se hlásily k německé národnosti. V červenci 1945 obdržel Krajský soud obchodní v Praze od někdejšího člena správní rady JUDr. Lázníčky dopis s návrhem na výmaz předsedy správní rady Dr. Franze Hustyho a prokuristy Rudolfa Seligera.⁴⁶² Poválečná restrukturalizace společnosti se odehrávala také na pozadí změny stanov, které měly být upraveny podle zákona č. 200/46 Sb. Úpravě firemních stanov však bránila skutečnost, že se nedařilo svolat správní radu, což lze doložit opakovanými žádostmi, adresovanými Krajskému soudu obchodnímu v Praze, o prodloužení doby nutné pro jejich úpravu. Proces úpravy stanov se vlekl až do roku 1947, a to hlavně kvůli absenci některých členů správní rady, kteří pobývali na obchodních cestách.⁴⁶³ Teprve na sklonku roku 1947 se uskutečnila řádná valná hromada, během níž byly upraveny firemní stanovy ve smyslu úředních úprav ministerstva vnitřního obchodu výměrem ze 7. ledna 1947. Za členy správní rady byli zvoleni Karel Karásek, František Špička, Dr. Jan Kozák, Enrico Bignami a Dr. Hans Streit. Ze správní rady byl s konečnou platností vymazán někdejší zastupující předseda Hans Riegenbach. Podle dochovaného opisu z 8. řádné valné hromady, konané 29. prosince 1947, lze vyčíst cenné informace o nových členech. František Špička působil jako ředitel Eskomptního a lombardního ústavu v Praze, Enrico Bignami zastával funkci ředitele NESTLÉ a. s. pro československý trh.⁴⁶⁴ Personální změny pokračovaly rovněž na dalším zasedání správní rady v lednu 1948; jejím

---

⁴⁶² Dr. Franz Husty zastával kromě předsedy správní rady společnosti ještě funkci hlavního vedoucího Svazu průmyslu a následně generálního ředitele Moldavia-Generali-Securitas a.s. v Praze. SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign.: B XXIII-170, *Krajskému soudu obchodnímu v Praze, Návrh na výmaz v obchodním rejstříku člena správní rady Dr. F. Hustyho a prokuristy R. Seligera* (27. 6. 1945).

⁴⁶³ Stanovy společnosti měly být původně přepracovány do 17. 1. 1947, ovšem i vinou onemocnění, které postihlo Dr. Streita na obchodní cestě v USA, se musel termín posunout až k 31. 12. 1947. SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign.: B XXIII-170, *Krajskému soudu obchodnímu v Praze, Žádost o další prodloužení lhůty k zápisu změn stanov podle zákona č. 200/46 Sb. (16. října 1947)*.

⁴⁶⁴ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign.: B XXIII-170, *Protokol o VIII. řádné valné hromadě společnosti NESTLÉ (29. prosince 1947)*.

místopředsedou byl zvolen Enrico Bignami a na uvolněné místo ředitele společnosti někdejší ředitel moravskokrumlovského závodu Jacques Moose.⁴⁶⁵ Kromě funkce ředitele zastával společně s Ferdinandem Graetzem také post prokuristy.

Na základě znění revizní zprávy, sepsané podle § 3 dekretu prezidenta republiky, čís. 118/1945 Sb. je možné zhodnotit stav hlineckého závodu po druhé světové válce po stránce výrobních možností. Objem přijímaného mléka se v druhé polovině roku 1945 pohyboval okolo 10 000 litrů o uváděné průměrné tučnosti 3,35–3,6 %, což nepředstavovalo ani polovinu celkové produkční kapacity, na kterou byla továrna připravena.⁴⁶⁶ Situace v hlineckém závodu byla tedy po konci války nejen z personálního, ale i materiálního hlediska velmi složitá. Pokles počtu zaměstnanců na polovinu prakticky znemožňoval, aby se zdejší ojedinělá výroba mléčných výrobků v obnoveném Československu zaměřila plně na potřeby tuzemského trhu. Díky mezinárodní potravinové pomoci se tradiční mléčný výrobek hlinecké NESTLÉ – sušené mléko – dovážel například ze severských zemí (Dánska a Švédska), nebo také z USA. Zvyšující se poptávka po sušeném mléce, kondenzovaném mléce, ale také potřeba obnovení výroby dětské výživy se promítla do úpravy dopravy mléka do závodu a vyřizování žádostí o přidělování cukru, nezbytného k výrobě těchto produktů.⁴⁶⁷ Situace se zlepšila až v roce 1947, kdy se hlinecké továrně podařilo navázat obchodní kontakty se zahraničními odběrateli a své výrobky začala dokonce vyvážet do sousedních států Polska a Maďarska.⁴⁶⁸

Tabulka č. 17: Cukerní kvóta pro hospodářský rok 1947/1948⁴⁶⁹

Název výrobku	Množství cukru pro společnost NESTLÉ (v kilogramech)
Slazené kondenzované mléko	1 560 600 kg
Nestlé mléčná výživa	136 656 kg
Pelargon	10 000 kg
Nescao	20 000 kg
<i>Celkově:</i>	1 727 256 kg

⁴⁶⁵ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign.: B XXIII-170, *Zápis o schůzi správní rady společnosti NESTLÉ (16. ledna 1948)*.

⁴⁶⁶ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 42, sign. I-3, kart. 3, *Protokol sepsaný o revizi NESTLÉ a. s. (29.–31. října 1946)*.

⁴⁶⁷ Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 18.

⁴⁶⁸ *Tamtéž...*, s. 19.

⁴⁶⁹ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 42, sign. IV-1/10, kart. 19, *Svaz pro řepu a cukr – okresní kvóta na hospodářský rok 1947/1948 (29. 8. 1947)*.

Složitá dodávková situace po skončení druhé světové války přiměla pražské vedení NESTLÉ a. s. k navázání obchodních styků s okolními konkurenčními mlékárnami, od nichž přikupovala mléko pro hlineckou továrnu.⁴⁷⁰ Z tohoto důvodu požádalo vedení firmy o přidělení nového mléčného vlaku, který by obstaral svoz mléka z mlékáren v Poličce (4 500 litrů/den) a v Litomyšli (3 500 litrů/den). Kromě přidělení mléčného vlaku žádala společnost také o přidělení devíti vagónů, ovšem posléze svůj požadavek u Československých drah v Hradci Králové (ČSD) korigovala a usilovala o získání alespoň jednoho nákladního železničního vozu.⁴⁷¹ Vedení ČSD nakonec společnosti vyhovělo a pronajalo jí dva nákladní vozy, za jejichž provozování si účtovalo 80 Kčs za každý započatý den a za přistavení do stanice Hlinsko v Čechách dokonce 100 Kčs. Pronájem vozů byl domluven na dobu půl roku s možností prodloužení po dohodě obou stran. Veškerá údržba vozů přešla však v době pronájmu na firmu. Doprava mléka vlakem se vyplácela zejména během zimního období, kdy se mléko v konvích nemuselo chladit.

Doprava se ovšem netýkala pouze mléka. Pro sběrný obvod hlinecké továrny totiž platila dodávková povinnost selského másla, což bylo striktně kontrolováno z územně příslušných Okresních národních výborů (ONV). Do vytyčeného sběrného rajónu patřila i obec Moravský Herálec, která se ovšem potýkala s neplněním předepsaných kvót, jak vyplývá z dopisu adresovanému Místnímu národnímu výboru (MNV) v Moravském Herálci. Pro představu lze uvést, že průměrná dodávková povinnost pro oblast Moravy, do níž tato obec územně spadala, se pohybovala při stavu 84 dojnic 150–180 kg selského másla za měsíc. I když není přesně známo, kolik uvedená obec odevzdávala, lze předpokládat, že skutečný stav dodávek byl patrně velmi nízký, jelikož ONV v Novém Městě na Moravě vyzval držitele dojnic, aby nejpozději do 4. ledna 1948 podali zprávu o zlepšení dodávkové povinnosti.⁴⁷²

---

⁴⁷⁰ V textu je záměrně místo slova mlékárna používán převážně obecný výraz „továrna/závod“, který poukazuje na fakt, že továrna NESTLÉ v Koutech u Hlinska v Čechách byla po roce 1945 primárně zaměřena na produkci trvanlivých mléčných výrobků, nikoliv na masovou výrobu konzumního mléka. Tato skutečnost vysvětluje, proč se tato „továrna“ na zpracování mléka nemohla významnou měrou podílet na zásobování konzumního mléka pro obce ve svém sběrném rajónu. SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Rozvozní výlohy mléka (15. 11. 1946)*.

⁴⁷¹ Podle dalších plánů o zajištění dodávek mléka pro hlineckou továrnu byly uzavřeny smlouvy na jeho odběr i s mlékárnou: ve Žďáru nad Sázavou (2000 litrů/den), v Lanškrouně (2000–3000 litrů/den) a v Luži (3 500 litrů/den) SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Přidělení mléčného vlaku (3. 12. 1947)*.

⁴⁷² SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 23, sign. III-1/8, kart. 15, *Výzva k řádnému plnění dodávky selského másla (17. 12. 1947)*.

Hlinecká továrna změnila bezprostředně po skončení války výrobní program. Orientovala se zejména na výrobu sušených mléčných produktů, například *Pelargonu*, což byl dietetický potravinový přípravek v prášku, obsahující 17 % tuku a dále byl doplněn o cukr a maltodextrin. Využíval se hlavně k výživě dětí od tří měsíců do dvou let, přičemž rok po zahájení jeho výroby (v roce 1946) ho továrna vyrobila na 12 tun. Po uplynutí autorských práv na obchodní označení tohoto výrobku na počátku 50. let byl přejmenován na *Relakton*. Na trhu se však nejvíce prosadilo sušené plnotučné mléko v prášku značky *Nido* (28 % tuku), které se prodávalo v plechovkách o hmotnosti 250 g. Na základě informací na etiketě měl po otevření obsah plechovky vydržet 2–3 týdny v požitelném stavu.⁴⁷³ Jeho výroba začala na podzim 1946 a do roku 1949 se produkce tohoto výrobku zvýšila čtrnáctinásobně (v roce 1946 se vyrobilo 50 t; v roce 1949 se vyrobilo 700 t). Změna názvu postihla po roce 1950 i tento výrobek, který byl přejmenován na dodnes vyráběný a obecně širokou veřejností známý *Sunar*.⁴⁷⁴ Kromě sypkých mléčných produktů se začalo jednat rovněž o obnově výroby neslazeného kondenzovaného mléka *Ideal*.⁴⁷⁵ Zvyšující se výroba mléčných výrobků a nutnost jejich vhodného uskladnění přinutila zástupce hlineckého závodu zažádat v létě 1948 u ONV v Chrudimi o stavební povolení ke stavbě garáží a skladiště hotových výrobků. Tato žádost byla z výše uvedených důvodů schválena bez zásadnějších nároků na provedení staveb.⁴⁷⁶

Kvůli dodržení přísných firemních bakteriologických a hygienických pravidel při výrobě dětské výživy bylo nevyhnutelné zajistit pro přepravu mléka kvalitní konve z anticorodalu, které se ovšem v Československu nevyráběly.⁴⁷⁷ Ministerský rada

---

⁴⁷³ *NIDO – plnotučné neslazené mléko v prášku (etiketa plechovky)*. Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách – Soubor mléčných konzerv a písemných pramenů k historii regionu Hlinecka.

⁴⁷⁴ Z mléčných produktů, již opatřených ochrannou známkou PMV, lze vzpomenout: sušené podmáslí s obsahem tuku 14 % pod zn. Lakton a Mléčnou výživu, která byla pravděpodobně vyráběna jako náhradní produkt za Nestléovu dětskou výživu. Svědčí o tom informace z etikety, pro jaké věkové skupiny mohla být použita. *LAKTON – Sušené podmáslí s obsahem tuku 14 % (etiketa plechovky)* a *MLÉČNÁ VÝŽIVA – Posilující výživa pro kojence, děti, rekonvalescenty a staré lidi (etiketa plechovky)*. Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách – Soubor mléčných konzerv a písemných pramenů k historii regionu Hlinecka.

⁴⁷⁵ Po roce 1945 byla zachována také produkce Eledonu, jehož bylo v roce 1947 vyrobeno na 97 tun. Osud obchodního označení tohoto výrobku se shodoval se změnami názvů ostatních výrobků hlineckého závodu; od roku 1951 se prodával pod již uvedeným označením Lakton. Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 20–21.

⁴⁷⁶ Mlékárna Tatra Hlinsko, Soubor dokumentů k dějinám hlineckého výrobního závodu fy. Nestlé (podnikový fond, nezpracováno), *Stavební povolení, Příloha: 1. (8. 10. 1948)*.

⁴⁷⁷ Z této doby pocházejí poměrně přesné výkazy o stavu konví na přepravu mléka prostřednictvím vlakové dopravy. Konkrétně se jedná o soupis k 21. srpnu 1946, z něhož je patrné, že firma vlastnila mimo jiné 585 ks 40 litrových nerezových konví zn. POLDI, 253 ks 40 litrových konví zn. ANTICORRO a 176 ks 35 litrových pocínovaných konví, odkoupených v únoru 1946 od mlékárny

Dr. F. Nádvorník z V. oddělení ministerstva zdravotnictví konstatoval, že pro stále se zvyšující poptávku po výrobcích z továrny NESTLÉ je nutné zajistit dostatek vhodných nádob pro přepravu syrového mléka. K tomuto účelu se jako vyhovující přepravní nádoby jevily z počátku konve vyrobené na Slovensku z někdejší zbrojovky v Povážské Bystrici. Vyráběly se ovšem z hliníku, což neodpovídalo vysokým hygienickým nárokům firmy; ani záměr přepravovat mléko v konvích z pocínovaného plechu se nejdříve nesešel s přílišným pochopením. Zpoždění dodávky konví z nerezavějící oceli přinutilo vedení firmy, aby část svých konví nechala podle přísných instrukcí z centrály ve Vevey povrchově upravit. Obě dvě zásilky, čítající 120–150 ks konví, byly dopraveny do firmy Eckhardt a spol. n. p., kde došlo k jejich odbornému pozinkování, tzn. zvlášť konev a zvlášť víko.⁴⁷⁸ S poptávkou na 1 000 konví z nerezavějícího materiálu byla nakonec oslovena firma Aluminium-Schweisswerke se sídlem ve městě Schlieren, (kanton Curych) která byla jako jediná schopna dodat tyto velkoobjemové nádoby s povrchovou úpravou, určenou pro potravinářský průmysl.⁴⁷⁹ V průběhu letního období lze z dochovaných statistik přepravy mléka nákladní dopravou v těchto konvích určit, že největší množství mléka bylo dopraveno za červenec 1946: 175 591 litrů při ceně 0,467 Kčs/litr.⁴⁸⁰ Zimní transport mléka vlakem provázely občas nehody, jako tomu bylo v lednu 1947, kdy se při posunu vlaku ve stanici Skuteč rozlilo 418 litrů plnotučného mléka a 48 litrů odstředěného mléka v hodnotě 1992 Kčs.⁴⁸¹

Poměry v přepravě syrového mléka se změnily po roce 1948, kdy bylo podle ujednání mezi Českomoravským svazem pro mléko tuky a vejce a NCÚ rozhodnuto, že svoz neošetřeného mléka od zemědělců do mlékáren bude v režii automobilového úseku Československých státních drah, což platilo i pro hlineckou továrnu. Nákladní vozy byly využívány, v obecné rovině, nejen pro dovoz mléka od zemědělců do mlékárenských závodů, ale také pro distribuci konzumního mléka a hotových mlékárenských výrobků odběratelům. Výplata řidičů se řídila podle sazby k vyhlášce

---

v Havlíčkově Brodě. SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Inventura konví k 21. srpnu 1946*.

⁴⁷⁸ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Pocínování mléčných konví a mlékařského nářadí (11. 11. 1946)*.

⁴⁷⁹ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Konve na mléko z anticorodalu á 40 l/1 000 ks. (14. 11. 1946)*.

⁴⁸⁰ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Doprava mléka v červenci 1946*.

⁴⁸¹ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Reklamace náhrady za vylité mléko při dopravě vlakem Polička–Hlinsko*.

NCÚ z 14. listopadu 1945, přičemž za jízdy o svátcích a nedělích se účtovaly dopravnímu personálu náhrady ve výši 6 Kčs pro řidiče a 5 Kčs pro závozníka za každou odpracovanou hodinu.⁴⁸² Samotní dopravci byli navíc finančně odměňováni podle bodového systému, který zahrnoval například: zákaz přepravy jiných osob a věcí při dopravě mléka, způsob jednání v mléčném obvodě, zacházení s konvemi při dopravě, přesnost dovozu mléka do továrny a včasný návrat na další odběrná místa. Každá konev, určená k přepravě mléka, musela být řádně označena buď na vydutém víku, nebo na kovovém štítku, popřípadě nastříkaným barevným označením na šikmé části hrdla.⁴⁸³

Reorganizace dodávkové sítě, do níž byli kromě lokálních zemědělců zapojeny rovněž mlékárny nespádající do hlineckého mléčného rajónu, si vynutila úpravu harmonogramu svozu mléka; hlavní odběrné oblasti byly po dočasném navýšení nakonec zredukovány z devíti na pět.⁴⁸⁴ Kromě zapůjčených automobilů vlastnila továrna tři nákladní auta, z toho dvě značky Praga RN a třetí automobil poskytla UNNRA. Celková režie pro měsíční sběr mléka nákladními auty, při sběru dvakrát denně, byla včetně výdajů na pohonné látky, plat řidiče, závozníka a nájemné vyčíslena na 153 510 Kčs, což činilo při denní dodávce 9 000 litrů/den dopravné 0,550 Kčs za 1 litr mléka.⁴⁸⁵

Zvyšující se poptávka po mléčné výživě k dokrmování kojenců a malých dětí zapříčinila nejen změny v transportní strategii firmy, ale promítla se také do nákupu nového potravinářského vybavení. Firma zadala podniku Povážske strojárne v Povážské Bystrici zakázku na výrobu cisterny na mléko s hnětacím zařízením o objemu 15 000 litrů.⁴⁸⁶

---

⁴⁸² SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Dovozné za přepravu syrového mléka zemědělců do mlékáren auty ČSD (21. 4. 1948)*.

⁴⁸³ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Výňatek – „Předpisy o přepravě zboží“, Jízdní služba, díl II, platné od 1. 12. 1943*.

⁴⁸⁴ Dopravcům náleželo také čištění ložné plochy nákladních vozů a její dezinfekce, která probíhala vždy v sobotu. Za nesplnění povinných úkonů při dopravě mléka jim mohly být strhávány body. SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *POKYNY pro dopravce mléka a závozníky (1. 3. 1948)*.

⁴⁸⁵ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Rozpočet pro dopravu mléka nákladními auty (1. 11. 1946)*. Rozpočet na dovoz mléka vlakovou dopravou ve vymezeném období činil, se započtením nájmu z vlaku, mzdy průvodčího, dovozu ke dráze a dopravného, podle přepravních lístků 129 329 Kčs. SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Kombinovaná doprava mléka vlakem a nákladními auty – rozpočet*.

⁴⁸⁶ Kromě této cisterny, jejíž celková cena činila 130 000 Kčs, objednalo vedení továrny v květnu téhož roku ještě dvě podobné, a to o objemu 10 000 litrů a 13 000 litrů. SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Bestellung Hl-186/48 (12. 12. 1948)*.

Podstatnou složku dopravy představovala i doprava letecká, s níž byl spojen převážně transport důležitých kultur pro výrobu *Eledonu* z firmy Afico S.A. Lausanne. Tyto kultury se přepravovaly v ampulích po 80 g v pravidelném čtrnáctidenním až měsíčním časovém intervalu do tovární laboratoře přes Celní úřad v Pardubicích a s vědomím ministerstva zahraničního obchodu.⁴⁸⁷ V souvislosti s narůstajícím zájmem o trvanlivé mléčné výrobky a po rozšíření sběrného obvodu se firma nesoustředovala pouze na získání dovozních povolení pro potřebné přísady k jejich výrobě na ministerstvu zahraničního obchodu, ale usilovala také o dovoz nového strojního vybavení. Mimo jiné se jednalo o odstředivku zn. TRIUMPHATOR a přístroje na zkoušení mléka zn. NEUREX.⁴⁸⁸ Poté, co byl dovoz 65 regulátorů teploty pro sběrný ze strany ministerstva zahraničního obchodu zamítnut, snažili se zástupci firmy prosadit dovoz potřebného zařízení přes ministerstvo sociální péče. K poptávanému vybavení patřily například: dva stroje na plnění sypkých hmot, spojovací dílce k nádržím z hliníku, tři ventily k vakuovému kotli, 11 různých spojovacích součástí (ventily, oblouky apod.), jedna mléčná pumpa zn. MAAG P 60 s motorem a spínačem, jedna plnička s transportním zařízením na kondenzované mléko v hodnotě 31 060 švýcarských franků.⁴⁸⁹

Uskutečněná reorganizace dopravy se promítla do budování nových mléčných sběrů. Počet sběrů mléka se opětovně rozšiřoval, ale již pod řízením Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce v Praze, který pro rok 1946 v rámci dvouletého plánu povolil zbudovat celkově 20 sběrných míst, z toho čtyři sběrný pro hluboké strojní chlazení mléka a 16 sběrů pro prozatímní vodní chlazení. Nové sběrný měly vznikat v místech, kde byla záruka výskytu podzemních vod, s čímž souviselo následné vykopání studny pro potřeby zchlazování mléka.⁴⁹⁰

---

⁴⁸⁷ Čtyři ampule o hmotnosti 80 g vystačily na půlroční výrobu tohoto výrobku. Dovození povolení se vydávalo pro 12 zásilek kultur. SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Dovoz kultur ze Švýcarska (29. 12. 1948)*.

⁴⁸⁸ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Připomínky k nové obchodní smlouvě Československo-švýcarské (19. 2. 1948)*.

⁴⁸⁹ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Dovoz strojů, zařízení a součástek ke strojům (10. 9. 1948)*.

⁴⁹⁰ Strojní nebo vodní chlazení však nepředstavovaly jediný způsob zamezení zksnutí mléka v teplých, letních měsících. K obvyklému chlazení mléka se využíval po skončení druhé světové války led, který se uchovával v izolovaných sklepních místnostech, např. v pivovarech nebo hostincích. Na základě odhadů mělo ke zchlazení 100 litrů mléka na teplotu 12–13 °C vystačit 20 kg ledu. SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 4, sign. I-4, kart. 4, *Zajištění zásob ledu k chlazení mléka v letním období (7. 12. 1945)*.

Z hlediska výběru vhodného místa byly upřednostňovány především pozemky s výměrou 5, 18 m X 3, 90 m pro kapacitu dodávek 500 litrů mléka denně, nebo 6, 45 m X 3, 90 m pro kapacitu dodávek 1000 litrů mléka denně. Svoz mléka z nově plánovaných sběrných míst probíhal, stejně jako v době okupace, v osvědčeném časovém rozpětí dvakrát za den – během teplého, letního období pouze ráno a večer.⁴⁹¹ Program budování nových sběrných míst byl aktuální i v pozdějších letech, což lze doložit na stavu plánovaných investic představených na ministerstvu výživy. K 5. říjnu 1948 měla hlinecká továrna k dispozici již 44 sběren (8 nových budov a 36 adaptovaných vhodných prostor), což byl pouze zlomek z původního záměru, který představoval 213 odběrných míst. Rozdíl v tomto případě znamenal vybudovat/adaptovat sběrný v dalších 169 obcích. Plán pro pokrytí co nejvíce obcí ve sběrném rajónu se měl postupně ještě navyšovat, a to v rámci pětiletého plánu, který počítal s vybudováním 100 sběren, z toho 57 nových a 43 adaptovaných. Cena nové, plně vybavené sběrný, tzn. s přívodem vody, příjezdem, případnou studnou, elektroinstalací, se odhadovala na 150 000 Kčs. Cena za přizpůsobení vhodných prostor, zahrnující příjezd, přívod vody, elektrickou přípojku, byla vyčíslena na 35 000 Kčs. V ceně však nebylo obsaženo vybavení jednotlivých sběren; naopak se běžně kalkulovalo s posílením zdí, které měly svážené mléko ochraňovat před výkyvy teplot v letním a zimním období.⁴⁹²

Nehledě na smělý plán rozšiřování sběrných míst pro potřeby hlineckého závodu, bylo o zvýšení dodávek mléka rozhodnuto již v listopadu 1947 na základě usnesení Ústřední komise pro otázky populační na ministerstvu zdravotnictví, což konvenovalo nově budovanému, poválečnému systému zdravotní péče, který vyzdvihoval důležitost rozvoje dětského zdravotnictví a prosazování zdravé výživy. O měsíc dříve (15. října 1947) získali vedoucí zástupci hlineckého závodu povolení ze strany ministerstva průmyslu vyrábět přímo v továrním komplexu jemné plechové obaly, což jistě souviselo s narůstající poptávkou po mléčných výrobcích.⁴⁹³ Popularitě se těšilo především zavádění umělé dětské výživy, čímž se kvalitní a bezpečné mléčné výrobky staly dostupné širokému okruhu spotřebitelů. Její význam dokládá skutečnost,

---

⁴⁹¹ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 55, sign. V-3/4, kart. 24, *Výstavba sběren mléka* (28. 6. 1946).

⁴⁹² SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 7, sign. I-7, kart. 6, *Poznámka pro p. Mišku do Prahy–stav plánovaných investic pro hlinecký závod, 4) sběrný mléka* (5. 10. 1948).

⁴⁹³ Mlékárna Tatra Hlinsko, Soubor dokumentů k dějinám hlineckého výrobního závodu fy. Nestlé (podnikový fond, nezpracováno), *Věc: Schválení výrobního programu, žádost podle vyhlášky č. 297/45* (15. 10. 1945).

že právě dětská výživa, založená na sušeném mléce, přispěla nemalou měrou ke snížení dětské úmrtnosti o 2/3, konkrétně v letech 1948–1955. Z důvodu zajištění výroby dostatečného množství umělé výživy bylo v červnu 1948, podle rozhodnutí Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce, navýšeno množství přikupovaného mléka z okolních mlékáren (Polička, Žďár na Sázavou, Luže, Litomyšl, Choceň, Lanškroun). Za součinnosti nejen ministerstva zdravotnictví, ale také ministerstva výživy byl stanoven níže uvedený výrobní program pro měsíc červen (1948), který byl navíc sestaven za účasti někdejšího ředitele moravskokrumlovského závodu Jacquese Moose. Nutno uvést, že se jednalo spíše o hypotetický výrobní program, odvislý od řady vnějších faktorů, které se nedaly zcela přesně předpovídat; například přesná výše sběru syrového mléka pro dané období, situace na trhu (ve smyslu zásobování těmito výrobky ve prospěch obyvatelstva) a v poslední řadě výrobní možnosti obou závodů, tedy jak v Moravském Krumlově, tak v Hlinsku v Čechách (níže uvedená tabulka se týká pouze kalkulace pro hlinecký závod).⁴⁹⁴

Tabulka č. 18: Výrobní program na měsíc červen 1948

Název výrobku	Množství	Hmotnost jednoho balení	Množství syrového mléka (v kilogramech)
Eledon	60 000 krabic	250 g	150 000 kg
Pelargon	25 000 krabic	500 g	70 000 kg
Nido	200 000 krabic	250 g	400 000 kg
Kondenzované slazené mléko	4 000 beden	X	222 000 kg
<i>Celkově:</i>	289 000 výrobků	X	842 000 kg

O rychlý náběh výroby se proto později zasloužil především nově utvořený národní podnik Průmysl mléčné výživy, jehož nejzásadnějším úkolem bylo obstarat pro obnovenou Československou republiku dostatek náhradní dětské výživy.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 6, sign. I-6, kart. 5, *Dodávky mléka – výrobní program na červen 1948 (3. 6. 1948)*.

⁴⁹⁵ Ke vzniku Průmyslu mléčné výživy n. p. významně pomohly i odborné posudky zástupců Československé pediatrické společnosti, která byla spojována s významným představitelem československého dětského lékařství – prof. Josefem Švejcarem. Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 22–24.

5.3. Začlenění hlineckého závodu do Průmyslu mléčné výživy n. p. v roce 1948

Výrobní závod v Hlinsku v Čechách patřil mezi větší podniky, a proto byla na základě výměru ministerstva výživy čj. 41409-V/1948 ze dne 1. března 1948 a podle § 3 dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. uvalena na společnost NESTLÉ a. s. národní správa. Národním správcem byl jmenován n. p. Československé mlýny se sídlem v Praze II, Jungmannovo náměstí 10.⁴⁹⁶ Národní správa však netrvala ani celý rok, jelikož již na podzim téhož roku byla majetková podstata společnosti znárodněna a začleněna do nově vzniklého Průmyslu mléčné výživy n. p., a to podle znění vyhlášky č. 2179 Ú.1. I/1948. Stát tak získal nejen výrobní závod v Hlinsku v Čechách, ale také v Moravském Krumlově.⁴⁹⁷ Znárodnění samotné společnosti se opíralo o již zmíněný zákon č. 115/1948 Sb.⁴⁹⁸ Převod NESTLÉ a. s. pod státní správu se ovšem nemohl uskutečnit obvyklým znárodnovacím procesem, jelikož tato společnost nespádala do kategorie nepřátel, nebo zrádců nově obnoveného Československého státu, o čemž svědčí rozhodnutí Zemského národního výboru v Praze z konce roku 1947, které uvádí, že nebyla ani německým, ani kolaborujícím podnikem.⁴⁹⁹ Toto rozhodnutí respektovalo skutečnost, že firma podléhala švýcarskému vedení, příslušníkům neutrálního evropského státu, a navíc se její postavení jevílo v procesu obnovy mlékárenského průmyslu jako nezastupitelné. Strategická pozice závodů v Hlinsku v Čechách, stejně jako v Moravském Krumlově v rámci československého mlékárenského průmyslu předurčila, že znárodnění nebude možné bez patřičné finanční kompenzace.

V této souvislosti je nutné podotknout, že význam obou továren pro potravinářský průmysl a jejich setrvání v prostoru obnoveného Československa

---

⁴⁹⁶ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign.: B XXIII-170, *Ministerstvo výživy Československé republiky, čj.: 41409-V/1948, věc: zavedení národní správy (30. 3. 1948)*. Národní správu nad hlineckým závodem dočasně převzal Josef Miška. Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 26.

⁴⁹⁷ Národní správy se staly faktickým instrumentem vlastnických přeměn v poválečné republice, a to nejen v mlékárenském průmyslu. Vztahovaly se na Němce, Maďary a státně nespolehlivé osoby. Po vyhlášení národní správy nemohl vlastník volně nakládat se svým majetkem. V případě právnických osob byly národní správy uvaleny na subjekty, u nichž se zjevně dokázalo, že jejich vedení prokazatelně spolupracovalo s německým nebo maďarským vedením války, nebo sdílelo ideologii nacionálního socialismu. K výkonu národní správy byli povoláváni jak jednotlivci, tak kolektivní orgány. Povinností národních správců bylo zaznamenávání zaměstnanosti, odbytu výrobků a finanční kondice jednotlivých podnikatelských subjektů. V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny, 2. díl...s. 71–72*.

⁴⁹⁸ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign.: B XXIII-170, *Ministerstvo výživy Československé republiky, čj.: 94009/V/3-48, věc: „NESTLÉ“ továrna na poživatiny – zrušení národní správy (31. 8. 1948)*.

⁴⁹⁹ Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 25. Na německy mluvící občany Švýcarské konfederace nebyly také vztaženy dekrety o konfiskaci majetku Němců a Maďarů. V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny, 2. díl ...s. 74*.

přehodnotil a fakticky upozadil pozici Švýcarské konfederace v období druhé světové války, nahlížené z globální perspektivy. Podle tohoto náhledu lze postavení Švýcarska po roce 1939 vnímat spíše kontroverzně, a to s ohledem na jeho proklamovanou neutralitu, která utrpěla tichou spoluprací švýcarských bank a vybraných firem s nacistickým Německem. Rychlá obnova diplomatických styků mezi Švýcarskou konfederací a tzv. třetí Československou republikou pomohla odklonit pozornost od sporné válečné minulosti. Československý stát nechtěl navíc riskovat, že by se vedení holdingu rozhodlo přesunout výrobní linky do Maďarska, které by tímto krokem převzalo roli exportní země jejích výrobků pro východní, jihovýchodní a jižní Evropu.

V konečném důsledku se na oba švýcarské závody uplatnila až druhá vlna znárodnování, která se zaměřovala na majetky v držení cizích státních příslušníků (první vlna se týkala majetků, které podléhaly retribučním a znárodnovacím dekretům prezidenta republiky).⁵⁰⁰ Kromě toho byla právě se Švýcarskou konfederací podepsána první dohoda o vyrovnání, které se mělo realizovat formou peněžních náhrad za znárodněný zahraniční kapitál, a to již 16. prosince 1947.⁵⁰¹

Vyplácení kompenzací za znárodněný majetek se však v ostatních případech odehrávalo výpočtem na základě stavu majetku v okamžiku, kdy byl fakticky vzat pod správu národního podniku, což v některých případech celkově vyplacené náhrady snížilo. Tento postup byl v podstatě uplatněn i při stanovení odhadu za hlinecký a moravskokrumlovský závod. Firma NESTLÉ obdržela jako jednorázovou náhradu za znárodněný majetek částku ve výši 76 mil. Kčs.⁵⁰² Existovaly ovšem také podniky, které již v době války vykazovaly ztrátu a stát v jejich případě vystupoval jako „zachránce“. K proplácení těchto odškodnění byl zřízen Fond znárodněného hospodářství, který měl náhrady v různých formách proplácet: hotově, nebo nově vydávanými cennými papíry. Ve skutečnosti probíhalo nejčastěji vyplácení těchto náhrad v hotovosti formou záloh pouze úzkému okruhu osob, které měly bližší vztah

---

⁵⁰⁰ Dohody ohledně stanovení celkových úhrad za znárodněný švýcarský majetek byly navíc komplikovány i díky okolnostem, že Švýcarská konfederace hájila zájmy Lichtenštejnského knížectví, s nímž udržovala celní a měnovou unii. Lichtenštejnský majetek na území ČSR byl však vnímán jako nepřátelský, a proto se ho československý stát zdráhal, jakkoliv finančně nahradit. W. H. MEYER – G. KREIS, *Dějiny Švýcarska...*, s. 255.

⁵⁰¹ Vyjma Švýcarské konfederace byly v letech 1948–1951 podepsány další dohody o vyrovnání s Dánskem, Francií, Kanadou, Nizozemskem, Norskem, Rakouskem, Švédskem, Velkou Británií nebo USA. Po roce 1945 zaujímal právě Švýcarská konfederace vedle SSSR výsadní postavení v obchodních vztazích s Československou republikou, což bylo motivováno jednáními o kompenzacích znárodněného švýcarského majetku. V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny, 2. díl...*, s. 99, 129.

⁵⁰² Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 26.

ke znárodněnému podniku/majetku (bývalým vlastníkům, pozůstalým nebo pronásledovaným v době nacistické nesvobody).⁵⁰³

Národní podnik Průmysl mléčné výživy se připomíná v Úředním listu Republiky československé, kde je jeho existence dávana do souvislosti s vydáním vyhlášky ministryně výživy z 19. srpna 1948.⁵⁰⁴ Samotnému vzniku PMV však předcházelo vydání vládního nařízení ze dne 9. dubna 1946, konkrétně § 1, č. 77/1946 Sb., kterým byl definován statut národních podniků potravinářských, tzn. na základě tohoto zákona byl určen název národního podniku, předmět jeho podnikání, sídlo a počet členů představenstva. PMV převzal od bývalého pražského zastoupení NESTLÉ a. s. jak výrobní program, tak řízení obchodu s těmito produkty a zároveň i sídlo společnosti. To se nacházelo v již zmíněné Sokolské ulici v Praze.⁵⁰⁵ Vytvoření národního podniku PMV bylo v rámci potravinářského průmyslu klasickým příkladem sloučení dílčích průmyslových podniků/závodů do většího komplexu. Lokální závody v Hlinsku v Čechách a Moravském Krumlově (od roku 1957 byl moravskokrumlovský závod začleněn do Lacrum n. p.), náležející pod správu PMV, tím ztratily svoji právní a hospodářskou samostatnost. Napojení nejen PMV, ale i dalších zřízených národních podniků na ministerstvo financí, bylo primárně nastaveno z důvodů zjišťování zisků jednotlivých závodů.⁵⁰⁶

---

⁵⁰³ V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, 2. díl..., s. 98–99.

⁵⁰⁴ Znárodnění továren a podniků probíhalo v Hlinsku v Čechách již od března 1948 a postihlo ty podniky, které měly více než 50 zaměstnanců. Mezi znárodněnými podniky byly kromě továrny NESTLÉ například: Společenský pivovar; František Ruprecht – přádelna a tkalcovna; Jiří Matula – žulové lomy; Esa – výroba elektrospotřebičů; Jan Prošvic – továrna na nástroje a Rudolf Tichý a synové – Akciová společnost pro průmysl kožešnický. SOKA Chrudim, f. MNVH, KMH III. díl, 1948–1962, inv. č. 207, kn. č. 121, s. 15.

⁵⁰⁵ Z personálních statistik lze zmínit údaj z městské kroniky, konkrétně z roku 1959 – tedy víc než 10 let po znárodnění, kdy v hlíneckém podniku pracovalo 223 osob, z toho 114 žen. Výrobní komplex se rozprostíral na ploše 2,14 ha, na který byla napojena drážní vlečka s vysokým počtem přistavených vagónů, který činil až 960 vozů za rok. SOKA Chrudim, f. MNVH, KMH III. díl, 1948–1962, inv. č. 207, kn. č. 121, s. 237.

⁵⁰⁶ V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, 2. díl..., s. 103.

Obrázek č. 15: Zaměstnanci moravskokrumlovského závodu společnosti NESTLÉ po začlenění do Lacrum n. p. (1957).

S ohledem na význam PMV v rámci poválečného československého potravinářského průmyslu podléhal tento národní podnik přímo ministerstvu výživy bez prostřednictví ústředního nebo jiného orgánu znárodněného průmyslu, což byl původně návrh tehdy již bývalého ředitele hlineckého závodu Jacquese Moose. Jak výrobky ze sušeného mléka, tak také kondenzované mléko totiž představovaly v prvních měsících po jeho zřízení stále nedostatkové zboží, a tedy byla jejich výroba a následně prodej usměrňovány právě ministerstvem výživy a ministerstvem zdravotnictví. Zároveň exředitel Moose inicioval, aby v obou závodech zůstalo tříčlenné švýcarské vedení, které vykonávalo dohled nad technickým provozem. Jacques Moose tedy nadále zůstal na pozici odborného dozoru na provoz pro hlinecký závod (v létě 1948 vykazoval závod poměrně vysokým personálním obsazením; 198 dělníků a 32 úředníků), ale také pro moravskokrumlovský závod (v roce 1948 v něm bylo zaměstnáno 64 osob). Od letních měsíců 1948 zastával post vedoucího výroby státní příslušník Švýcarské konfederace Henri Meuter, šéfem zkušební laboratoře se stal také švýcarský rodák Thuillard, kterého v srpnu téhož roku vystřídal jeho krajan Rey.⁵⁰⁷ Toto technické vedení setrvalo v obou provozovnách až do roku 1950, přičemž právě za jejich řízení se vyráběly typické mléčné produkty někdejší společnosti

⁵⁰⁷ SOkA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 2, sign. I-2, kart. 2, *Henri Meuter – vedoucí výroby*.

NESTLÉ podle švýcarské licence, a to za roční obnos cca 3 mil. Kčs.⁵⁰⁸ Do roku 1950 se v obou znárodněných závodech produkovala podle švýcarské licence dětská výživa pod zn. *Sinlac* (vyjma sladu byla složena z ovesné, ječné a pšeničné mouky).⁵⁰⁹

Řídící orgány národního podniku Průmysl mléčné výživy byly tvořeny ředitelem a představenstvem. Představenstvo podniku, které disponovalo různými pravomocemi, tvořili tři členové a tři náhradníci. K pravomocem představenstva náleželo například projednávat a schvalovat zprávy ředitele o činnosti, předkládat návrhy ministerstvu výživy na změnu předmětu podnikání, dávat podnět ministerstvu výživy na rozdělení, nebo sloučení s jiným národním podnikem, popřípadě rozhodovat o odměnách zaměstnanců atd. Ředitel národního podniku PMV byl naopak zodpovědný za běžný obchodní a technický provoz a zároveň vykonával usnesení učiněná představenstvem. Je však důležité poznamenat, že také z titulu svojí funkce posuzoval vhodnost jednotlivých usnesení představenstva a v případě, kdy se toto usnesení jevílo jako nevýhodné pro podnik, byl nucen tuto skutečnost oznámit ministerstvu výživy a samotnému představenstvu. Pod odpovědnost ředitele také spadali prokuristé a zvláštní zmocněnci, které do tohoto úřadu uvádělo představenstvo podniku. Jak ředitel, tak představenstvo však ručili nejen za správu podniku, ale měli také výlučnou odpovědnost za jeho úspěšné podnikání. Na správě a provozu se ovšem nemohlo podílet závodní zastupitelstvo/rada zastupující zaměstnance vůči představenstvu a národnímu podniku.⁵¹⁰

Předmět podnikání PMV se neomezoval pouze na výrobní činnost, ale byl také založen na zřizování, nabývání a provozování výrobních a obchodních podniků, zaměřujících se na zpracování mléka, dále pak například na získávání a využívání patentů, licencí, práv z ochranných známek a výrobních metod v mlékozpracujícím průmyslu.⁵¹¹ Po začlenění hlineckého závodu do PMV se jeho výrobní kapacita navýšila, což lze uvést na statistickém údaji z léta 1949, kdy se v závodu zpracovávalo 40 000 litrů mléka denně.⁵¹²

---

⁵⁰⁸ Z. ČIŽMÁŘ, *TATRA...*, s. 26.

⁵⁰⁹ *Tamtéž...*, s. 28.

⁵¹⁰ SOKA Hradec Králové, f. Nestlé, a. s. (1936–1948), inv. č. 40, sign. IV-1/8, kart. 18, *Organizační řád národního podniku Průmysl mléčné výživy (6. 12. 1948)*.

⁵¹¹ SOA Praha, f. KSOP (1857–1949), nezpracováno, sign.: B XXIII-170, *Úřední list republiky Československé ze dne 21. srpna 1948, s. 1448*.

⁵¹² L. LIKLER a kol., *Historie mlékárenství...*, s. 101.

Tabulka č. 19: Průmysl mléčné výživy a jeho provozovny (stav k 1. 1. 1956)⁵¹³

Kraj	Místo provozovny	Předmět činnosti
Praha	Praha	odbytová organizace
České Budějovice	Strakonice	konzumní mlékárna, kondenzovna, sušárna mléka a vajec
Hradec Králové	Nový Bydžov	konzumní mlékárna, sušárna mléka
	Opočno	konzumní mlékárna, sušárna mléka
Pardubice	Hlinsko v Čechách	sušárna mléka, kondenzovna
Jihlava	Havlíčkův Brod	konzumní mlékárna, sušárna mléka a vajec
	Humpolec	konzumní mlékárna
	Ledeč nad Sázavou	konzumní mlékárna
Brno	Hošťeradice	konzumní mlékárna
	Moravský Krumlov	sušárna mléka, kondenzovna
	Rouchovany	konzumní mlékárna

Mlékárenský průmysl se po roce 1945 ocitl ve složitých, poválečných poměrech, které vycházely z nelehké situace okupačních let 1939–1945, kdy na základě centrálně řízené ekonomiky docházelo k nucenému uzavírání specializovaných výroben mléčných produktů (tvarůžkáren a sýráren). Nastalá redukce stavu provozoven, jejichž výrobní zaměření nekonvenovalo s nastaveným způsobem výživy obyvatelstva z období protektorátní správy, se musela po osvobození Československa zcela zákonitě začít řešit. Jako vhodné východisko pro obnovení dodávek mléčných výrobků mezi široké vrstvy obyvatelstva bylo zpočátku vnímáno zakládání nových mlékárenských družstev, u nichž se se ovšem následně projevila neschopnost účelného dovozu mléčných výrobků (hlavně másla a mléka) pro potřeby konzumu, což bylo

---

⁵¹³ *Tamtéž...*, s. 11–14.

podpořeno malou mírou vlivu lokálních zemědělců na jejich řízení. Vzrůstající trend v oblasti mléčné výroby tedy nastal za přispění soukromých mlékáren až mezi lety 1946–1947, zatímco u mlékárenských družstev byla jejich neefektivní správa shledávána jako příčina k budoucímu znárodnění, což bylo nakonec uskutečněno podle zákona č. 115/1948 Sb. Rozmezí let 1947–1948 představovalo v mlékárenském průmyslu nejen převod vlastnických struktur vybraných provozoven a podniků pod státní správu, ale promítlo se také v opětovně se zvyšující výrobě sušených mléčných směsí, které byly produkovány již podle konstantních hygienických podmínek na pracovištích a dle striktních hygienických předpisů.

Změny v mlékárenském průmyslu se uskutečňovaly i s nastolovanou kolektivizací zemědělství, která v období vytváření státních statků postupně likvidovala zbytky drobně hospodařících rolníků. Jasně definované kompetence ministerstva zemědělství (prvovýroba a kontrolní činnost) a ministerstva výživy (obchodní záležitosti s mlékem a mléčnými výrobky) v uskutečňování poválečné reorganizace československého mlékárenského průmyslu se samozřejmě dotkly i obou závodů společnosti NESTLÉ, které měly v rámci československého mlékárenského průmyslu díky svému výrobnímu programu ojedinělé postavení. Počáteční obtíže, související s nedostatkem nádob na přepravu mléka, zřizování nových sběrných míst, zajištění potřebných kultur k výrobě a obstarání dodávek mléka z okolních mlékáren (např. Litomyšl, Žďár nad Sázavou, Luže) představovaly pouze část problému, před který bylo vedení NESTLÉ po skončení války postaveno. Pražské vedení společnosti, složené také ze švýcarských zástupců dosazených z centrály ve Vevey, se totiž muselo vypořádat s omezením vnitřní samosprávy, jelikož již v březnu 1948 byla na hlinecký závod uvalena národní správa. Jak hlinecký, tak moravskokrumlovský výrobní závod byly na podzim téhož roku znárodněny a začleněny do nově vzniklého trustu Průmysl mléčné výživy n. p., což ve skutečnosti dovršilo ztrátu jak právní, tak i hospodářské samostatnosti společnosti.

Obrázek č. 16: Průmysl mléčné výživy n. p., Hlinsko v Čechách, dříve výrobní závod fy. NESTLÉ (1971).

Závěr

Co předcházelo a co rozhodovalo o tom, že se jedna z největších značek v potravinářském průmyslu, tedy NESTLÉ, rozhodla umístit své dva výrobní závody na zpracování mléka právě v Československu v období první poloviny 20. století? Kromě vhodných lokalit v Moravském Krumlově a později v Hlinsku v Čechách hrála podstatnou roli především dlouhá tradice oboru mlékárenství trávající v českých zemích již od druhé poloviny 19. století. Vždyť právě ráz krajiny okolí Moravského Krumlova a Hlinska v Čechách předurčoval, spolu s ostatními, pro zemědělsko-chovatelskou činnost, vhodnými regiony Čech a Moravy příznivé podmínky pro chov skotu a s tím související zpracovatelskou činnost v oblasti mlékárenství.

Literární prameny, které se věnují problematice mlékárenského průmyslu ve svých počátcích, popisují převážně stránku chovatelsko-technologickou, výjimečně zmiňují historii oboru samotného. Pozornost je v nich věnována také kapitolám o uchování a zpracování mléka na jednotlivé mléčné výrobky, a to jak na úrovni domácí, tak tovární výroby. Proto je žádoucí vyzdvihnout úlohu jedné z prvních propagátorek odborné úpravy mléka Bertu Pichovou-Polákovou, autorku kompletně ucelené příručky pro odborné zpracování mléka. Její vliv, společně s dalšími kočujícími učiteli v oboru mlékárenství, poznamenal mnoho zemědělců a podpořil jejich snahu v zakládání a rozvoji mlékárenských družstev, která vznikala již před první světovou válkou a postupně zahájila spolupráci s většími mlékárenskými podniky. Vzájemná kooperace by ovšem nemohla být realizována bez zajištění dopravy mléka do tzv. sběren a řešení nutných cenových kompenzací, čemuž se kromě retrospektivního pohledu do počátků potravinářské výroby v rámci československého mlékárenství i s přihlédnutím k československému odbornému školství zabýval Jaroslav Dvořák. Další z významných publikací, mapujících vznik mlékárenského průmyslu v návaznosti na Dvořákovu monografii, bylo pojednání prof. Otakara Laxy, který mimo jiné popsal v roce 1929 úpravu mléka pro kojence a malé děti a jeho zpracování do sypké podoby. O sedm let později přistupuje Václav Vilikovský ve svých *Dějínách zemědělského průmyslu* k tehdy poměrně opomíjenému oboru mlékárenství se značným zaujetím a pojímá ho komplexním přístupem, což je zřejmé v kapitole, věnující se nejen dějinnému vývoji vlastního oboru, rozboru jednotlivých výrobků, technologiím zpracování mléka, ale také právní legislativě v souvislosti s družstevními a soukromými subjekty, podnikajícími v oboru výroby a zpracování mléka.

Historie zpracování mléka at' už na úrovni družstevních mlékáren, nebo naopak v režii soukromých továrních subjektů patří ve sledovaném období první poloviny 20. století k nejdynamičtěji se rozvíjejícím se oborům potravinářského průmyslu. Důkazy, podporující toto tvrzení, lze shledat v započaté tradici zakládání družstevních mlékáren na Moravě a převážně ve východních Čechách v době tehdejšího rakousko-uherského mocnářství, ale i silné podpoře odborného vzdělávání tzv. mlékařících zemědělců prostřednictvím různých kurzů (B. Pichová-Poláková, J. V. Pavelka), doplněných později středoškolskou odbornou přípravou a následně také terciálním vzděláváním prostřednictvím vysokoškolských pracovišť.

Specializace dílčích mlékárenských provozoven je doložitelná již na konci první světové války, kdy se tyto provozovny dělí na poměrně rozsáhlou síť družstevních mlékáren, orientujících se na výrobu másla a sběr mléka od lokálních zemědělců na straně jedné, a na straně druhé na soukromé mlékárny, zaměřující své pole působnosti hlavně na výrobu konzumního mléka a tvarůžků. Mezi oběma podnikatelskými subjekty panoval určitý druh hospodářské soutěže, protože družstevní mlékárny častokrát obtížně konkurovaly těm soukromým, které se snažily s ohledem na sortiment svých výrobků opatřit své provozovny pokročilejším strojním vybavením pro zpracování mléka, mnohdy pořizovaným ze zahraničí, především z Německa a Dánska. Již v této době se snažily domácí družstevní, nebo soukromé mlékárny obohatit svůj sortiment mléčných výrobků o výrobu kondenzovaného a sušeného mléka. Nutno však dodat, že jejich výrobky byly v nižší kvalitě a spíše vhodné k využití na další zpracování. Tyto výsledné produkty nesplňovaly v podstatě ani standardní jakost, kterou obsahovaly hotové výrobky pod zn. NESTLÉ, určené již k přímému využití. Až po rozhodnutí o vybudování prvního pobočného závodu na zpracování mléka v Moravském Krumlově, které iniciovalo švýcarské vedení firmy NESTLÉ, začala výraznější etapa zprůmyslnění československého mlékárenství, opřená o zásahy státu do úpravy mléčných výrobků pasterací (od r. 1934). Přestože tepelná úprava mléka navyšovala nejen cenu konzumního mléka, ale i cenu mléčných výrobků, jevil se tento krok jako nezbytný z důvodu jejich zdravotní nezávadnosti. Počátky obchodní spolupráce mezi švýcarským mlékárenským průmyslem a Československem se ovšem nejdříve odehrávaly při obchodování se sýry.

Důležitost této komodity lze demonstrovat na statistických údajích z roku 1935, kdy Československu patřilo 3. místo v dovozu tavených sýrů ze Švýcarska. Naopak československý mlékárenský průmysl vyvážel omezené množství plísňových sýrů typu

roquefort do Švýcarské konfederace, kde čelil konkurenci italských a francouzských sýrů tohoto typu. I v ostatních mléčných výrobcích byla situace na trhu obdobná, přičemž švýcarská strana ve své podstatě profitovala díky vyspělejší technologii zpracování mléka, a to především v sortimentu sypkých směsí pro malé děti a nemocné lidi, ve které neměla v Československu konkurenci.

Rozšířit svoje výrobní, ale i obchodní aktivity na území dnešní České republiky, tedy nedovázat, ale přímo vyrábět, to byl úkol, který si firma NESTLÉ postupně vytyčovala již v období před první světovou válkou, když si nechala v roce 1890 registrovat ochrannou známku pro české země. Od tohoto okamžiku sílily snahy o silnější zakotvení na obchodním trhu prostřednictvím vzniku obchodního zastoupení a distribučního centra; bylo založeno krátce po vzniku Československé republiky (1918). Jako podstatný krok pro rozvoj dalších podnikatelských aktivit lze vnímat založení akciové společnosti NESTLÉ v roce 1935. Úmyslem společnosti se stala v celku očekávaná snaha zajistit lepší distribuci svých výrobků do střední a východní Evropy ze zamýšleného výrobního závodu v ekonomicky stabilním středoevropském státě, a navíc pokrýt vlastními výrobky československý trh, jež by nepodléhaly celním poplatkům. Volba pro výstavbu prvního pobočného výrobního závodu značky NESTLÉ padla na okolí Moravského Krumlova, a to i díky vyhovujícímu rázu krajiny pro zemědělsko-pěstitelkou činnost. Přítomnost jednoho z největších cukrovarů v zemi, náležícího pod správu akciové společnosti Cukrovary Moravský Krumlov-Oslavany, v blízkosti uvažované stavby závodu, sehrála jistě také důležitou roli. Na podzim 1936 začala v Československu výroba do té doby inovativních produktů z mléka (výživa pro kojence, kondenzované a sušené mléko pod značkou NESTLÉ. Kvalitou vstupní suroviny a zaváděním nových receptur (přidáváním vitamínu D, B1, rybího tuku nebo minerálních solí) neměly výrobky NESTLÉ na československém trhu konkurenci.

Změna politického klimatu a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava přinutily vedení NESTLÉ upravit stanovy společnosti, podle nichž se mohli stát členy správní rady pouze občané protektorátu, nebo říšskoněmečtí občané s trvalým pobytem na protektorátním území. O vyloučení účasti osob židovského původu v řídicích strukturách společnosti není pochyb. Impulsem pro úvahy tehdejších zástupců československé pobočky firmy NESTLÉ o výstavbě dalšího pobočného závodu bylo podepsání Mnichovské dohody, v jejímž důsledku se na podzim 1938 ocitl první

výrobní závod v Moravském Krumlově na odstoupeném území, což způsobilo četné komplikace.

Snaha udržet výrobu vedla švýcarské vedení k úvahám obnovit výrobní aktivity v nových podmínkách, nyní již na faktickém území Třetí říše s cílem zajistit protektorátnímu zastoupení firmy NESTLÉ prodejem výrobků přiměřené výnosy. V rozhodování sehrály podstatnou roli také obtíže s dovozem mléčných výrobků ze zahraničí. Z mezinárodního hlediska se tedy NESTLÉ a. s. snažila o zachování či rozšíření svého výrobního zastoupení. Vybudování nového výrobního závodu lze vnímat jako promyšlenou strategii k vytvoření monopolu v produkci kondenzovaného mléka a dětské náhradní výživy. Hledáním vhodného místa pro výstavbu nového výrobního závodu byl pověřen někdejší ředitel moravskokrumlovské továrny Jacques Moose, který nakonec označil jako příhodnou oblast pro zbudování okolí města Hlinsko v Čechách, a to zejména díky optimální skladbě a velikosti luk a pastvin, tedy čistého a zdravého prostředí pro chov hovězího dobytka, který poskytuje kvalitní, tučné mléko, odpovídající složením jakosti mléka z alpských luk. V neposlední řadě byla bonusem absence konkurenčního prostředí ve výrobním portfoliu NESTLÉ. Dopravní dostupnost byla řešena v rámci samostatné stavby vybudováním železniční trati přímo k závodu. Zpočátku se kalkulovalo s dodávkou 6000 litrů mléka denně, což se postupně jevilo pro potřeby výroby jako nedostatečné, ačkoliv tato skutečnost rozhodnutí o výstavbě závodu nijak neovlivnila, a spíš postavila před pražskou centrálu NESTLÉ nový úkol, který tkvěl v obstarání zvýšených dodávek mléka nejen od lokálních chovatelů dojnic.

Konečné rozhodnutí pražských zástupců společnosti NESTLÉ, jistě vyvolané a schválené jejich nadřízenými ve švýcarském Vevey, postavit druhý pobočný výrobní závod se v počátcích neslo v duchu vyřizování administrativních záležitostí, směřujících k získání povolení výstavby, včetně výkupu stavebních parcel i v okolí plánovaného továrního komplexu (zdroj vody pro provoz, železniční vlečka pro svoz mléka, přivedení kabelového vedení). Nutná vyřizování povolení probíhala v letech 1939–1940. Od roku 1940 probíhala realizace samotné stavby tovární budovy na zakoupených pozemcích, a to i přes skutečnost, že se neobešla bez dílčích projekčních nezdarů (pochybnosti o správnosti výpočtů železobetonových konstrukcí byly potvrzeny až doc. Ing. Bedřichem Hacarem). Následujícího roku byli přizváni švýcarští montéři, kteří se postarali o instalaci převážně zahraničního strojního zařízení, i když se notnou měrou na vybavení a dostavbě tovární budovy podílely také domácí firmy

(ČKD Praha, v době protektorátu pod názvem: Böhmisch-Mährische Maschinenfabrik AG; Poldina huť z Kladna; Slévárna a strojárna Waldemara Diecka se sídlem v Ústí nad Labem). Právě s ohledem na instalaci specializovaného zahraničního strojního vybavení byla hlinecká továrna ideálně připravena na výrobu sterilovaného mléka, sypké dětské výživy, nebo kondenzovaného a sušeného mléka a másla. Postupně vznikající hlavní tovární budova byla na sklonku roku 1942 již postavena a následně se dotvářely ostatní budovy (administrativa, sociální zařízení pro zaměstnance, byty, skladiště atd.) nového a moderního průmyslového komplexu, který neměl v prostoru Protektorátu Čechy a Morava obdoby. Pro zjišťování kvality dodávaného mléka a z důvodu průběžných analýz výrobků továrny byla zřízena odborná laboratoř. V závěrečné fázi výstavby továrny vyvstala jako zásadní otázka zajištění sběru mléka, jejich vybavení a doprava neošetřeného mléka po železnici a místních komunikacích do závodu.

Do plného provozu byl historicky druhý výrobní závod společnosti NESTLÉ uveden 1. dubna 1943, ačkoliv jeho výrobní kapacity nebyly vinou omezeného zásobování mlékem až do konce druhé světové války plně využity (hlinecký závod byl totiž připraven na zpracování až 25 000 litrů mléka denně; ve skutečnosti se nejvyšší dodávky ke konci roku 1943 pohybovaly kolem 15 000 litrů za den). Veškerá technologie zpracování mléka byla pod dohledem švýcarské strany, což bylo podloženo smlouvou mezi pražskou pobočkou NESTLÉ a centrálou koncernu se sídlem ve švýcarském Vevey. Na základě této smlouvy byly vytyčeny kompetence švýcarských zástupců, které poukazovaly na dodržování předepsaných výrobních postupů a receptů, stejně tak obchodních aktivit s ohledem na čl. 2 a 5 smlouvy, týkající se prodeje výrobků tuzemské továrny pouze na území Protektorátu Čechy a Morava. Smlouva rovněž specifikovala licenční politiku výrobků a vliv švýcarské strany na pomoc vzdělávání zemědělského obyvatelstva v oboru mlékárenství.

Po skončení druhé světové války došlo na území poválečného Československa ke značnému úbytku mlékárenských provozoven. Důvodem bylo zavírání mlékárenských výrobních podniků, které se svým výrobním portfoliem (výroba tvarůžků a vybraných sýrů) míjely s požadavky řízeného trhu v době existence Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945). Pro ilustraci nelichotivého stavu československého mlékárenského průmyslu po roce 1945 lze uvést statistický údaj z května 1945, který uvádí pouze polovinu provozuschopných mlékárenských podniků (vztaženo ke stavu z roku 1936), z čehož $\frac{3}{4}$ byly v režii družstev. Navíc se projevil

zásadní nedostatek mléka jako vstupní suroviny pro další zpracování, což souviselo se snížením dojivosti u hovězího skotu o 44 % v porovnání s předválečným stavem. I z tohoto důvodu zůstal nadále zachovaný přidělový systém, který byl poprvé zaveden v září 1939. Příznivější situace nastala v letech 1946–1947, když začala probíhat socializace mlékárenské výroby, neboť vzrůstal na významu požadavek na dostatečné zabezpečení mléka pro veřejné zásobování obyvatelstva. Dosud fungující družstevní mlékárny ovšem přestávaly vyhovovat novým potřebám zásobovací politiky obnoveného československého státu a jako příhodná záminka k jejich potencionálnímu znárodnění se začala uvádět jejich nízká efektivita v případě distribuce mléka do větších a strojově lépe vybavenějších závodů. Kromě toho sílil tlak i na zestátnění minoritních soukromých mlékáren, aby měl stát, pokud možno, určující řídicí a organizační vliv v co nejvyšší míře, a proto také proběhla ve společnosti široká diskuze o budoucím směřování mlékárenského průmyslu. Klady a zápory znárodnění mlékárenských podniků nakonec urychlil komunistický převrat v únoru 1948.

První a druhá vlna znárodnování mlékárenských podniků byla legislativně opřena o zákon č. 115/1948 Sb., k němuž se vztahovala vyhláška ministryně výživy Ludmily Jankovcové č. 1476/48, se uskutečnila ve shodě Ústřední rady odborů, Ústřední rady zemědělců a Ústřední rady družstev. Finální fáze znárodnění všech mlékárenských podniků byla dokončena až v roce 1952. Změnil se také rozsah působnosti státního dozoru nad mlékárenským průmyslem, když ministerstvo zemědělství začalo usměrňovat prvovýrobu a kontrolovalo činnost družstevních organizací; ministerstvo výživy regulovalo zpracování a výkup, odbyt mléka a výrobků z něj prostřednictvím Svazu zemědělských družstev, jehož funkci převzala od roku 1948 Ústřední rada družstev. Významným řídicím prostředkem byly v době znárodnování tzv. trusty; typickým příkladem pro mlékárenský obor byl Průmysl mléčné výživy n. p. (PMV). Očekávaný efekt probíhajícího znárodnování mlékárenských podniků měl usnadnit změnu od malovýrobní produkce k výrobě průmyslové s cílem zabezpečit mléčné výrobky celkové populaci obnoveného Československa. Nutno ovšem podotknout, že při procesu obnovování československého mlékárenského průmyslu stály zprvopočátku sypké mléčné směsi nebo kondenzované mléko z celorepublikového pohledu spíše mimo prioritní výrobky. Pokud se ovšem tato výroba těchto sypkých a speciálně upravovaných mléčných produktů zaváděla, nebo byla postupně obnovována, pak se tak dělo pouze v omezeném rozsahu; příkladem je právě hlinecký výrobní závod.

K zásadním událostem, jimiž nedlouho po skončení druhé světové války hlinecký závod prošel, byly personální změny ve vedení firmy. Ze správní rady musely odejít osoby, které se v době nacistické správy hlásily k německé národnosti. Na adekvátních pozicích byly vystřídány švýcarskými a československými občany. (např. nově zvoleným ředitelem NESTLÉ pro československý trh se stal Enrico Bignami). Teprve v roce 1947 se uskutečnila řádná valná hromada pražského vedení firmy, která rozhodla o změně firemních stanov ve smyslu úprav ministerstva vnitřního obchodu. Z hlediska výrobních kapacit a personálního obsazení byla situace v hlineckém závodu až do roku 1947 značně problematická a bylo nutné suplovat domácí výrobu importem ze západní Evropy (Dánska, Švédska) za přispění potravinové pomoci pro země poškozené válkou. Postupný narůstající zájem po sušeném a kondenzovaném mléce, ale také potřeba obnovit produkci dětské výživy se významně podepsaly do změny dodávek mléka do hlineckého závodu, včetně zvýšených dávek přiděľů cukru k jejich výrobě.

Pozitivně lze vnímat i navyšování sběrných míst a navazování kontaktů s okolními mlékárnami (v Poličce a Litomyšli) na dodávkové pomoci, která byla kvitována ze strany Ústřední komise pro otázky populační na ministerstvu zdravotnictví, což navíc bylo v souladu s nově prosazovaným systémem zdravotní péče, který podtrhoval význam rozvoje dětského zdravotnictví a prosazování zdravé výživy. Distribuce mléka v modernizovaných konvích, kvůli hygienickým nárokům povrchově upraveným, byla nově zabezpečována prostřednictvím automobilové dopravy. Hlinecký závod se proto od této doby orientoval na výrobu sušených mléčných produktů, především k výživě dětí ve věku od tří měsíců do dvou let (výrobek *Pelargon*, později po skončení autorských práv pod názvem *Relakton*). Oblíbené také bylo sušené plnotučné mléko *Nido*, jehož výroba trvá dodnes pod již zavedeným názvem *Sunar*. Obnova výroby dětské výživy byla v prostředí hlineckého závodu v postupně narůstajícím trendu, jejíž kladný dopad při vyživování kojenců a malých dětí byl, a to i s ohledem na statistiky z minulosti, doložen nízkou dětskou úmrtností, která v letech 1948–1955 klesla o 2/3.

Vývoj v hlineckém závodu v průběhu roku 1948 v podstatě kopíroval, ale na druhou stranu se vymykal osudům podobných potravinářských podniků, přinejmenším způsobem provedení převedu vlastnických struktur na stát, tedy procesu znárodnění. Poté co byla v březnu 1948 uvalena na hlinecký závod národní správa (podle § 3 dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb.), neuplynul ani celý rok a majetková

podstata společnosti NESTLÉ byla znárodněna a začleněna do nově vzniklého Průmyslu mléčné výživy n. p. (na základě vyhlášky č. 2179 Ú.1. I/1948). Pod státní správu tak přešel nejen závod v Hlinsku v Čechách, ale také závod v Moravském Krumlově. Převzetí obou výrobních závodů i pražské centrály NESTLÉ a. s. proběhlo značně nestandardním způsobem. Společnosti NESTLÉ nebylo výslovně prokázáno, že by se svou aktivitou řadila do kategorie nepřátel a zrádců, což navíc ještě na konci roku 1947 potvrdil Zemský národní výbor v Praze, jehož verdikt jasně konstatoval, že nebyla ani německým, ale ani kolaborujícím podnikem. Toto rozhodnutí respektovalo skutečnost, že hlinecký závod NESTLÉ a. s. podléhal švýcarskému vedení, tedy byl řízen příslušníky neutrálního státu. Důvody, proč nebyla v poválečné době snaha dokázat „tichou spolupráci“ pražského vedení společnosti s protektorátními orgány i co do pravděpodobného zásobování nejen civilního obyvatelstva protektorátu, jsou nasnadě.

Klíčová role švýcarského vedení byla v poválečných podmínkách zachování produkce speciálních sypkých výrobků z produktové nabídky jistě vnímána jako důležitější než faktické chování nejen koncernového podniku NESTLÉ, ale i samotné Švýcarské konfederace v době druhé světové války. Nově obnovený československý stát nechtěl jistě být svědkem ani přesunutí výrobních strojů do Maďarska a tím vytvoření silného konkurenčního prostředí ve smyslu omezení, nebo dokonce ukončení vývozu/výroby výrobků z hlineckého, ale s velkou pravděpodobností i z výrobního závodu v Moravském Krumlově do zemí střední, východní a jižní Evropy (v úvahu připadal i africký kontinent). Z těchto důvodů se na závody NESTLÉ a. s. uplatnila v obnoveném Československu až druhá vlna znárodnování, která postihovala majetky cizích státních příslušníků, tedy majetky, na které se nevztahovaly retribuční a znárodnovací dekrety prezidenta republiky jako v první vlně.

Proces vlastního znárodnění hlineckého výrobního závodu byl proveden v intencích dohody ze 16. 12. 1947 mezi Československem a Švýcarskou konfederací, která deklarovala, že znárodněný majetek, původně v držení zahraničních investorů, lze znárodnit pouze za využití peněžní náhrady. Výše peněžní kompenzace byla vypočtena na základě stavu majetku v momentě, kdy byl fakticky převeden do správy národního podniku. Vedení švýcarského koncernu proto obdrželo po celkovém ohodnocení za výrobní program, administrativní pražskou pobočku a svoje oba výrobní závody, které byly následně začleněny do Průmyslu mléčné výživy n. p., celkově 76 mil. Kčs.

I když od tohoto okamžiku ztratily svoji právní a hospodářskou nezávislost, bylo přesto nutné z důvodu udržení technologie výroby na patřičné úrovni ponechat některé švýcarské zaměstnance na důležitých postech pro provoz (např. Jacques Moose vykonával odborný dohled, Henri Meuter byl vedoucím výroby a na místě šéfa zkušební laboratoře se usadil švýcarský rodák Thuillard).

Od roku 1948 byl tedy výrobní program hlineckého závodu zaměřen na typické produkty, vyráběné ještě z doby před začleněním do Průmyslu mléčné výživy n. p., a to až do roku 1950. Do tohoto roku setrvali na zásadních výrobních pozicích i zbylí švýcarští zástupci někdejší společnosti NESTLÉ, kteří organizovali výrobní proces za peněžitou kompenzaci 3 mil. Kčs ve prospěch švýcarského ústředí. Symbolickou štafetu převzal tedy na poli produkce a vlastně i vývoje sypkých výrobků z mléka již několikrát citovaný Průmysl mléčné výživy n. p. a tím navázal a dále pokračoval v cestě výroby těchto dnes již zcela běžných produktů z mléka, započaté ve 30. letech NESTLÉ a. s.

Prameny a literatura

Prameny

1. Archivní prameny

Státní oblastní archiv v Praze (SOA Praha)

Fond: Krajský soud obchodní (1857–1949)

Státní oblastní archiv v Zámrsku (SOA Zámorsk)

Fond: Úřad práce Pardubice (1939–1945)

Státní okresní archiv v Hradci Králové (SOkA Hradec Králové)

Fond: Nestlé, a.s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948)

Státní okresní archiv v Chrudimi (SOkA Chrudim)

Fondy: Archiv města Hlinsko (1443–1945)

Berní správa Chrudim (1851–1949)

Okresní úřad Chrudim I (1850–1945)

Archiv obce Vítanov (1873–1945)

Státní okresní archiv ve Znojmě (SOkA Znojmo)

Fondy: Archiv města Moravský Krumlov (1367–1945)

Okresní úřad v Moravském Krumlově (1858–1945)

2. Tištěné prameny

Dobový tisk

Mlékařské listy. Orgán svazu mlékařských družstev v Čechách, mlékařských jednot české, moravskoslezské, slovenské a podkarpatoruské. Časopis věnovaný všem časovým otázkám z mlékařského průmyslu, obchodu a produkce. (1935–1939)

Mlékařské listy. Orgán svazu mlékařských družstev v Čechách, mlékařských jednot české a moravskoslezské. Časopis věnovaný všem časovým otázkám z mlékařského průmyslu, obchodu a produkce. (1939–1940)

Mlékařské listy. Orgán svazu mlékařských družstev v Čechách, mlékařských jednot české a moravské. Časopis věnovaný všem časovým otázkám z mlékařského průmyslu, obchodu a produkce. (1941–1942)

Mlékařské listy. Orgán svazu mlékařských družstev v Čechách – Časopis věnovaný všem časovým otázkám z mlékařského obchodu, průmyslu a produkce. (1943)

Mlékařské listy. Časopis věnovaný všem časovým otázkám z mlékařského obchodu, průmyslu a produkce. (1943–1944)

Mlékařské listy. (1945)

3. Ostatní

Mlékárna Tatra Hlinsko

Soubor dokumentů k dějinám hlineckého výrobního závodu fy. NESTLÉ

Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách

Soubor mléčných konzerv a písemných pramenů k historii regionu Hlinecka

Eledon – podmáslí v prášku

Kondensované slazené plnotučné mléko

Lakton – Sušené podmáslí s obsahem tuku 14 %

Mléčná výživa – Posilující výživa pro kojence, děti, rekonvalescenty a staré lidi

Nido – plnotučné neslazené mléko v prášku

Pelargon – mléko v prášku pro kojence

Výroční zpráva Okresní zimní školy hospodářské a letní hospodyňské školy v Hlinsku, Hlinsko v Čechách 1911.

Městské muzeum a galerie Knížecí dům v Moravském Krumlově

Soubor fotografií moravskokrumlovského výrobního závodu fy. Nestlé

Muzeum Luže

Člověk a mléko – sbírka Josefa Zelenky k dějinám mlékárenství

4. Elektronické zdroje

Historie Nestlé v ČR a SR: Výrobky Nestlé byly u nás prodávány před více než 120 lety. NESTLÉ CZ,

dostupné online (<https://www.nestle.cz/cz/o-nestle/historie-nestle-v-cr-a-sr#tab-cr>), [citováno k 2. 4. 2019].

Historie a vynálezy: 1866–1905: Průkopnické roky. NESTLÉ CZ,

dostupné online (<https://www.nestle.cz/cs/o-nestle/nestle-sa/historie-a-vynalezy>), [citováno k 13. 1. 2023]

Historie a vynálezy: 1939–1947: Přichází bouře. NESTLÉ CZ,
dostupné online (<https://www.nestle.cz/cs/o-nestle/nestle-sa/historie-a-vynalezy#tab-historie>), [citováno k 10. 1. 2020].

Humoristické listy 34, Praha 1892,
dostupné online (<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=HumL/34.1892/8/8.png>),
[citováno k 2. 4. 2019].

Které světově proslulé firmy dneška kolaborovaly s nacisty?,
dostupné online (<https://epochalnisvet.cz/ktere-svetove-proslule-firmy-dneska-kolaborovaly-s-nacisty/>), [citováno k 22. 4. 2020].

Mléko ničím nenahradíš, Archiv ČT 24 (pořad ČT), 2020,
dostupné online (<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/220411058210019/video/>), [citováno k 15. 3. 2021].

Nové pařížské mody 24, Praha 1911,
dostupné online (<http://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:ceffcff0-f0c1-11df-91dd-000d606f5dc6?page=uuid:a76ed460-2b3c-11e7-9ceb-005056825209>),
[citováno k 14. 4. 2019].

Parní mlékárna Bedřicha rytíře Freye z Freyenfelsů ve Vysočanech u Prahy, Praha 1897, dostupné online (<http://www.digitalniknihovna.cz/uzei/uuid/uuid:6d5cdfee-e3a9-11e6-8e5c-001999480be2>), [citováno k 2. 3. 2020].

Pět prestižních firem dneška, které spolupracovaly s nacisty. Používáte jejich výrobky?, dostupné online (<https://zoommagazin.iprima.cz/o-prima-zoom/pet-prestiznich-firem-dneska-ktere-spolupracovaly-s-nacisty-pouzivate-jejich-vyroby>),
[citováno k 22. 4. 2020].

Tatra–O společnosti–Historie,
dostupné online (<https://www.tatramleko.cz/historie>), [citováno k 11. 11. 2022].

The Story Behind the Name: Borden, an American Heritage Brand,
dostupné online (<https://www.bordendairy.com/press-room/history/>),
[citováno k 4. 2. 2019].

Ve znamení Halleyovy komety, Hledání ztraceného času (pořad ČT), 2003,
dostupné online (<https://www.ceskatelevize.cz/porady/873537-hledani-ztraceneho-casu/20352216335-ve-znameni-halleyovy-komety>), [citováno k 2. 3. 2020].

Vládní nařízení č. 209/1939 Sb. Vládní nařízení ze dne 27. září 1939 o úpravě výroby, zpracování a odbytu mléka, mléčných výrobků a tuků,

dostupné online (<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/8074/1/2>),
[citováno k 30. 1. 2022].

Vyhláška předsedy vlády č. 212/1939 Sb. Vyhláška předsedy vlády ze dne 29. září 1939 o hospodaření s mlékem, mléčnými výrobky, tuky a vejci,

dostupné online (<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/8077/1/2/vyhlaska-c-212-1939-sb-o-hospodareni-s-mlekem-mlecnymi-vyrobky-tuky-a-vejci/vyhlaska-c-212-1939-sb-o-hospodareni-s-mlekem-mlecnymi-vyrobky-tuky-a-vejci>),
[citováno k 30. 1. 2022].

Vývoj loga Nestlé,

dostupné online (<https://www.nestle.cz/cs/o-nestle/nestle-sa/vyvoj-loga-nestle>),
[citováno k 14. 10. 2022].

*United States Patent Office, Samuel R. Percy, of New York, N.Y. (125,46):
Improvement in Drying and Concentrating Liquid Substances by Atomizing.* New York: United States Patent Office, 1872,

dostupné online (<https://patents.google.com/patent/US125406>),
[citováno k 29. 1. 2019].

Zákon č. 115/1948 Sb. Zákon ze dne 28. dubna 1948 o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru,

dostupné online (<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/17343/1/2>),
[citováno k 15. 1. 2021].

5. Literatura

25 let socialistického mlékárenského průmyslu, Pardubice 1973.

BALCAR, Jaromír a kol., *Výroba sušených a zahuštěných mléčných výrobků*, Praha 1978.

BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.

BÍNA, Zdeněk, *Josef Starošík, bývalý kronikář města Moravský Krumlov, osmdesátiletý*, Ročenka okresního archivu ve Znojmě, 3, Znojmo 1988.

BRONCOVÁ, Dagmar (ed.), *Historie mlékárenství v Čechách a na Moravě*, Praha 1998.

- BROŽ, Ivan, *Dali své jméno značce aneb S kůží na trh*, Brno 2008.
- BRÜCKOVÁ, Marie – FIŠER, Zdeněk, *Moravský Krumlov ve svých osudech*, Brno 2009.
- CASSIS, Youssef, *Business elites and business history*, Newsletter European Business History Association, 16, Milan 2003.
- CZARTOWSKI, Tory, *Die 500 bekanntesten Marken der Welt. Ein populäres Lexikon von Adidas bis Zippo*, München 2006.
- ČERNOHORSKÝ, Zdeněk, *Dějiny zemědělského školství v Československu*, Praha 1980.
- ČIŽMÁŘ, Zeno, *TATRA. Příběh hlinecké mlékárny*, Hlinsko v Čechách 2009.
- DRÁBIK, Jakub – RÁKOSNÍK, Jakub, *Od bouře k bouři: Československo, Evropa a svět mezi dvěma světovými válkami (1918–1939)*, Praha 2022.
- DVOŘÁK, Jaroslav, *Mlékařství v Republice československé*, Praha 1923.
- DVOŘÁK, Jaroslav (ed.), *Československé mlékařství, jeho organizace a příští úkoly: Soubor referátů s debatou z odborné ankety Československé Akademie Zemědělské konané 15. května 1931 v Praze*, Praha 1931.
- DUFKOVÁ, Vlastimila, *4 čokoládoví magnáti: Od první tyčinky po sladkosti za miliardy*, Časopis Epocha: Svět na vaší dlani, 18, Praha 2008.
- FEITL, Josef – KRÁMSKÝ, Stanislav, *Kniha o čokoládě*, Praha 2008.
- FEITL, Josef – KRÁMSKÝ, Stanislav, *Sbíráme čokoládové obaly I*, Praha 1989.
- FEYER, Sven, *Die MAN im Dritten Reich: Ein Maschinenbauunternehmen zwischen Weltwirtschaftskrise und Währungsreform*, Baden-Baden 2008.
- FROLÍK, Jan a kol., *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*, Žehušice 2004.
- GAL, Lothar– POHL, Manfred, *Unternehmen im Nationalsozialismus. Schriftenreihe zur Zeitschrift für Unternehmensgeschichte*, München 1998.
- GARNER, John, *The Company Town: Architecture and Society in the Early Industrial Age*, Oxford 1992.
- GERMANN, Urs – MEIER Marietta, *Fallgeschichten*, Traverse. Zeitschrift für Geschichte – Revue d'Histoire, 13, Zürich 2006.
- GERŠLOVÁ, Jana, *Co se skrývá za značkou. Historická encyklopedie podnikatelů*, Průhonice 2012.
- GERŠLOVÁ, Jana, *Podnikatelské osobnosti 19. a první poloviny 20. století v Evropě*, Karviná 1994.

- GERŠLOVÁ, Jana – SEKANINA, Milan, *Lexikon našich hospodářských dějin*, Praha 2003.
- GÜNTER, Janne, *Leben in Eisenheim. Arbeit, Kommunikation und Sozialisation in einer Arbeitersiedlung*, Weinheim–Basel 1980.
- HANUŠ, Jiří – BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – VLHA, Marek, *Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*, Praha 2015.
- HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (edd.), *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*, Praha 2007.
- HARRISSON, Pierre, *Das Imperium Nestlé. Praktiken eines Nahrungsmittelkonzerns am Beispiel Südamerika*, Zürich 1986.
- HAUGHAN, Val, *Tajná válka Coco Chanel - Skandální odhalení temné části života slavné návrhářky*, Praha 2017.
- HEER, Jean, *Nestlé: hundertfünfundzwanzig Jahre von 1866 bis 1991*, Vevey 1991.
- HEER, Jean, *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966: ein Jahrhundert Nestlé*, Lausanne 1966.
- HERITES, František, *Zlatá kniha české ženy*, Praha 1908.
- HOBSBAWN, Eric, *Workers. Worlds of Labour. Further Studies in the History of Labour*, New York 1984.
- HORSKÁ-VRBOVÁ, Pavla, *K otázce vzniku české průmyslové buržoazie*, *Československý časopis historický*, 10, Praha 1962.
- CHALUPECKÝ, Petr, *Mezinárodní hospodářské vztahy zemí střední Evropy v první polovině 20. století*, Praha 2015.
- JANČÍK, Drahomír – ŠTOLLEOVÁ, Barbora (eds.) *Pivo, zbraně i tvarůžky: Podnikatelé meziválečného Československa ve víru konjunktur a krizí*, Praha 2014.
- JEFFREYS, Diarmuid, *Hell's Cartel: IG Farben and the Making of Hitler's War Machine*, London 2009.
- JEMELKA, Martin, *Obyvatelstvo ostravských dělnických kolonií (1850–1952)*, Ostrava 2006. Disertační práce Filozofické fakulty Ostravské univerzity.
- JEMELKA, Martin – ŠEVEČEK, Ondřej, *Tovární města Baťova koncernu: Evropská kapitola globální expanze*, Praha 2016.
- JEMELKA, Martin – ŠTOFANÍK, Jakub, *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů: Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938)*, Praha 2020.

- JINDRA, Zdeněk – SVÁTEK, František, *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin, Svazek 1. O předmětu bádání, genezi a historiografii oboru*, Praha 1997.
- KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918–1938) I.: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2000.
- KOCKA, Jürgen, *Europäische Arbeiterbewegung im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1983.
- KOTTEDER, Franz – BAUER, Martin, *Das Who is Who der internationalen Großkonzerne. Die 100 größten Unternehmen der Welt*, München 2000.
- KOZMANOVÁ, Irena a kol., *Nové přístupy k metodologii hospodářských a politických dějin*, Praha 2013.
- KRÁL, Václav, *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945, Sv. II.*, Praha 1958.
- KŘIVANOVÁ, Magda a kol., *Hlinsko-srdce Českomoravské vrchoviny, Hlinsko v Čechách* 2009.
- KUBÁSKOVÁ, Lucie, *Dětská mléčná výživa, Prameny a studie: Z historie zemědělství I*, 48, Praha 2012.
- KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav, *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti meziválečného Československa*, Praha 2000.
- LAXA, Otakar, *Mlékařství v Republice československé*, Praha 1929.
- LEHÁR, Bohumil, *Dějiny Bařova koncernu (1894–1945)*, Praha 1960.
- LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006.
- LIKLER, Ladislav a kol., *Historie mlékárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. díl*, Praha 2001.
- MAKARIUSOVÁ, Marie a kol., *Biografický slovník českých zemí Fo-Fr, 18. díl*, Praha 2015.
- MAREK, Martin, *Středoevropské aktivity Bařova koncernu za druhé světové války*, Brno 2017.
- MAŠEK, Jaroslav, *Mlékařství*, Praha 1947.
- MATHIS, Franz, *Big Business in Österreich I. – Österreichische Großunternehmen in Kurzdarstellungen*, München 1987.
- MATHIS, Franz, *Big Business in Österreich II. – Wachstum und Eigentumsstruktur der österreichischen Großunternehmen im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1989.
- Matkám: Rady lékaře mladým matkám*, Praha 1940.

- MEYER, H. Werner – KREIS, Georg, *Dějiny Švýcarska*, Praha 2019.
- MIHULKA, Stanislav (ed.), *Osobnosti zemědělského výzkumu 20. století*, Praha 2017.
- MUSILOVÁ, Dana, *Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství (1939–1945)*, Slezský sborník, 89, Opava 1991.
- MYŠKA, Milan a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska*, Ostrava 2003.
- MYŠKA, Milan a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska II*, Ostrava 2008.
- MYŠKA, Milan, *Problémy a metody hospodářských dějin: Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava 2010.
- MYŠKA, Milan, *Rytíři průmyslové revoluce*, Šenov u Ostravy 1997.
- NOVÁK, František, *Mlékařství pro vyšší rolnické školy a pro rolnickou praxi*, Praha 1947.
- van ORSOUW, Michael – STADLIN, Judith – IMBODEN, Monika, *George Page: Der Milchpionier*, Zürich 2005.
- PIFFNER, Albert, *Henri Nestlé (1814–1890): Vom Frankfurter Apothekergehilfen zum Schweizer Pionierunternehmer*, Zürich 1993.
- POPELKA, Petr, *Zrod moderního podnikatelstva: Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011.
- PICHOVÁ-POLÁKOVÁ, Berta, *Příruční kniha mlékařská*, Praha 1891.
- PROKŠ, Josef, *Mlékařství: výroba, úprava a zpracování mléka*, Praha 1942.
- PRŮCHA, Václav a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1991, 1. díl, období 1918–1945*, Brno 2004.
- PRŮCHA, Václav a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1991, 2. díl, období 1945–1992*, Brno 2009.
- RÁKOSNÍK, Jakub, *Dlouhá 30. léta (1929–1945): konceptuální přístupy k transformaci modernity*, Dějiny – teorie – kritika, 2, Praha 2010.
- RÁKOSNÍK, Jakub, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*, Praha 2008.
- RÁKOSNÍK, Jakub, *Teorie sociálního státu v soudobé historiografii*, Dějiny – teorie – kritika, 1, Praha 2009.
- RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří, *Milníky moderních českých dějin: Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*, Praha 2018.

- REBSTÖCK, Bořivoj, *50 let provozovny k. p. LACRUM v Moravském Krumlově*, Zpravodaj města Moravského Krumlova, Moravský Krumlov 1987.
- ROSE, Ingo, *50 Klassiker Unternehmen: Von den Fuggern bis McDonald's*, Hildesheim 2005.
- SEKERA, Emil, *Sborník okresu hlineckého: část II.*, Praha 1898.
- SCHWEDT, Georg, *Vom Tante-Emma-Laden zum Supermarkt: eine Kulturgeschichte des Einkaufens*, Weinheim 2006.
- SOBOTA, Emil, *Řízení hospodaření potravinami a krmivy*, Praha 1940.
- STORCHOVÁ, Lucie a kol., *Koncepty a dějiny: Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014.
- ŠEBÁNEK, Jindřich, *Textilní podniky moravských Kouniců*, Časopis matice moravské, 55–56, Brno 1932.
- ŠEVEČEK, Ondřej, *Zrození Baťovy průmyslové metropole: Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*, České Budějovice 2009.
- ŠTAIF, Jiří (ed.), *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*, Praha 2007.
- ŠTOLLEOVÁ, Barbora, *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2014.
- TVRDÍK, Josef, *Základy pravděpodobnosti a statistiky*, Ostrava 2010.
- VILIKOVSKÝ, Václav, *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu od nejstarších dob až do vypuknutí světové krise hospodářské*, Praha 1936.
- ZÁŘICKÝ, Aleš, *Rothschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*, Ostrava 2005.

Seznam použitých zkratk

A. G.	Aktiengesellschaft (česky: akciová společnost)
AOV	Archiv obce Vítanov
AMH	Archiv města Hlinsko
AMMK	Archiv města Moravský Krumlov
a. s.	akciová společnost
BSCH	Berní správa Chrudim
°C	stupeň Celsia
cca	přibližně
Co.	Společnost
č.	číslo
čj.	číslo jednací
čl.	článek
ČSAV	Československá akademie věd
ČSD	Československé dráhy
ČSR	Československá republika
ČVUT	České vysoké učení technické
dr. (Dr.)	doktor
ed(s).	editor
ESČ	Elektrotechnický svaz československý
event.	eventuálně
f.	fond
°F	stupeň Fahrenheita
fy.	firmy
g	gram
hal.	haléř
hod.	hodinu
IDF	International Dairy Federation (Mezinárodní mlékárenská federace)
Inc.	označení veřejné obchodní společnosti v USA
inv. č.	inventární číslo
JUDr.	doktor práv
K	koruna (označení měny za Druhé republiky a Protektorátu Čechy a Morava)
kart.	karton
Kč	koruna československá (označení měny za První republiky)
Kčs	koruna československá (označení měny v Československu po roce 1945)
kg	kilogram
KMH	Kronika města Hlinska
kn. č.	kniha číslo
kol.	kolektiv

ks	kus(y)
KSČ	Komunistická strana Československa
KSOP	Krajský soud obchodní Praha
Ltd.	Limited company
	(anglický výraz pro společnost s ručením omezeným)
m	metr
mil.	milion
ml	mililitr
mld.	miliarda
MNV	Místní národní výbor
Mlékařská jednota	Mlékařská jednota v Brně
NCÚ	Nejvyššího cenový úřad
Německo-moravský svaz družstev	Svaz německo-moravských mlékařských družstev
n. p.	národní podnik
ONV	Okresní národní výbor
(v) orig.	(v) původním znění
OÚCH	Okresní úřad Chrudim
OÚMK	Okresní úřad v Moravském Krumlově
PMV	Průmysl mléčné výživy
q	metrický cent (1 q = 100 kg)
resp.	respektive
RM	říšská marka
roč.	ročník
ř. z.	Říšský zákoník
s.	strana
S.A.	Société anonyme
	(typ společnosti s ručením omezeným)
Sb.	sbírky
sign.	signatura
SOkA	Státní okresní archiv
SOA	Státní oblastní archiv
Svaz	Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce
Společnost	Společnost pro obchod mlékem, tuky a vejci
Syndikát	Syndikát mléčného průmyslu v Praze
t	tuna
tj.	to je
tzn.	to znamená
tzv.	takzvaný
USD	americký dolar
USA	Spojené státy americké
VŠCHT	Vysoká škola chemicko-technologická
zn.	značka

Seznam obrázků v textu

Obrázek č. 1: Stavba Zimní hospodářské a letní hospodyňské školy v Hlinsku (1908, foto Antonín Červenka).

Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách

Obrázek č. 2: Otevření Okresní hospodářské a hospodyňské školy v Hlinsku (12. 9. 1909).

Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách

Obrázek č. 3: Zástupci kuratoria a učitelského sboru a žáci Okresní hospodářské a hospodyňské školy v Hlinsku (1909).

Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách

Obrázek č. 4: Okresní hospodářská a hospodyňská škola v Hlinsku (nedatováno, asi 1910/1911).

Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách

Obrázek č. 5: Okresní hospodářská a hospodyňská škola v Hlinsku – žákyně (nedatováno, asi 1910).

Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách

Obrázek č. 6: Zástupci kuratoria dozorčího výboru dámského, učitelského sboru a žákyně Okresní hospodářské a hospodyňské školy v Hlinsku (1909).

Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách

Obrázek č. 7: Henri Nestlé (1814–1890) a jeho ikonický produkt určený k vyživování kojenců – *Henri Nestlé's Kindermehl*.

Historie a vynálezy: 1866–1905: Průkopnické roky. NESTLÉ CZ, dostupné online (<https://www.nestle.cz/cs/o-nestle/nestle-sa/historie-a-vynalezy>), [citováno k 13. 1. 2023].

Obrázek č. 8: Vývoj loga Nestlé.

dostupné online (<https://www.nestle.cz/cs/o-nestle/nestle-sa/vyvoj-loga-nestle>), [citováno k 14. 10. 2022].

Obrázek č. 9: Osobní svědectví o prospěšnosti využití Nestlého dětské moučky a slazeného kondenzovaného mléka při vyživování kojenců v Československu (30. léta 20. století).

Matkám: Rady lékařů mladým matkám, Praha 1940, s. 28–29.

Obrázek č. 10: Výrobní závod mléčné kojenecké výživy a dalších mléčných výrobků společnosti NESTLÉ v Moravském Krumlově po jeho uvedení do provozu (nedatováno, asi 1936/1937).

Městské muzeum a galerie Knížecí dům v Moravském Krumlově

Obrázek č. 11: Stav továrního objektu moravskokrumlovského závodu společnosti NESTLÉ (2014).

Městské muzeum a galerie Knížecí dům v Moravském Krumlově

Obrázek č. 12: Stavba výrobního závodu fy. NESTLÉ v Hlinsku v Čechách (květen–červen 1941, foto Karel Šrámek).

Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách

Obrázek č. 13: Sběrna mléka pro výrobní závod fy. NESTLÉ – Hlinsko v Čechách v Habrovči, část obce Vrbatův Kostelec (2019).

Muzeum Luže

Obrázek č. 14: Zaměstnankyně a zaměstnanci mlékárny (po 1943).

Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách

Obrázek č. 15: Zaměstnanci moravskokrumlovského závodu společnosti NESTLÉ po začlenění do Lacrum n. p. (1957).

Městské muzeum a galerie Knížecí dům v Moravském Krumlově

Obrázek č. 16: Průmysl mléčné výživy n. p., Hlinsko v Čechách, dříve výrobní závod fy. NESTLÉ (1971).

Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách

Seznam tabulek v textu

Tabulka č. 1: Stav mlékárenských podniků v r. 1933

Tabulka č. 2: Způsob dopravy mléka v Československu v r. 1949

Tabulka č. 3: Přehled cen uzávěrů v USA za rok 1936

Tabulka č. 4: Bilance zahraničního obchodu s mléčnými výrobky v Československu v letech 1937–1938

Tabulka č. 5: Stavební činnost v německém mlékárenském průmyslu v letech 1934–1937

Tabulka č. 6: Srovnání tržeb za mléko s dalšími komoditami za rok 1934 v USA

Tabulka č. 7: Účast mlékáren na zpracování mléka s ohledem na vybrané státy za rok 1934

Tabulka č. 8: Světový obchod s kondenzovaným mlékem za rok 1936 a období 1926–1930 (v tunách) VÝVOZ

Tabulka č. 9: Světový obchod s kondenzovaným mlékem za rok 1936 a období 1926–1930 (v tunách) DOVOZ

Tabulka č. 10: Porovnání produkce výrobků z mléka ve Švýcarské konfederaci v letech 1934 a 1935

Tabulka č. 11: Dávkování Nestléovy dětské výživy (děti i dospělí)

Tabulka č. 12: Seznam obcí zamýšlených ke zřízení sběren pro hlinecký závod

Tabulka č. 13: Rozpis stavebního materiálu sběren mléka určených pro hlinecký závod (1942)

Tabulka č. 14: Náklady na úpravy sběren (1942)

Tabulka č. 15: Roztřídění sběren podle nákladů na adaptaci (1942)

Tabulka č. 16: Vývoj poválečné výroby mléka po roce 1945 (srovnání s rokem 1937)

Tabulka č. 17: Cukerní kvóta pro hospodářský rok 1947/1948

Tabulka č. 18: Výrobní program na měsíc červen 1948

Tabulka č. 19: Průmysl mléčné výživy a jeho provozovny (stav k 1. 1. 1956)

Obrazová příloha – výrobky fy. NESTLÉ na bázi sušeného mléka

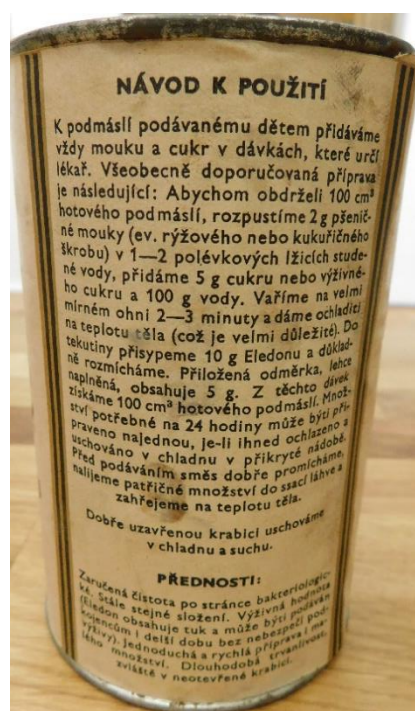
Městské muzeum a galerie Hlinsko v Čechách

Soubor mléčných konzerv a písemných pramenů k historii regionu Hlinecka

Eledon – podmáslí v prášku

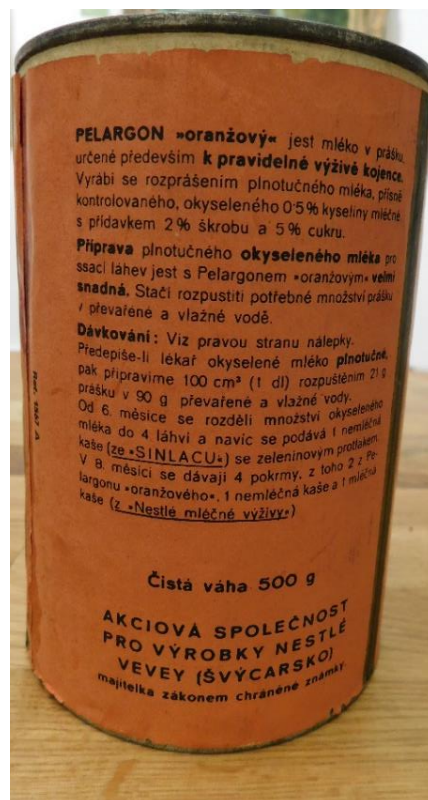
Tento produkt byl v prostředí domácích závodů fy. NESTLÉ vyráběn již v době uvedení moravskokrumlovského závodu do provozu (1936), později se stal součástí

výrobního portfolia závodu v Hlinsku v Čechách (1943). Po druhé světové válce probíhala jeho výroba v hlineckém závodu do roku 1951, kdy došlo ke změně názvu na *Lakton* (ofocená plechovka pochází ještě z mezidobí používání původního názvu po roce 1945).

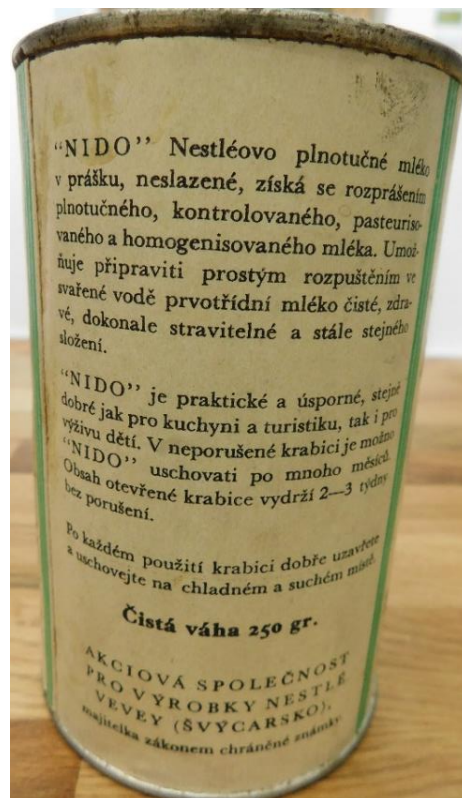
Pelargon – mléko v prášku pro kojence

S jeho výrobou začala hlinecká pobočka fy. NESTLÉ krátce po skončení druhé světové války (1946).

Nido – plnotučné neslazené mléko v prášku

Taktéž produkt hlineckého závodu, vyráběný po druhé světové válce (1946).

Lakton – Sušené podmásli s obsahem tuku 14 %

Vyráběný již za éry po začlenění hlineckého výrobního závodu do PMV n. p. jako náhrada za původní *Eledon* (1951).

Mléčná výživa a Kondensované slazené plnotučné mléko

Mléčná výživa byla určena k rychlé přípravě mléčných kaší, které se podávaly kojencům od 6. měsíce. Díky vysoké výživnosti ji mohly užívat také starší děti, nebo lidé zotavující se po nemoci. Byla doplněna o vitamíny D, A, B.

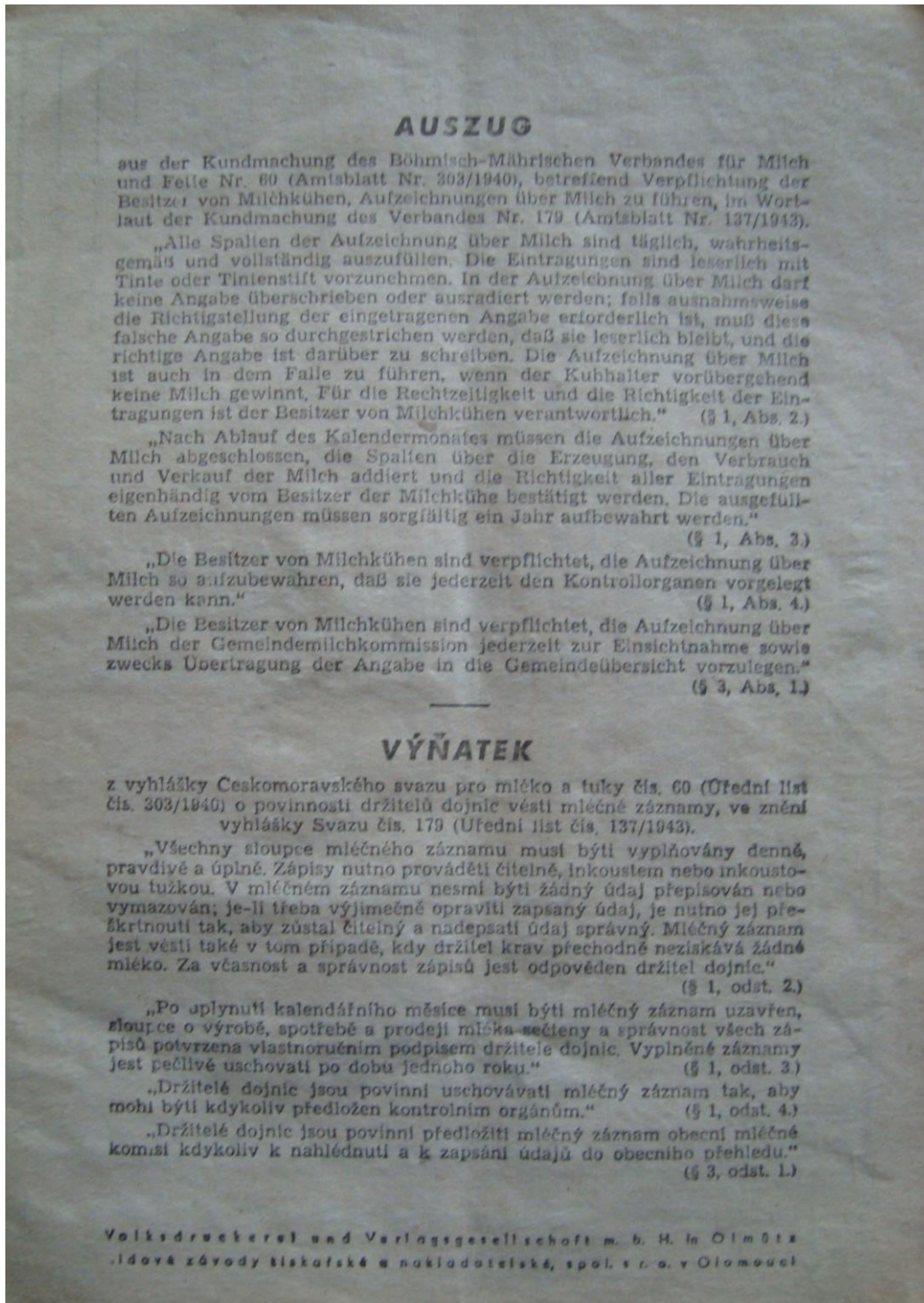
Kondensované slazené plnotučné mléko bylo určeno, podle dobové etikety, nejen k výživě kojenců, rekonvalescentů a starých osob, ale našlo svoje uplatnění také v kuchyni a pekařství (cukrářství).

Dokumenty z mlékárenství a z historie fy. NESTLÉ

Muzeum Luže

Člověk a mléko – sbírka Josefa Zelenky k dějinám mlékárenství

Dokument č. 1: Aufzeichnung über Milch (Mléčný záznam) rolníka Josefa Pilného – pravidla pro vyplňování (1945).

Dokument č. 2: Zúčtování dodávky mléka Ludvíku Durkovi, dodaného pro PMV n. p., závod Hlinsko v Čechách (duben 1949).

PRŮMYSL MLÉČNÉ VÝŽIVY
národní podnik
závod Hlinsko v Čechách

pan(i) L. Durka

Súčtování dodávky mléka za měsíc duben 1949.

Proplácíme Vám dnes za :

dodaných l mléka 256.50

průměr. basen. tučn. % 3.58

cena za 1 l mléka Kčs 4.48 Kčs 1.149.10

Prémie : za čisté, sladké a bakteriologicky nezávadné mléko získáno bodů 17

prémie za 1 l mléka hal. 0.25 Kčs 64.10

Výplata za 1 litr mléka Kčs 4.73 Kčs 1.213.20

Nad konting. tuk. jedn. za měsíc ..... dodáno

Cena 1 tuk. jednotky Kčs ..... Kčs .....

Celkem za dodané mléko . . . . . Kčs

Odpočít za dod. máslo kg .....

(1 kg Kčs .....) - Kčs

VYPLACENO Kčs 1.213.20

Dne 15. 5. 1949. škerní + 268.30
2.081.90 Kčs.

.....
podpis pokladníka

.....
podpis dodavatele

Dokument č. 3: Sběrna mléka Otradov – harmonogram svozu (březen 1953).

Průmysl mléčné výroby, národní podnik, Hlinsko v Čechách.
Sběrna mléka Otradov
Svoz mléka dvakrát denně.

Oznámujeme, že ve středu dne 1. dubna 1953 započneme s odvozem mléka dvakrát denně, ráno a večer.
Dobu sběru zařídíte:
ráno od 6⁰⁰ do 6³⁰ hodin,
večer od 19⁰⁰ do 19³⁰ hodin.

Prosíme, abyste výše uvedenou dobu sběru dodržovali. Připomínáme znovu, aby mléko z polední dáje bylo odevzdáváno odděleně od večerního. Žádáme sběrače, aby tam, kde jsou chladiče, mléko chladili a věnovali zvýšenou pozornost jakosti dodávaného mléka. /Filtrujte!/
V Hlinsku v Č. dne 26. března 1953.

Handwritten notes:
13.5.19
6.3.19
1.4.19

Dokument č. 4: Zdravotní průkaz Ludvíka Durka (1955).

ZDRAVOTNÍ PRŮKAZ
číslo 714/55.

ZAMĚSTNANCE V POTRAVINÁŘSTVÍ
Jméno Durek Ludvík
nar. dne 5.2.1902 v ..... okr. ....
bytem v Otradov 33
Druh zaměstnání: sběrna mléka
Datum vstupu do potrav. zaměstnání: .....

Tento průkaz platí jen při současném předložení občanského průkazu číslo 5,567105

Razítko ONV.

Č. skl. N-806 - KHT 01 2644-53. - Publikační ústav min. vnitra